

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНА БІБЛІОТЕКА

ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК
або
ПРАВЕДНІ СТАРОЇ УКРАЇНИ

Давнє джерело староукраїнської духовности

переклав
А.Г. ВЕЛИКИЙ, ЧСВВ

ВИДАВНИЦТВО ОО. ВАСИЛІЯН

Рим - 1973 - Італія

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНА БІБЛІОТЕКА
ОО. ВАСИЛІЯН
Рим - Нью Йорк - Торонто - Прудентопіль

1. Назарко І., *Великі Люди*. Бібліографічні силуетки історії й сучасності, Рим 1964, ст. 156. \$ 2.00
2. Том I: *Діяння Ватиканського Собору*, Рим 1966, ст. 320. \$ 4.00
3. Том II: *Св. Літургія. Засоби Повідомлення*, Рим 1965, ст. 194. \$ 2.00
4. Том III: *Церква. Східні Церкви. Екуменізм*. Рим 1965, ст. 216. \$ 2.50
5. Том IV: *Боже Об'явлення. Духовенство. Миряни. Виховання*. Рим 1966, ст. 286. \$ 3.00
6. Том V: *Церква в світі. Релігійна Свобода. Місії. Не-Християни*. Рим 1966, ст. 266 \$ 3.00
7. Назарко І., *Ми Божі Діти*, Торонто 1963, ст. 196 \$ 2.00
8. *Вибрані Листи Св. Василя В.*, з гр. пер. о. С. Фединяк, Н. Йорк 1964, ст. 216. \$ 2.50
9. Бурко В., *Історія Біблійна Ст. і Н. Завіту*, Прудентопіль 1965, ст. 240 \$ 2.00
10. *Євангельські й Апостольські Читання на Неділі і Свята*, Прудентопіль 1966, ст. 200. \$ 4.80
11. Семчук С., *Митрополит Рутський*, Торонто 1967, ст. 104. \$ 1.50
12. Соловій М. - Великий А., *Св. Йосафат Кунцевич*. Його життя і доба. Торонто 1967, ст. 464. \$ 4.50
13. *Великодні Дзвони*. Збірка Укр. Великодньої Поезії. Зібрав о. Г. Кінах. Рим 1968, ст. 240. \$ 2.00

ПЕЧЕРСЬКИЙ
ПАТЕРИК

BIBLIOTECA SPIRITUALE UCRAINA

**LIBRO DEI PADRI DELLE GROTTI
O
SANTI E GIUSTI DELL'UCRAINA ANTICA**

Una fonte della spiritualità ucraina antica

TRADUZIONE DI
A.G. WELYKYJ, OSBM

EDIZIONI DEI PP. BASILIANI

ROMA — 1973 — ITALIA

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНА БІБЛІОТЕКА

ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК
або
ПРАВЕДНІ СТАРОЇ УКРАЇНИ

Давнє джерело староукраїнської духовности

переклав
А.Г. ВЕЛИКИЙ, ЧСВВ

ВИДАВНИЦТВО ОО. ВАСИЛІЯН

Рим - 1973 - Італія

— За дозволом церковної влади —

1073

« Цього року ігумен Теодосій і єпископ Михайл оснували Печерську церкву, за митрополитування Юрія, який тоді був у Греції, а в Києві княжив Святослав » (Повість временних літ).

1973

В 900-ЛІТТЯ ЗАКРІПЛЕННЯ ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ
В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, УКРАЇН-
СЬКЕ ВИДАННЯ « ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА »
ПРИСВЯЧУЮТЬ

ОО. ВАСИЛІЯНИ

Печерська Лавра, XVII ст. (Лузницький, ст. 296)

ВІД ВИДАВНИЦТВА

« Печерський Патерик » — славний літературний і історичний пам'ятник Старої України княжих часів. Це загальна оцінка знавців народної й літературної історії українського народу. Та не лише це треба сказати про « Печерський Патерик »: він невмируще джерело української християнської духовости, з якого черпали століття і сотки тисяч українських людей так, що навіть у сучасних несприятливих обставинах духовости й християнської релігійности на Українських Землях його ще перевидано в науковім оформленні в 1931-му році Академією Наук, зберігаючи й відчищуючи кожне його слово, призабуте чи притемнене порохом століть. І саме цей текст, який не можна назвати одностороннім твором християнських чи духовних учених, але стисло об'єктивним плодом матеріялістичної, а то й атеїстичної науки, був поширений і на Заході, серед байдужого чи й скептичного світу в наших часах (1962 р.). На жаль, він є недоступний для українських людей і то в Батьківщині, а чи й в розсіянні, зокрема серед тих, що цінують високо вартості духу, з уваги на його церковно-слов'янську мову, сьогодні не легко зрозумілу для звичайного українця, хоч він заслуговує на те, щоб його пізнати і то не лише як літературний, історичний чи мовознавчий пам'ятник.

Тому « Українська Духовна Бібліотека » включила його український переклад у серію своїх випусків, щоб довести його до відома і користування ширших кругів. Стрічаючись з різними духовними пам'ятниками інших народів, мимовільно нас пригнітає болюче питання: А в нас? Як маєтись з подібними пам'ятниками в нашій історії?

Чи справді ми в тому такі бідні? Прочитавши цей твір українським перекладом, можемо сказати собі: Ми не маємо чого стидатися! Ми маємо оригінальне українське джерело, на якому виростала і дозрівала українська християнська духовність уже з самих початків українського християнського буття!

Отож з свідомістю, що робимо корисне діло видаємо цей наш український Печерський Патерик про Святих і Праведних Старої України передусім для віруючих християн, зокрема ж духовних, але також і для тих, що проявляють мале або й жодне заінтересування духовними справами, чи ставляться до них байдуже чи й з упередженням, бо й вони можуть знайти в цій книзі принаймні історичні дані до формування укр. духовості, або й етнографічні, а чи й історичні елементи для розуміння історії українського народу і зрозуміння його тисячолітнього гарту духа і волі.

Читаючи Печерський Патерик, твір Старої України XI-XII століть, можемо мати деякі застереження і сумніви до його змісту, який сьогодні наша духовність, по майже 1000 літах, не може повнотою прийняти, без деяких пояснень чи кращого його символічного розуміння. Це однак не зміняє нічого на самому факті його існування та впливів на українську духовність узагалі, яка в багатьох справах дійсна і сьогодні. Ми не можемо і не хочемо накидати нашим читачам усіх його тверджень в роздріб. Патерик це джерело, яке колись витекло з надр Української Землі, з її віри і релігійних переконань і ми можемо мати нині свої оправдані застереження до прикмет цієї живої води, яка з того джерела виплила; бо ми не маємо і не зберегли в пливі століть тієї самої віри і серйозності, яку мала Стара Україна, її неопітська ревність до Господнього слова. І це наша вина, наша доля і наша справа, за яку не можемо винуватити наших далеких прадідів. Довгі століття тяжкої історії вплинули на те, що той первісний християнський жар пригас,

що постали сумніви і вагання, що прийшли заперечення і відкинення цих давніх ціннощів. Але джсерело, яке колись виникло, пливе і сьогодні і можна з нього пити і зараз.

Цей переклад постав на основі видання Д. Абрамовича, яке ми прийняли в загальному, покористуючися і деякими відмінностями інших рукописів, для кращого розуміння подій. Та помимо всієї серйозності і вірності перекладу, ми не уважасмо його якимсь офіційним перекладом літературного пам'ятника, але таки духовною книгою, корисною для українських людей і сьогодні. Тому ми не подали різних мовних і стилістичних відмін з інших рукописів, бо це переходило наше головне завдання, хоч додали ми — за Д. Абрамовичем — деякі літописні оповідання про ці самі події, які ілюструють Патерик та помагають його краще розуміти.

Передаємо цей текст у руки читачів з довір'ям, що робимо корисне діло і поглиблюємо наше духовне самопізнання в його найглибших надрах. І коли збільшимо децю нашу народну духовну самосвідомість, наша винагорода буде аж надто велика, а народна користь тривала.

Рим, дня 1 січня 1973.

В празник св. Василя В.

Видавництво ОО. Василян

ВСТУПНЕ СЛОВО

« Київський Патерик », побіч Літописів, чи не найважніший пам'ятник старої київської літератури. Цей найкращий пам'ятник розповідного мистецтва давньої України-Русі виказує багато історично-культурного матеріалу, не лише в дещо вузькому доквіллі монастирського життя, але також світського життя. Він уможливує розуміння життя на княжому дворі, не промовчуючи і відтінків світу, чи їх прикрашуючи, а також має багато рис і з життя « нижчих верств » і замикає в собі багато відомостей з тодішнього життя, напр. про мистецькі робітні, про лікарське мистецтво, приватні книгозбірні, монастирську кухню, музику тощо, чого не має в інших пам'ятниках. Цей пам'ятник дає свідчення про культурну роль варягів, про початки християнської місії, про стосунки між світською владою і монастирем; має і натяки на темні сторінки польсько-українських відносин тощо. Він дає нам вгляд у формування християнського аскетичного світогляду... В ньому знаходимо і сліди давніх, пропалих літературних пам'ятників 11 і 12 століття ». Так писав тому кілька літ назад Дмитро Чижевський у Введенню до нового видання цього пам'ятника, для вжитку західного світу, за науковим виданням Д. Абрамовича з 1911 і 1929 рр.

До цієї оцінки ми хочемо додати, що Київський Печерський Патерик це також першокласне джерело до пізнання староукраїнської християнської духовности, з-за чого видаємо його українським перекладом у рамках нашої « Української Духовної Бібліотеки ». Він помагає нам

розуміти краще душу і християнську духовність українського народу, яку він зберіг і до сьогодні. Бо Патерик читали українські люди, і для них не було труднощів у тому, що він зберігався в давній староруській книжній мові, а вже передусім для українських духовників і церковників. І коли в наші часи помітний зворот до давніх джерел і традицій, то Патерик і є саме одним з таких джерел.

Коли глядіти на його літературну форму, то вчені історики вбачають у ньому руку двох авторів. Перша рука — це суздальський єпископ Симон, вихованок київського Печерського Монастиря, згодом архимандрит владимірський, а вкінці єпископ владимірсько-суздальський, який помер у 1226 році. І це становить і приблизну дату постання Патерика в своїй первісній формі, яка мала розповідно-епістолярний стиль між Симоном і київським ченцем Полікарпом. Переписка розпочалася, відай, коло 1222-го року, щоб відвести думки Полікарпа від амбітних аспірацій єпископства на більше реальні справи, — збереження історичної пам'яті про київських подвижників (щось 9 обширних листів). Полікарп продовжував цю справу щойно по смерті Симона, пишучи до Печерського архимандрита Акиндина (помер 1231-го р.), даючи дальших 13 розповідей.

Обидва автори користувалися давнішими джерелами та усними розповідями свідків, яких пам'ять стосувалася давно проминутих літ, а то й десятиліть. Тут маємо і слав'янські переклади різних східних Патериків (Отечників), і оповідання «Прологу», і «Ліствицу» св. Івана Ліствичника, і «Паренезу» св. Єфрема, і Літопис Нестора, і «Життя» Антонія і Теодосія, і так далі. Ці джерела автори доповнили іншими, та власними спостереженнями і розповідями.

Згодом, інші переписчики надали Патерикові іншої форми, доповнили іншими джерелами, взятими з Літописів, чи з усних передань, так що можна сказати, що в

кінці XIII-го століття основне формування Патерика було вже закінчене.

Дальші редакції Печерського Патерика постають щойно з початком XV-го століття. З 1406 року походить редакція тверського єпископа Арсенія (так зв. *Арсеніівська редакція*), характеристична деякими скороченнями і доповненнями, а головню прикорочення листовних форм; з 1460 р. маємо *першу Касіянівську редакцію*, яку виконав ієромонах Акакій на доручення клирика Касіяна, в Печерському монастирі, з дальшими доповненнями, переставками, мовними поліпшеннями і риторичними вставками в деяких розділах; невдоволений цією редакцією Касіян, два роки згодом зредагував новий текст, з деякими переставленнями, уточненнями і поправками та поліпшеннями. Це так звана *друга Касіянівська редакція*, до якої додано і розповідь 37: Послання до кн. Ізяслава. — Крім тих трьох редакцій, на півночі постала скорочена редакція, так зв. *Теодосійівська*, від імені ченця Теодосія.

Щойно з XVII-им століттям постають нові редакції та друковані видання Київського Печерського Патерика; і так в 1635-му році появилося в Києві *перше польське видання*, на основі другої Касіянівської редакції, спрямоване проти католиків і кальвінів, доповнене різними польськими і латинськими джерелами; залишилося в рукописі дальше українсько-церковно-слов'янське опрацювання київського архимандрита *Йосифа Тризни*, подаючи літопис подій 11-13-го століть. В 1657-8 рр. постала дальша *рукописна редакція Гадяцького монастиря*, авторства архимандрита Калістрата Холощевського і ченця Тарасія Рибчевича, вносячи багато хронологічних уточнень, не знаних з інших джерел. — Ще в 1655-му році, за *митрополита С. Косіва* була започаткована редакція Патерика, видана в 1661-му році, яку, з малими змінами, перевидало в 1678 і 1702 році, в якій опрацьовано дальші польські і латинські джерела, а також рукопис Й. Тризни. — *Видання Святішого Синода*, на основі декретів з 1741

і 1755 рр., були пофальшовані цензурою, та « поліпшені » історично, пропускаючи ці місця, що могли викликати « згіршення », та виводили граматицальні нововведення, що їм позбавляє синодальні видання наукового значення (аж до 1902 р.). Ще менше корисними були два видання в російській мові, з 1870 і 1897 рр.

Першу спробув наукового видання Патерика вчинив В. Яковлев у 1872 р. але текст мав досить примітивний вигляд тодішніх друкарських обставин. — Щойно в 1911-му році дав Д. Абрамович перше модерне наукове видання яке перевидала в 1931 р. Українська Академія Наук, у своїм відділі: « Памятки мови та письменства давньої України », том IV, Київ 1931, яким користуємося в цім нашій перекладі, на основі літографічного видання Дмитра Чижевського з 1962 р.

Всі вище названі редакції і видання основувалися на другій Касіянівській редакції. Текст використаний Абрамовичем базується на відписі дячка Нестірця з Сокаля, виготовленім у 1553-4. Похибки переписника виправив Абрамович поданими в підтексті варіантами з різних редакцій і рукописів, які не подаємо, хоч ці варіанти ми використали в нашій перекладі лише для кращого зрозуміння тексту, який має для нас не граматичне, але духовне призначення. — Крім того подав Д. Абрамович у підтекстах і ряд відміток до використаного ним рукопису, та речевих приміток до тексту, в українській мові, які ми подали і в нашій перекладі в дещо скороченій формі, уважаючи їх корисними для книги.

Варіанти Д. Абрамовича взяті з наступних рукописів:

— Друга Касіянівська ред., рукоп., з кінця 15-го стол.

— Друга Касіянівська ред., рукоп., з 15-16 стол.

— Друга Касіянівська ред., рукоп., з кінця 15 стол.

— Друга Касіянівська ред., рукоп., з кінця 16 стол.

— Друга Касіянівська ред., рукоп., з 16 століття.

— Так зв. основана редакція, рукоп., з 16 століття.

— Арсеніївська редакція, рукоп., з 1406 р.

— Теодосіївська редакція, рукоп., з початку 15 століття.

— Перша Касіянівська редакція, рукоп., з 16 століття.

— До «Життя» св. Теодосія Печерського був використаний найстарший текст так зв. «Успенського сборника» з 12-го століття.

— В «Додатках» подано деякі дальші тексти, для ілюстрації Патерика.

Це наше Вступне слово подане за вступом Д. Чижевського до його передруку з 1962-го року, в дещо скороченій формі, пристосовуючи його до завдань нашого перекладу. В цитуваннях деяких російських творів, ми вжили новішого перепису-транслітерації, напр. подаючи: «и — е», замість «ы — ѣ», і т.п.

На кінець, ще раз пригадуємо нашому читачеві, що в нашій перекладі ми мали на увазі не так чисто літературні чи й історичні, або граматичні (морфологія, синтаксис, словник, правопис) цілі, але історично-релігійні й церковні, а передусім духовні завдання. І тому наш переклад не є науковим виданням Патерика в українській мові, але духовною книгою, що і є призначенням нашої «Української Духовної Бібліотеки».

А.Г. Великий, ЧСВВ

Рим, 1972 р.

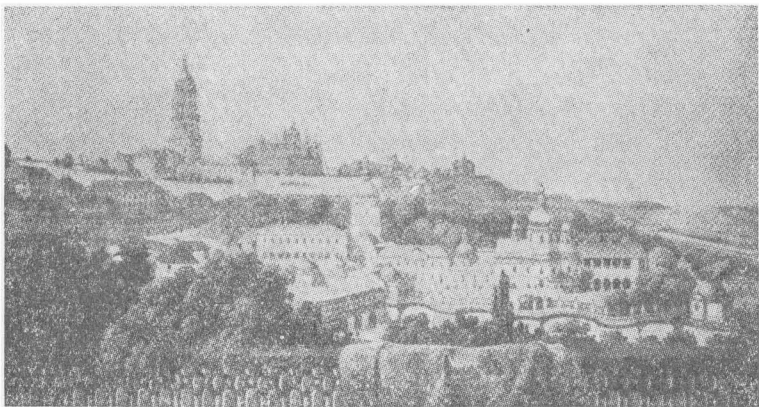
СПИСОК ВАЖНІШОЇ ЛІТЕРАТУРИ

За Дмитром Чижевським подаємо список важнішої літератури про Київський Печерський Патерик, яку використав і Д. Абрамович, і яка появилася пізніше.

1. - В. Яковлев, *Древне-кієвськіє релігійніє сказанія*, Варшава 1875.
2. - Ф. Буслаев, *Лекції по русской литературе*, в «Старина і новизна», VIII, 1904.
3. - А. Шахматов, *Кієво-Печерській Патерик і Печерская Летопись*, Спб. 1897.
4. - А. Шахматов, *Житіє Антонія і Печерская Летопись*, в «Журнал Министерства Народного Просвещения», 1898, ч. 3.
5. - Д. Абрамович, *Изследование о Кієво-Печерском Патерике как историческом памятнике*, Спб. 1902.
6. - Л.К. Гец, *Київський Печерський Манастир* (полімецьки), Пассав 1904.
7. - М. Приселков, *Очерки по церковно-политической истории Кієвской Руси XI-XII вв.* Спб. 1913.
8. - Н.М. Каринській, *Новий список Печерского Патерика*, в «Библиографическая Летопись», 1917, ч. 3.
9. - В. Перец, *Изследования і матеріали по истории старинной украинской литературы XVI-XVII веков*, Ленинград 1926.
10. - Н. Сичев, *На заре битія Кієво-Печерской обители*, в «Сборник статей в честь акад. Соболевского», Ленинград 1928.
11. - Г. Федотов, *Святіє древней Руси*, Париж 1931.

12. - Б. Романов, *Люди и нравы древней Руси*, Ленинград 1941.
13. - Д. Лихачев, *Народное поэтическое творчество в годы феодальной раздробленности*, в «Русское народное поэтическое творчество», 1953, ч. 1.
14. - Н. Воронин, *Политическая легенда в Киево-Печерском Патерике*, в «Труды Отдела древне-русской литературы», 1955, ч. 11.
15. - И. Еремин-Д. Лихачев, *Художественная проза Киевской Руси*, Москва 1957 (деякі переклади з Патерика).
16. - Г. Георгиевскій, *Печатный Печерский Патерик*, в «Русское обозрение», 1893, чч. 5 і 6.

Порівняй крім того видання Історії Літератури, передусім: В. Истин (Петроград 1922), М. Грушевський (2 вид., Ньюйорк 1959, ч. 3), Д. Чижевський (Франкфурт над Майном 1948) та підручники російської політичної й церковної історії.

Печерська Лавра за давнім рисунком (*Лужси.* ст. 14)

ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК

Розповідь I

ПОБУДОВА ПЕЧЕРСЬКОЇ БОГОРОДИЧНОЇ ЦЕРКВИ

Жив у Варязькій Землі князь Африкан, брат Якуна Сліпого, який, залишивши золотий жупан, пішов з Ярославом походом проти Мстислава Хороброго (1). А було в цього Африкана два сини — Фриянд і Шимон (2). Та по смерті батька, Якун відібрав область в обох братів. Тож Шимон подався до благовірного нашого князя Ярослава і цей прийняв його, пошанував та призначив своєму синові Всеволодові, щоб був у нього старшиною, і від Всеволода одержав він велику владу.

(1) В «Повісті временних літ» під р. 1024-им, читаємо таку записку: «І повернувся Ярослав, прибув до Новгороду і послав за море по варягів; і прийшов Якун з варягами; а був Якун сліпий, і був на ньому злототканий жупан, і прийшов він до Ярослава. І пішов Ярослав з Якуном на Мстислава... І була між ними велика січа... І бачивши Ярослав, що програє, відступив з варязьким князем Якуном, який втратив там золотий жупан. А Ярослав прибув до Новгороду, Якун же відійшов за море». — Порів. стор. 100 вид. Д.С. Лихачева, Москва-Ленинград 1950; гл. А.А. Шахматовъ, *Разысканія о древне-русск. летописнихъ сводахъ*, СПб. 1908, стор. 646.

(2) Про ймення «Фриянд» див. розвідку Ф.А. Браунъ, *Фрияндъ и Шимон, синовя варязскаго князя Африкана*, в «Изв. Отд. русск. яз. и слов. Акад. Наукъ», т. VII, кн. 1, стор. 359-67.

Причина ж його великої любови до цього святого місця була наступна. — За часів княжіння в Києві благовірного і великого князя Ізяслава, в 1068 році наскочили на Руську Землю половці і три Ярославичі вийшли проти них: Ізяслав, Святослав і Всеволод, який мав при собі й цього Шимона. І прийшли вони до великого святого Антонія прохати молитви і благословення; а Старець відкрив свої правдомовні уста і сказав їм виразно майбутню загибель. (3) І тоді цей варяг припав до стіп Старця і молив його, щоб міг врятуватися від такого нещастя. Тоді Блаженний каже йому: « Сину, багато впаде від меча і втікатимете від наших ворогів та будете переможені і розбиті й потопитеся в воді. Та ти, вратувавшись, будеш похований у церкві, яка буде тут збудована ». — І зударилися оба полки на Альті і, з Божого гніву, християни були переможені й відступили, а їхні вояводи з численним військом були розбиті. І в часі удару, впав між ними зраниений і Шимон. І глянув він тоді на небо і побачив велику церкву, яку передше бачив на морі й пригадав слова Спасителя і молився: « Господи, вибави мене від цієї гіркої смерти, молитвами Твоїй Матері і преподобних Отців Антонія і Теодосія ». І зразу якась сила вихопила його з-поміж трупів, він вигоївся з своїх ран та знайшов живою і здоровою всю свою дружину. І коли знову повернувся додому, прийшов до блаженного Антонія і оповів йому цю дивну подію.

— Мій батько Афрікан, каже, велів був зробити великий хрест, і на ньому намалювати вапняною методою богочоловічу подібність Христа, у новій формі, як її живають Латиняни, величиною яких 10 ліктів. І щоб

(3) Порів. « Повість врем. літ », під р. 1068: « І прийшли погани на Руську Землю, багато половців. І вийшли проти них Ізяслав, Святослав і Всеволод на річку Альту; і в ночі виступили до бою. І заради наших гріхів допустив Бог на нас поган, і руські князі втекли, а половці перемогли »; стор. 112, там же.

віддати йому пошану, мій батько завісив на його бедрах пояс, вагою 50 гривен золота, а на його голову поклав золотий вінок. Коли ж мій стрийко Якун прогнав мене з мого уділу, то я взяв цей пояс Ісуса і вінок з його голови, але при тому почув я з образу голос, який промовив до мене: « Ніколи, чоловіче, не клади цього на твою голову, але занеси все це на приготоване місце, де преподобним Теодосієм будується церква моїй Матері, і віддай йому це в руки, щоб завісив його над моїм жертovníком ». І впав я з страху на землю та лежав немов мертвий; а очунявши, скоро подався на корабель. І, коли ми пливли, настала велика буря так, що втратили ми вже й надію на життя; і тоді став я кликати: « Господи, прости мені, бо з-за цього пояса я сьогодні загиню; бо взяв я його з шанїгідного і людиноподібного твого образу ». І тоді побачив я високо на горі церкву і подумав собі, що це була б за церква. І прийшов до нас з висот голос, кажучи: « Її має збудувати Преподобний на ім'я Божої Матері і в ній ти будеш похований ». І як ми оглядали її велич і висоту, тоді я виміряв її отим золотим поясом; і мала вона 20 ліктів в ширину, а 30 була довга, а разом з перекриттям — була висока 50. І прославили ми Бога і зраділи великою радістю, уникнувши гіркої смерти.

Але й сьогодні не знаю, де буде збудована, показана мені на морі й на Альті, і то в обличчі смерти, церква, поки не почув я з твоїх чесних уст, що буду похований у збудованій тут церкві. І взяв він золотий пояс і, передаючи його, сказав: « це міра для основ, а цей вінок нехай повісять над святою трапезою ». І похвалив Старець Бога за це і сказав варягові: « Сину, від тепер не називатимешся Шимоном, але Симон буде твоє ім'я ». І прикликав Антоній блаженного Теодосія та й каже: « Симоне, ось той, що хоче будувати таку церкву », і дав йому пояс і вінок. І від того часу мав він (Симон) ве-

лику любов до святого Теодосія, і давав йому багато засобів на спорудження монастиря.

Аж ось одного разу прийшов цей Симон до Блаженного і, по звичайній розмові, каже до Святого: « Отче, прохаю тебе одного дарунку ». А Теодосій каже йому: « Сину, чого ж то просить твоя вельможність від нашої смиренности? » А Симон на це каже: « Великої дуже речі й понад мої сили прохаю в тебе ». І каже Теодосій: « Знай, сину, наше вбозтво, бо часто це маємо і хліба на щоденний прожиток; то ж і не знаю, чи маємо щось інше ». І мовить йому Симон: « Якщо схочеш, можеш мені дати, бо це в твоїй силі вчинити, з-за даної тобі від Господа благодаті, який назвав тебе Преподобним. Бо коли я здіймав з Ісусової голови вінок, то він сказав мені таке: 'Неси це на приготовлене місце і передай у руки Преподобного, що будує церкву моїй Матері'. Тому, прохаю тебе, дай мені слово, що душа твоя благословитиме мене і в цьому житті, і по моїй смерті ». І відповів йому Святий: « Симоне, це твоє прохання понад мої сили; але як побачиш мій відхід з цього світу, а по моїм відході цю церкву построєну, і коли переданий устав буде в ній виконуватися, то знай, що маю надію в Бозі; а сьогодні таки не знаю, чи моя молитва щось варта ». І каже йому Симон: « Сам Господь дав тобі свідчення, бо з пречистих уст святого образа я почув це про тебе, і тому прохаю тебе, як за своїх ченців, так помолися і за мене грішного і за мого сина Юрія, і за останніх з мого роду ».

І Святий дав таку обітницю, кажучи: « Не лише за тих молюсь, але і за всіх, що з-за мене люблять це святе місце ». А тоді Симон поклонився до землі та й каже: « Не підуд від тебе, Отче, доки не даси мені цього на письмі ». Отак, змушений його любов'ю, Преподобний написав таку молитву, яку і до сьогодні вкладають у руки по-

мерлим (4) (бо передше ніхто цього не робив на Русі), кажучи: « В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Пом'яни мене, Господи, коли прийдеш до Свого царства (Мат. 23,42), хочачи відплатити кожному за його вчинками. Отоді, Владико, і слугу свого Симона і Юрія зволь поставити в своїй славі по Твоїй правиці й почути Твій любий голос: Прийдіть благословенні Отця мого, і успадкуйте приготоване вам від початку світу Царство » (Мат. 25,34)- І сказав Симон: « А до того скажи ще, Отче, нехай будуть відпущені гріхи моїм батькам і моїм ближнім ». І підняв Теодосій свої руки і промовив: « Нехай благословить тебе Господь від Сіону і побачите благо Єрусалиму за всі дні вашого життя, аж до останніх нападків вашого роду » (Пс. 127,6).

І прийняв Симон молитву і благословення Святого як цінний бисер і дар. Так ото той, що був колись варягом, Божою благодаттю став сьогодні християнином, навчений Отцем нашим Теодосієм; залишив латинську суесту і справді повірив у Господа нашого Ісуса Христа з цілим своїм домом (щось коло 3 тисячі душ), і з своїми священиками, в-за чудес святих Антонія і Теодосія.

І цей ото Симон був перший похований у цій церкві. А від тоді й син його Юрій мав також велику любов до цього святого місця. Цього ж Юрія послав Володимир Мономах у Суздальську Землю, передавши йому в опіку свого сина Юрія (5). І коли, по багатьох літах, Юрій Володимирович засів у Києві, то своєму тисяцькому Юриві, немов батькові, передав Суздальську Область.

(4) Це так зв. « розрешительна молитва »; порів. про неї авторів, напр., Макарій, *Історія русск. Церкви*, вид. 3, т. 2, стор. 31-32; Е.Е. Голубинській, *Історія русской Церкви*, вид. 2, т. 1, стор. 839-840 і інші.

(5) В редакції Патерика Йосифа Тризни до цих слів додано: « року 1150-го ».

Розповідь 2

ПРИХІД ЦЕРКОВНИХ МАЙСТРІВ З ЦАРГОРОДА

А ось, браття, скажу вам інше предивне й славне чудо про цю Богом вибрану Богородичну церкву.

Прибули якось з Царгороду в печеру до великого Антонія і Теодосія чотири дуже багаті церковні майстри та й кажуть: « Де хочете будувати церкву? » А вони їм кажуть: « Там, де Господь покаже місце ». І відповіли майстри: « Чи не предкажете ви собі, бува, смерти, коли ще і не визначивши місця дали ви нам стільки золота? » Тоді Антоній і Теодосій, скликавши всю братію, попросили греків, кажучи: « Скажіть нам правду, як то воно було? » А майстри оповіли ось що.

— Коли ми відпочивали в наших домівках, одного ранку, до схід сонця, прийшли до кожного з нас гарні молодці (скопці) та й кажуть: « Кличе вас цариця у Влахернську церкву ». І коли ми там пішли, то взяли ми з собою ще й наших приятелів і рідних, і прийшли ми всі разом та й почули ми лише одну царицину мову; а були між нами самі лише будівничі. І побачили ми там царицю, а коло неї багато війська. Ми поклонилися їй, а вона каже нам: « Хочу збудувати собі на Русі, в Києві церкву. Тому доручаю вам: візьміть собі грошей на три роки ». Ми ж поклонилися та й кажемо: « Володарко, царице, висилаєш ти нас у чужу країну, до кого ж там зайдемо? » А вона: « Посилаю вас до Антонія і Теодосія ». Ми ж кажемо їй: « Як то? Посилаєш і даєш гроші на три роки, то й їм накажеш, що нам потрібне на наш прожиток, бо й сама знаєш, чим нас нагородити ». І каже цариця: « Цей Антоній лише поблагословить, і відійде з цього світу в вічний; а й той Теодосій, за два роки по ньому, відійде до Господа. То ж візьміть на ваш прожиток гроші, бо винагородити вас і так ніхто не зможе.

То ж я дам вам таке, що людське вухо досі не чуло, ані на серце не спало. Бо сама я прийду оглянути цю церкву і хочу при ній жити ».

— І передала вона нам моці святих мучеників Артемія, Полієвкта, Леонтія, Акакія, Арети, Якова і Теодора, кажучи нам: « Це покладіть в основи ». Тож взяли ми гроші й усе потрібне. І каже вона нам: « Вийдіть на хори і огляньте красу і велич ». І побачили ми церкву на тлі неба і, ввійшовши, поклонилися їй і питаємо: « Пані, яке імення церкви? » А вона сказала, що вона сама назве її. А ми не сміли запитали її: яке твоє ім'я? Та ще вона сказала: « Церква буде Богородичною » і дала нам оцю ікону, кажучи: « Вона буде намісною ». І поклонились ми їй та й пішли по своїх домівках, узявши цю ікону, яку ми отримали з рук цариці.

І тоді всі прославили Бога і Богородицю; Антоній же каже: « Діти, ми ніколи не виходили з цього місця ». Та греки з клятвою говорили: « З ваших рук ми взяли золото, і то перед багатьма свідками, і проводили ми вас з ними до корабля; а місяць по вашому відході, ми вибралися в дорогу, і ось минуло десять днів, як ми виїхали з Царгороду. І запитували ми царицю про величину церкви, а вона сказала нам: На міру послала я пояє мого сина, за його дорученням ».

І тоді сказав Антоній: « Діти, великої благодаті удостоїв вас Христос, бо ви чините його волю. Гарні молодці (скопці), які покликали вас — це святі ангели, а Влахернська цариця — це сама, видимо вам об'явлена, пресвята, чиста й непорочна Владичиця наша Богородиця і вседіва Марія; а окружаючі її воїни — це безтілесні ангельські сили. А наша подоба і передача вам золота — то Бог один знає, як він це створив і наказав своїм слугам. Благословенний хай буде ваш прихід і добру масте сунутницю, цю чесну Богородичну ікону; тож вона нагородить вас так, що ні в ухо, ні в серце людини не ввійшло; бо такого ніхто не може дати, крім неї і її сина,

Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа, якого пояс і вінок на міру принесено від варягів; а міру ширини, довжини і висоти визначив небесний голос, що прийшов з многовидної небесної слави ».

І греки поклонились Святим і сказали: « Де буде те місце, щоб ми оглянули його? » Та Антоній сказав до них: « Три дні молитимемо Господа, щоб показав його нам ». І цібі ж ночі, на молитві, з'явився йому Господь та й каже: « Знайшов ти в мене благодать ». Антоній же відповів: « Господи, коли я знайшов у Тебе ласку, то нехай впаде на всю землю роса, а на місці, яке Ти хочеш освятити, нехай буде сухо ». І на другий день знайшли сухе місце там, де сьогодні стоїть церква, а по всій землі була роса. Та й наступну ніч знову молився він, кажучи: « Нехай по всій землі буде сухо, а на місці святим нехай буде роса ». І прийшли, і знайшли, що так воно було. А третього дня, станувши на цьому місці, помолилися і поблагословили місце й виміряно його золотим поясом у ширину і довжину. І підніс тоді Антоній руки до неба й сказав великим голосом: « Послухай мене, Господи, послухай мене вогнем і нехай зрозуміють, що Ти так хочеш » (3 Цар. 18,37). І зараз впав огонь з неба й спалив усі дерева і хащі, висушив росу та вчинив видолинок, подібний до рова. А присутні з Святим з остархом упали на землю немов мертві. І звідси взяла початок ця божественна церква.

Розповідь 3

КОЛИ БУЛА ЗАСНОВАНА ПЕЧЕРСЬКА ЦЕРКВА?

Ця божественна Богородична церква була заснована 1073-го року. — В часи благовірного князя Святослава Ярославича почато будувати цю церкву, і він сам своїми руками почав копати рів під її основи. Бо Христолюбив-

вий князь Святослав подарував на допомогу Блаженному 100 гривень золота і поклав виміри золотим поясом, відповідно до отого голосу, що його почули з неба на морі. Та в Житті Святого Антонія про це знайдеш обширніше (6). В Теодосієвому ж Житті було сказано, що появлявся вогненний стовп від землі до неба, деколи в виді хмари, деколи в виді веселки, від верху тієї церкви й над цим місцем; деколи переходили й ікони на руках ангелів на вибране під будову місце (7). Щож дивніше від того, брати? Переглянувши книги Старого і Нового Завіту, ніде не знайдеш таких чудес про святі церкви, як про цю: З варягів, від самого Господа нашого Ісуса Христа і чесного його і чоловікоподібного образу і від святої Голови Христової принесено вінок і пояс, і чули ми богозвучний голос від Христової ікони, який повелів занести його на предвиджене місце і виміряти її за небесним голосом, яку бачили ще перед її початком.

Також і з Греції прибула ікона з майстрами, і моці святих мучеників покладено під усіма стінами, де їх і самих згодом розмальовано на стінах. Треба похвалити також і померлих благовірних князів, і Христолюбивих бояр, і чесних ченців та й усіх православних християн. Блаженний і тричі блаженний той, хто там удостоївся поховання, бо він удостоївся від Господа великої благодаті й милості, за моліннями святої Богородиці й усіх Святих. Блаженний і тричі блаженний також той, хто удостоївся бути в ній записаний, бо знайде він процу

(6) Як відомо, до наших часів це «Життя» не збереглося; подробиці про цей незбережений пам'ятник староукр. духовного письменства, див. в А.А. Шахматовъ, *Житіє Антонія и Печерская летопись*, в «Журнал Мин. Нар. Просв.», 1898, ч. 3, стор. 105, 149; С.П. Розановъ, *Къ вопросу о Житіи Антонія Печерскаго*, в «Изв. отд. русск. яз. и словесности Ак. Наукъ», т. 19, кн. 1, стор. 34-36, і інші.

(7) Порів. нижче в «Життю Теодосія», чч. 44: «Богоявленне світло», і 45: «Поява святих ангелів».

гріхів і не втратить небесної нагороди. Радуйтеся, каже, і веселіться, бо ваші імена написані на небі (Мат. 5,12): бо ця церква любіша Богові від самого неба. І тому сама Богородиця зволила її збудувати і так, як обіцяла майстрам у Влахерні, кажучи: « Прийду побачити церкву і в ній хочу жити », справді добре і дуже благодатно вона замешкала в цій святій її і божественній церкві; а якої ж слави і похвали доступить той, що похований і записаний у ній у книги життя і кого перед її очима будуть згадувати завжди!

І ще, дорогі мої, скажу вам слово на ваше потішення. Що гірше від того, як відпасти від такого світла й полюбити темряву, і викинути себе в цеї Богом названої церкви? Як залишити Богом збудовану і шукати построчної людьми з насилля і грабунку, коли вона сама голосно кличе проти свого будівничого? Бо її творець і будівничий, мистець, художник і архитект — Бог, що вогнем свого божества попалив тлініні речі, дерева і горбки, і створив рівну дорогу до дому своєї матері, на поховання своїм слугам.

Зрозумійте, браття, її засновини і початок: Отець згори благословив її росюю і вогненным стовпом і світлою хмаринкою; Син подав виміри свого пояса, бо і хоча було це своєю природою дерево, то стало воно зодягнене силою Божою; а Святий Дух, духовним огнем, викопав яму на закладини підвалин, і на цім камені построїв Господь цю церкву і ворота пекельні її не здолають. А й Богородиця на три роки дала майстрам золота й ікону своєї подібности і призначила її намісною, і діються коло неї численні чуда (8).

(8) В редакції Й. Тризни додано: « Построєна ж була ця божественна церква в десятий рік по приході до монастиря церковних майстрів, року 1084-го, за княжіння великого князя Всеволода Ярославича ». Митроп. Євгеній відносить цю подію до 1083-го року (Пор. « *Описаніє Кієво-Печерської Лаври* », вид. 2, стор. 12).

Розповідь 4

ПРИБУТТЯ ЦАРГОРОДСЬКИХ МАЛЯРІВ
ДО ІГУМЕНА НІКОНА

І ще й це диво розповім вам: Прибули з того богохранимого городу Константина до ігумена Нікона іконописці, кажучи: « Постав нам суддів, бо хочемо судитися; нам показано малу церкву і ми перед багатьма свідками уклали наш договір; а ця церква дуже велика; ось заберіть собі ваше золото, а ми повернемося до Царгороду ». І відповів Ігумен: « Який то ми зробили з вами договір? » Та іконописці описали вигляд, подобу й імена Антонія і Теодосія. І каже їм Ігумен: « Діти, ми не можемо їх вам показати, бо перед десятьма роками вони зійшли з цього світу і певно моляться за нас і невідступно охороняють цю церкву і зберігають свій монастир, і промишляють про тих, що в ньому живуть ». І почувши це греки, здивувались цєю відповіддю й привели багато інших купців, що прийшли звідти з тими греками, і обезив та й кажуть: « Перед цими ото свідками ми склали наш договір, взяли з їхніх рук гроші, а ти не хочеш нам їх показати? Якщо вони померли, то покажи нам їх образ, щоб і ці побачили, чи вони ті самі ». Тоді Ігумен виніс перед усіх їхні ікони і побачили греки й обези їх образ і поклонилися та й сказали, що це справді вони і ми віруємо, що вони живуть і по смерті й можуть помагати і заступатися за тими, що до них удаються. Вони передали також мозаїку, що її були взяли з собою на продаж, і прикрасили нею святий вівтар. І тоді іконописці почали каятися свого прогріху. Коли ми, кажуть, приїхали на своїх човнах у Канів (9), то ми побачили на горі

(9) Місто Канів на Дніпрі, кілька верст від гирла річки Росі, старе князівське місто і торговельна пристань на Дніпрі. В ін-

церкву. І запитали ми тих, що були з нами, що це за церква; а ті відповіли нам: « Печерська, яку ви будете розписувати ». Розгнівавшись, ми хотіли втікати вниз. Та тої ночі на річці була велика буря. Отож, вставши на другий день ранком, ми знайшлись близько Трипілля (10), а наші човни самі пливли вгору водою, немов тягнула їх якась сила. І ми лише з трудом спинили їх там та простояли цілий день, і дивувались, що то воно буде, коли ми таку далеку дорогу пропливли за одну лише ніч, і то без веслування, коли інші з трудом роблять таку дорогу, і то за три дні.

А на другу ніч ми побачили цю церкву і прегарну намісну ікону, яка промовила до нас: « Люди, чому надаремне кидаєтеся, не підкоряючись волі мого Сина і моєї? Та коли не послухаетесь і захочете втікати, візьму вас усіх разом з човнами і поставлю в моїй церкві. І знайте ще й те, що звідси не відійдете, не постригшись у моїм монастирі в ченці і там скінчите й своє життя; і я дам вам милість у майбутньому віці, заради її будівничих — Антонія і Теодосія ». І наавтра ми встали та хотіли таки втікати вниз, і багато ми натрудилися веслуючи та човни ішли в протилежний бік — вгору. І покорившись волі і силі Божій, ми здалися й незабаром лодка сама пристала під монастирем.

ших редакціях Патерика говориться ще й « Олешіє », на місці теперішніх Олешків. У виданні Фундукля (*« Статистическое описание Киевской губернии »*, ч. 1, стор. 470) записано цікавий місцевий переказ: « Коли то в непам'ятні часи дві церкви, незвісно ким побудовані, плили з Царгороду, то одна з них зупинилася в Каневі, а друга в Києві ».

(10) Трипілля знаходиться поміж гирлами річок Стугни і Красної, трохи на південь ніж старе містечко, по правому боці річки Красної (порів. Андріяшев, *Нарис історії колонізації Київської Землі*, в « Київ та його околиця в історії і пам'ятниках », Київ 1926, стор. 45).

Тоді всі спільно, греки і ченці, майстри й іконописці прославили великого Бога і його пречисту Матір, чудесну її ікону й святих Отців Антонія і Теодосія. І так оба вони, майстри й іконописці, скінчили своє життя в Печерській монастирі в чернечім житті й покладено їх у їхньому притворі. А є й інші їх свитки на полатах, і їх грецькі книги, які зберігаються на пам'ятку чуда (11).

А коли domestик, ігумен Степан був вигнаний з монастиря і побачив преславні чудеса: якто прийшли майстри, несучи ікону, і оповіли про царицину появу у Влахерні, то й сам здвигнув на Клові Влахернську церкву. (12) Благочинний же князь Мономах, будучи ще молодим, був свідком цього чуда, коли то впав з неба вогонь і вирив яму під фундаменти, виміряні поясом. І рознеслось це по всій Руській Землі. Тому і Всеволод, з своїм сином, приїхали з Переяслава, щоб побачити таке славне чудо. А Володимир був тоді недужий та — оперезаний цим поясом — сейчас виздоровів, за молитвами святих наших Отців Антонія і Теодосія.

І в часі свого княжіння Христолюбивий Володимир, взявши міру цієї божественної церкви, здвигнув зовсім подібну церкву в городі Ростові, і в висоту, і в ширину, і в довжину й написав письмо, коли і в яким місці відбувався кожний празник і все це вчинив за подібним чином тої великої Богом вибраної церкви (13). А його син, князь Юрій, почувши від батька Володимира про

(11) На думку Євгенія (« Опис... », стор. 108) і Макарія (« Ист. Русск. Церкви », 2, стор. 208, прим.) « свитки » треба розуміти як іконописні зразки-взірці.

(12) Про Кловський монастир тобто інакше « Стефанів » або « Влахерна » див. Макарій, там же, 2, стор. 86 і Е.Е. Голубинській, *Ист. Русск. Церкви*, I, 2, стор. 299-300 і 586-88, 747.

(13) Про церкву Володимира Мономаха в Ростові Е.Е. Голубинській завважує: « яку тут розуміти церкву, про це ми повнотою не знаємо » (порів. *Ист. Русск. Церкви*, I, 2, стор. 324).

те, що сталося в цій церкві, в часі свого княжіння збудував церкву в таких самих розмірах у городі Суздалі; але по літах усі вони порозпадалися, а ця єдина, Богородична, перебуває на віки (14).

Розповідь 5

ЧУДО, ЯКЕ ЗБУЛОСЬ ПЕРЕД БОГОРОДИЧНОЮ ПЕЧЕРСЬКОЮ ІКОНОЮ ЗА ІВАНА І СЕРГІЯ

Між вельможами цього городу жило собі двох чоловіків, двох приятелів — Іван і Сергій. І прийшли вони одного разу в цю Богом названу церкву і побачили на чудесній Богородичній іконі сильніше від сонця світло й вступили в духовне братство (15). Та по багатьох роках Іван занедужав і залишив свого п'ятилітнього сина Захарію. І прикликав він ігумена Нікона й роздарував убогим все своє майно, а синівську частку дав Сергієві: 1000 гривен срібла і 100 гривен золота. І передав в опіку своєму другові також свого сина Захарію, немов рідному братові, доручаючи йому, щоб, як син змужніє, віддав йому золото і срібло.

Коли Захарія досяг 15 літ життя, забажав він узяти в Сергія золото і срібло свого батька. Та цей, спокушений дияволом і думаючи забагатіти (втрапивши душевне життя), каже юнакові: « Твій батько передав усе своє майно Богові; в Нього проси собі золота і срібла; це

(14) Про це завважує Голубинській: « Однак те також сумнівне, хіба під « мірою » розуміти лише план, але не розміри » (*Ист. Русск. Церкви*, I, 2, стор. 323).

(15) В цьому оповіданні є натяк на так зв. чин побратерства » (Пор. Е.Е. Голубинській, *Ист. Русск. Церкви*, I, 2, стор. 461; А. Фотинській, *Побратимство і чин братотворенія*, в « Волинский историко-археологический сборник », вип. 2, Житомир 1900, стор. 141-144).

він тобі довгує, може і помилує тебе. А я ні твому батькові, ні тобі не боргую ні одною золотівкою. Таке то вчинив тобі твій батько своїм нерозумом, роздарувавши все на милостину, а тебе залишив бідним ».

Почувши це юнак, розплакався з-за втрати свого спадку. І послав він до Сергія з проханням, кажучи: « Дай мені хоч половину та й тобі залишиться половина ». Але Сергій докоряв і його батькові, і йому жорстокими словами. Тоді Захарія просив лише третьої частини, а відтак десятої. Бачивши ж себе позбавленим усього, каже він урешті до Сергія: « Ходи і поклянися в Печерській церкві перед чудесною Богородичною іконою, де ти колись учинив і побратимство з моїм батьком ». І пішов цей до церкви, станув перед Богородичною іконою, поклявшись, відповів, що не взяв він ані тисячі гривен срібла, ані сто гривен золота й хотів поцілувати ікону, але не міг до неї наблизитися. Тож, виходячи до дверей, почав кликати: « Святі Антоніє і Теодосіє, не кажіть своєму ангелові губити мене немилосерного. І молитва пресвятої Богородиці нехай прожене від мене тих бісів, яким я переданий на поталу. Візьміть собі те золото і срібло, яке є запечатане в моїй кімнаті ». І впав страх на всіх.

І від тоді не дозволяли нікому клястися святою Богородицею. А коли післали і взяли запечатаний посуд, то знайшли в ньому 2 тисячі гривен срібла і 200 гривен золота. Так то Господь подвоїв їх тим, хто віддає милостивно. А Захарія віддав усе Ігуменові Іванові, щоб роздав по своїй впадоби. Сам же постригся в ченці і тут закінчив своє життя. А тим золотом і сріблом воздвигнено церкву святого Івана Предтечі, при вході на полату, на пам'ять боярина Івана і його сина Захарії, яких і було те золото і срібло (16).

(16) Про церкву Івана Предтечі див. П. Лашкаревъ, *Церковно-археологические очерки*, стор. 141-144.

Розповідь 6

ОПОВІДАННЯ ПРО СВЯТУ ТРАПЕЗУ
І ОСВЯЧЕННЯ ВЕЛИКОЇ ЦЕРКВИ МАТЕРІ БОЖОЇ

Освячення Печерської церкви відбулося в 1089-му році, в перший рік ігуменства Івана. Але не знайшлося кам'яної плити на поставлення трапези. І шукали дуже пильно, щоб зробити кам'яну трапезу і не знайдено ні в одного майстра; тож поклали дерев'яну дошку (17). Та Іван-митрополит не бажав, щоб у такій великій церкві та була дерев'яна трапеза і тому Ігумен дуже зажурився. І проминуло кілька днів, а освячення не відбулося. Отак 13-го серпня пішли ченці, за звичаєм, на Вечірню і побачили коло вітварної загороди кам'яну плиту, покладену на стовпці, для спорудження трапези. І швидко повідомили вони митрополита про цю подію. І похвалив він Бога й казав відбути посвячення і Вечірню. І довго шукали, звідки і хто приніс цю плиту і як її внесено в замкнену церкву. І питали всюди, і на суші, і на воді, звідки її привезено й не знайдено жодного сліду тих, що її привезли. І послали три гривни срібла туди, де споруджують такі речі, щоб майстер взяв собі їх за труд. І оповісники перейшли всюди, але не знайшли робітника. Бо мистець і промисленщик Бог, що її створив, обробив і поклав та утвердив святительськими руками, на прохання свого пречистому Тілові й святій Крові на цій святій трапезі, що її сам подарував, коли зволив принести себе в жертву за весь світ і по всі віки.

А на другий день прийшли з митрополитом Іваном єпископи: Іван Чернігівський, Ісаїя Ростовський, Анто-

(17) Див. завваження Голубинського в *Ист. Русск. Церкви*, I, 2, стор. 200.

ній Юріївський, Лука Білгородський, не будши ніким покликани і запрошені на чин посвяти. Тож спитав їх блаженний митрополит: « Пощо ви прийшли, не будши покликаними? » І відповіли єпископи: « Прийшли, владико, від тебе посланці і сказали нам, що дня 14 серпня освячується Печерська церква: тож готові будьте, кажуть, зо мною на час Літургії. І ми не сміли не послухатись твого слова і — ось ми ». І сказав Антоній, єпископ Юріївський: « Я був тоді недужий, і цеї ночі прийшов до мене якийсь чернець і каже мені: Завтра освячується Печерська церква, тож будь там. І як лише я це почув, то зараз і виздоровів і ось прибув я, за вашим повелінням ». Та святитель бажав розшукати тих людей, що покликали їх, і тоді почувся голос: « Щезли ті, що шукали іспитування » (Пс. 23,7). І він знову підніс руки до неба та й сказав: « Пресвята Богородице! Як на честь твого переставлення Апостоли зібралися з усіх кінців землі на твій похорон, так і нині на освячення твоєї церкви зібралися їх наступники і наші сослужителі ». І всі дивувалися з таких великих чудес.

Обійшовши ж тричі церкву, почали співати: « Візьміть ворота князі ваші » (Пс. 63,7), та в церкві не було нікого, щоб відспівувати: « Хто є цей князь слави », бо всі до одного були вийшли з церкви, щоб бачити єпископський вхід. І по довшій мовчанці почувся знутри церкви немов ангельський голос: « Хто є той цар слави? » І шукали тих голосів, хто вони і чиї. Та як увійшли в церкву, а всі двері були зачинені, в церкві не знайдено ні одної людини. І зрозуміли всі, що все щодо тої святої і божественної церкви діється за Божим промислом. Тому і ми скажімо: « О глибино багатства і сило розуму! Хто дослідить ум Господній і хто був йому радник! » (Рим. 11,33-4). А Господь нехай сохранив вас і збереже по всі дні життя вашого, за молитвами пречистої Богородиці і преподобних і блаженних Отців наших печерських — Антонія і Теодосія і святих ченців цього мана-

стиря. А з ними, щоб і ми знайшли милість у цьому і будучому житті, в Христі Ісусі, Господі нашім, якому слава з Отцем і Святим Духом, нині і завжди, і на віки вічні. Амінь.

Розповідь 7

ОПОВІДАННЯ ПЕЧЕРСЬКОГО ЧЕНЦЯ НЕСТОРА ПРО НАЗВАННЯ МОНАСТІРЯ — ПЕЧЕРСЬКИМ

За княжіння благовірного великого князя Володимира Святославича, самодержця Руської Землі, зволив Бог появили Руській Землі світильника і настоятеля ченців, про якого ось що розповімо.

Був один благочестивий муж з Любеча-городу, в якому від молодости поселився страх Божий; і забажав він зодягнутися в чернечу форму (18). А чоловіколюбний Господь натхнув його піти в грецьку країну і там постригтися (19). І пустився він у дорогу, паломничаючи за прикладом Господа, що трудився для нашого спасіння, і добився до пануючого города. А відтак дійшов і до Святої Гори і обходив святі монастирі на Атоні й побачив там на Святій Горі існуючі монастирі й надлюдський побут Отців, які наслідували в тілі життя ангелів і розгорівся Христовою любов'ю, бажаючи наслідувати їхнє життя. І подався в один з існуючих там монастирів і просив ігумена, щоб поклав на нього ангельський образ черне-

(18) В « Повісті временних літ », під роком 1051-им читаємо: « І вклав йому Бог на серце, піти в чужі сторони; і він попрямував на Святую Гору » (вид. С. Лихачева, стор. 105).

(19) В Переяславському літописі світське імення Антонія називається — Антипа; пор. скептичні завваження Голубинського, там же, стор. 570, прим. — Любеч містечко на Чернігівщині.

чого чина (20). Ігумен же, проглянувши в ньому майбутні чесноти, вислухав його, постриг у ченці і дав йому ім'я Антоній та навчив чернечого життя.

І догоджував Антоній в усьому Богові та змагався в смиренності й послузі і про інше так, що всі раділи з нього. І сказав йому одного разу ігумен: « Антоніє, вертайся на Русь, щоб бути там на користь і на піддержку для інших. І нехай благословення Святої Гори буде з тобою ».

І прийшов Антоній у город Київ та продумував, де б то йому поселитися. І ходив по монастирях, але не полюбив на побут ні одного з них, бо Бог не бажав цього. І пішов у дебри і на гори, і на інші місця та прийшов на Берестове і знайшов там печеру, де й замешкав. А були її викопали колись варяги. І проживав у ній у великій здержності (21).

І коли помер великий князь Володимир, а владу захопив безбожний і окаяний Святополк та засів у Києві, почав він винищувати своїх братів і вбив святих Бориса і Гліба (22). І бачивши Антоній таке кровопролиття, яке вчинив окаяний Святополк, знову втік на Святу Гору. Та згодом благочесний князь Ярослав переніг Святополка та й засів у Києві (23). І любив боголюбивий князь Яро-

(20) В якому монастирі постригся Антоній — невідомо; деякі пізніші перекази говорять про монастир « Есфигмена », що Голубинський уважає неймовірним (пор. там же, стор. 570-1). Недавно висловлено думку, що йдеться про Грузинський Іверський монастир (див. еп. Кирионъ, *Культурная роль Иверии въ истории Руси*, Тифлісь 1910, стор. 84-95).

(21) Берестове — підгородок (маєток) великого князя. Про варязьку печеру див. И. Малишевській, *Варяги въ начальной истории християнства въ Києве*, Київ 1887, стор. 24-25; Голубинський, там же, стор. 653.

(22) Порівн. літописне оповідання під роком 1015-им.

(23) Звідси починається друга частина « Розповіді », що зовсім механічно пов'язана з першою.

слав Берестове і церкву святих апостолів, яку обслуговувало багато святих ченців. І був у Берестовому пресвітер на ім'я Іларіон, людина благочесна, знавець святих Писань, і послик. І ходив він з Берестового над Дніпро, на гору, де сьогодні стоїть старий печерський монастир, і там молився. Бо був там великий ліс; і викопав він собі там малу печерку в два сяжні і, приходячи з Берестового, співав там псалми і молився Богові в тайні.

Після того зволив Бог вкласти на серце благовірному великому князеві Ярославові, щоб зібрати єпископів і в 1051-му році поставлено його (Іларіона) митрополитом у Святій Софії, а ця його печерка залишилася. І коли Антоній був у монастирі на Святій Горі, прийшло ігуменнові від Бога таке повідомлення: « Відпусти, каже, Антонія на Русь, бо я його потребую ». І він покликав його та й каже йому: « Антоніє, вертайся знову на Русь, бо Бог так хоче, і буде тобі благословення Святої Гори; бо від тебе візьме початок багато ченців ». І, поблагословивши його, відпустив і сказав: « Іди в мирі! »

І коли Антоній прийшов до Києва, пішов він на горбок, де Іларіон викопав печерку і облюбив те місце й поселився там. І почав молити Бога зі сльозами: « Господи, утверди мене на цім місці й благословення Святої Гори й молитва Отця мого, що мене прийняв у ченці, нехай спочине на ньому ». І почав тут жити й молити Бога. А їжа його була: сухий хліб і вода, в міру. І копав він печеру і не дозволяв собі на відпочинок ні вдень, ні вночі, приживаючи в труді, чуваннях і молитві.

І довідались про нього люди і приходили до нього й приносили потрібне. І прославився він немов Великий Антоній (24) і приходили до нього й просили благословення. А коли помер князь Ярослав, прийшов на кня-

(24) Антоній Великий, християнський подвижник, що проживав у Єгипті в III-IV столітті.

жіння його син Ізяслав і засів у Києві (25). Антоній же славився по всій Руській Землі. І, почувши князь Ізяслав про його життя, прийшов його відвідати з своєю дружиною і прохав у нього благословення й молитов. І всі знали Антонія й почитали його.

Та почали приходити до нього деякі боголюбні юнаки й просили чернечого постриження, а він приймав їх і постригав. І зібралося біля нього 12 братів. Прийшов тоді до нього також Теодосій і постригся в ченці.

І викопали вони велику печеру, і церкву, і келії, які існують і до сьогодні в печері під старим монастирем (26). А братія зібралася та й каже їй великий Антоній: « Це Бог зібрав вас разом, брати, і благословенням Святої Гори, яким постриг мене ігумен Святої Гори, і я постриг вас; тому нехай буде на вас найперше Боже благословення і від пречистої Богородиці, а за друге — від Святої Гори ». І сказав їм далі таке: « Жийте собі, а я вам поставлю ігумена, і сам піду в оту гору, щоб там осісти на самоті ». Бо, як я сказав був передше, він звик був до самоти.

І поставив їм (Антоній) на ігумена Варлаама (27), а сам пішов на гору, викопав там печеру, тобто під новим монастирем, і в ній скінчив своє життя, живши в чесноті 40 років, не виходячи з печери, де й спочили його чесні останки, коло яких діються чуда і до нині (28).

(25) Порівняй Літопис під 1055-им роком.

(26) « Старий монастир » — це так зв. « Дальні або Теодосієві Печери ».

(27) Про цього Варлаама і його постриження оповідається нижче, в « Життю » св. Теодосія, див. 9,12.

(28) Далі побачимо, що в 1069 р. Антоній мусів залишити печеру і Київ, і поселився в Чернігівщині (гл. про Ісаакія-Затворника). Що ж до 40 років, то автори сумніваються в це; правдоподібно, як пише Голубинській (*Ист. Русск. Церкви*, 1, 2, стор. 580-1) і інші, йдеться про чотирнадцять літ, а пізніші копіїсти не зрозуміли, і поклали 40, що в церковно-слов'янським читанні виглядає дуже можливою опискою.

А ігумен з братією проживали в печері й намножилося братії так, що не могли в печері поміститися й задумали вони збудувати монастир. І пішов ігумен з братією до святого Антонія й кажуть йому: « Отче, збільшилося братії й не можемо поміститися в печері. Коли буде воля Божа і Пречистої Богородиці та твоя молитва, хочемо поставити церковцю поза печерою ». І поручив їм це Преподобний, і вони поклонились йому доземно й відійшли. І поставили малу церковцю над печерою, на ім'я успіння святої Богородиці.

І за молитвами Пречистої Богородиці й преподобного Антонія почав Бог помножувати ченців і ввадила братія з ігуменом поставити монастир. І знову пішли вони до Антонія й сказали йому: « Отче, братія помножувється і ми хотіли б поставити монастир ». Антоній же втішився та й каже: « Благословенний Бог у всьому, і молитва святої Богородиці Отців Святої Гори нехай буде з вами ». І, сказавши це, послав одного з братів до князя Ізяслава з таким словом: « Благочесний князю! Бог помножує братію, та місця мало; просимо тебе, щоб дав ти нам цю гору над печерою ». І почувши це князь Ізяслав, дуже зрадів і, пославши до них свого боярина, дав їм цю гору.

А ігумен з братією заклали там велику церкву й монастир, збудували багато келій і поставили церкву та прикрасили її іконами. І від тоді він почався звати — Печерський монастир, бо жили передше ченці в печері. Тому ж ото названо його Печерський монастир, тобто від благословення Святої Гори.

По звершенні монастиря, за ігуменства Варлаама, князь Ізяслав збудував монастир святого Димитрія і назначив Варлаама на ігумена до святого Димитрія, бажаючи поставити свій монастир вище від Печерського монастиря, розчислюючи на багатство (29). Бо багато ма-

(29) Про цей монастир див. в Макарія, *Ист. Русск. Церкви*, том 2, стор. 84-85.

настирів було поставлено царями і боярами, і багатством, але вони не такі як ті, що їх збудовано сльозами, постом, молитвою й чуваннями. Антоній не мав золота ні срібла, але здобув усе сльозами і постом, як я вже сказав.

Коли Варлаам відійшов до святого Димитрія, то братія вчинила раду й пішла до старця Антонія та й каже йому: « Отче, постав нам ігумена ». А він відповів їм: « Кого хочете? » Вони ж кажуть йому: « Кого схоче Бог, пречиста Богородиця і ти, чесний Отче ». І каже їм великий Антоній: « Хто з вас є такий, як блаженний Теодосій, послухний, покірний і смирний? Нехай він буде вам за ігумена! » І вся братія втішилася і поклонилася йому доземно й поставила Теодосія ігуменом. А було тоді братів щось із двадцять.

Отож перейнявши монастир, Теодосій почав вводити велику здержність, піст і моління з сльозами. І почав збирати багато ченців і зібрав усієї братії числом сто ченців. І почав шукати правил чернечого життя. А був тоді один праведний чернець Михаїл, з студійського монастиря, що прийшов з Греції з митрополитом Юрієм. І почав випитувати його про устав студійських Отців і знайшов його в нього і відписав собі (30). І так установив у своєму монастирі, тобто: як співати монастирські пісні, як вчиняти поклони та й читати читання і стояти в церкві — весь церковний порядок, і сидіння в трапезі, і що їсти, і в які дні — все це за правильником винайшов Теодосій і передав своєму монастиреві, а від того монастиря перейняли свій Устав усі інші монастирі.

Тому і шанували Печерський монастир перед усіма і понад усіма. За життя Теодосія в монастирі і за його управління чеснотливим і чернечим правилом, він прий-

(30) В « Житті » Теодосія про введення студійського Уставу переказується дещо інакше, а спосіб погодження різничання подає Д. Абрамович, в « *Исследование о Киево-Печерскомъ Патерике* », стор. XVII.

мав усіх, хто приходив до нього. Та тоді і я, вбогий і недостойний слуга (Божий) Нестор, прийшов до нього й він прийняв мене; а мав я тоді 17 років від мого народження (31).

А це написав я і встановив, щоб показати, якого року постав монастир, і чому він називається Печерський. А про життя Теодосія ще скажемо (32).

(31) В цьому місці помітна суперечність між « Розповіддю » і « Життям » св. Теодосія, що дозволяє історикам сумніватися про те, що Нестор є автором розповіді. Див. в Абрамовича (« Изследование... », стор. XVIII-XX).

(32) Тут не обов'язково розуміти « Життя » Теодосія, але можна приймати і літописне оповідання під роком 1074-им.

Печери Антонія і Теодосія: з « Бесід св. Золот. », Київ 1623

СВЯТИЙ ТЕОДОСІЙ ПЕЧЕРСЬКИЙ

Розповідь 8

ЖИТТЯ ПРЕПОДОБНОГО ТЕОДОСІЯ, ПЕЧЕРСЬКОГО ІГУМЕНА, НАПИСАНЕ ПЕЧЕРСЬКИМ ЧЕНЦЕМ НЕСТОРОМ

Благодарю Тебе, Господи, Владико мій, Ісусе Христе, що вдостоїв мене недостойного бути свідком святих твоїх угодників. Бо описавши найперше Життя, вбивство і чудеса святих і блаженних страсотерпців Бориса і Гліба, наважився я і на друге свідчення (33), хоч воно і понад мої сили, для якого я, недостойний, будучи простим і нерозумним, а до того ще й не був навчений жодного мистецтва. Але згадав я, Господи, на Твоє слово: « Якщо матимете віру як зерно гірчиці, то скажете горі цій: переїди звідси і кинься в море, і не сумніватинетеся, то він вислухає вас » (Мат. 17,20). Маючи це на умі, і я грішний Нестор, зрозумівши це, обгородився вірою і до-

(33) Автор « Життя » покликається на так зв. « Чтеніє про Бориса і Гліба », яке, здається, було написане на переломі 70-их і 80-их рр. 11-го століття; див. праці Абрамовича, Шахматова, Приселкова та інших. На думку інших дослідників « Чтеніє » писано на початку XII-го століття (1108-1115 рр.), напр. С.О. Богуславській, і А.И. Соболевській і т.д.

вір'ям, що все Тобі є можливе й поклав початок мій писаній розповіді: Про життя преподобного Отця нашого Теодосія, бувшого ігумена Печерського монастиря святої володарки нашої Богородиці, архимандрита і начальника всієї Русі.

Згадуючи, брати, про Життя Преподобного й те, що ніхто його досі не списав, я журився всі ці дні й молився Богові, щоб удостоїв мене все по порядку списати про життя свого угодника, Отця нашого Теодосія. Щоб і ченці, які прийдуть по нас, взявши в руки це писання та прочитавши його, і бачачи його мужество, восхвалили Бога і прославили Його угодника й скріпилися на дальший подвиг; передусім тому, що в цій країні появилася такий муж, угодник Божий. Бо про нього Господь сказав: « Бо многі прийдуть зі сходу і заходу й сядуть з Авраамом, Ісааком і Яковом у Царстві небеснім », і знову: « Многі останні, будуть першими » (Мат. 19,30). Так і цей останній появилася вищим за давніх Отців. Бо, наслідуючи святого первоначальника чернечого образу, тобто великого Антонія, — і цей дуже близько підійшов до свого однойменника Теодосія, архимандрита Єрусалимського (34). Бо вони оба однаково подвизалися і послужили Владичиці Богоматері й однаково отримали нагороду від Народженого з Неї та моляться невпинно за нас, своїх дітей, до Господа. І дивно воно ще й те, що записано в книгах Отців: « останнє покоління буде слабе » (35). А цього Христос, у тому останньому поколінні, появилася таким великим своїм трудівником і пастирем ченців, і наставником та вчителем духовних овечок всієї вселенної; бо вже з молодості красувався він чистим життям і добрими ділами, вірою, а найбільше таки умом.

(34) Теодосій Великий — християнський подвижник V-VI ст., що поклав початки чернецтва в Палестині.

(35) « Отчена книга » — один з перекладених Патериків.

Та саме звідси почну нині мою розповідь: якто він від юності пішов за блаженим Теодосієм. Тож послухайте, браття, з усякою пильністю, бо ця розповідь корисна всім, що її слухають. І молю вас, улюблені, щоб не зрадила вас моя простота; бо запалений любов'ю до Преподобного, я поважився написати все це про Святого. А при тому я вважав, щоб не було мені сказано: « Слуго лукавий і лінивий, треба було тобі дати мов срібло торгівцям, і я, повернувшись, забрав би своє з відсотками » (Мат. 25,26). Тому не добре воно, браття, вкривати Божі чудеса, головню коли Господь сказав своїм учням: « Що кажу вам у темноті, кажіть те при світлі, а що ви чуєте на вухо, голосіть з покрівель » (Мат. 10,27). Все це бажав я списати для користи й упорядкування того, що говорить, щоб і за це, послухавши Бога, ви прийняли нагороду.

Хочу покласти початок розповіді й увійти в саму сутність оповідання, тому так молюся тобі, Господи:

« Владико мій, Господи Вседержителю, подателю добра, Отче Господа нашого Ісуса Христа, прийди мені на допомогу й провіти мов серце для зрозуміння Твоїх заповідей, і відкрий мої уста для визнання Твоїх чудес, і на похвалу Твого Угодника, щоб прославилося Твоє святе ім'я, бо Ти є допомога всім, що на Тебе сподіваються на віки. Амінь ».

1. - НАРОДЖЕННЯ СВЯТОГО ТЕОДОСІЯ

Є коло стольного города Києва містечко, віддалене 50 поприщ, на ім'я Василів (36). В ньому проживали батьки Святого, живши в християнській вірі, оздоблені всяким

(36) Василів — містечко на Київщині (Васильків), по лівому боці Стугни, 5 мильвіз Києва.

благочестям. По народженні цієї блаженної дитини, принесли її восьмого дня до Божого ієрея, як воно є в християнському звичаю, щоб надати дитині імення. Пресвітер, побачивши дитину, і душевним зором провидівши, що замолоду буде його віддано Богові, назвав її Теодосієм (37). А як проминуло 40 днів, освятили його також хрещенням. І росло хлоп'я, викормлюване своїми батьками і Божя благодать була на ньому, бо Дух Святий замолоду поселився в ньому. І хтож вповість Боже добросердя! Бо ані з премудрих філософів, ані з городських владик не вибрав він пастиря й учителя ченців, щоб і в тому прославилося ім'я Господнє, що, будши простим і невіжею, виявився він мудрішим від філософів. О, закрита тайно! Звідки ніхто й не сподівався, звідти засяяла нам ясна рання зірка, щоб на її світіння з усіх сторін можна було до неї прибігати і, згордивши всім, насититися світлом тієї єдиної. О, доброто Божа! Бо, найперше, визначивши і поблагословивши місце, споготовила ти пасовище, на якому пастиметься розумне стадо, поки не вибере пастиря.

Та сталось воно, що на приказ князя, чи радше, скажу, Бога, батьки Блаженного переселилися в інший город на ім'я Курськ, щоб і там засяяло життя великодушного юнака, а для нас, як воно і краще, зійшла зо сходу рання зоря, збираючи довкруг себе також інші многі звізди, вижидуючи правдивого сонця, Христа Бога, кажучи: Се я, Владико, і діти, яких я виховав твоїм духовним борошном; а це, Господи, мої учні, яких я привів Тобі, яких і навчив погордити всім житейським і полюбити Тебе, єдиного Бога; ось, Владико, стадо твоїх розумних

(37) Грецьке ім'я « Теодосій » можна перекладати як « відданий Богові », і тут спостерігається гра слів. Але може при постриженні ім'я змінили, як було в звичаю.

овець, для якого Ти поставив мене пастирем, і яких я випас на Твоім божественнім пасовищі; і їх я привів Тобі, Господи, збережи їх чистими і непорочними. А Господь скаже також і до нього: « Слуго добрий і вірний! Ти помножив переданий тобі талант, тому прийми приготований тобі вінок і ввійди в радість Господа твого » (Мат. 25,21). А до його учнів скаже: « Прийдіть, добре стадо, розумні овечки хороброго пастиря, бо заради мене ви голодували і трудилися, прийміть наготоване вам царство від створення світу » (Мат. 25,34-35).

Тому і ми, браття, стараймося бути ревнителами і послідовниками життя преподобного Отця нашого Теодосія і його учнів, яких він послав перед собою до Господа, щоб і ми стали достойні почути отой голос Владики і Вседержителя: « Прийдіть благословенні Отця мого і візьміть у спадщину царство, що було приготоване вам від створення світу » (Мат. 25,34).

2. - ХЛОПЯЧІ ПОДВИГИ СВЯТОГО ТЕОДОСІЯ

Ми ж, браття, повернемося до перших проявів життя цього святого юнака. Він зростав тілом, але душу його тягнуло до любови Бога; тож заходив він кожного дня в Божу церкву й з усякою увагою слухав Святих Писань. І не брав також участі в діточих іграх, як воно в звичаю в молодих, але й не любив їх. Та й одяг його був латаний, а коли батьки примушували його зодягатися в світлу одежу й ходити на діточі забави, то він не слухав їх у тому, але волів бути як один з убогих. До того ж прохав він своїх батьків, щоб віддали його одному з учителів на науку Божественних Книг, що й було зроблено. І дуже скоро він вивчив Священне Писання так, що всі дивувалися мудрості й розумові юнака й швидкості в науці. А хто ж вискаже його покору й послух, що їх він набув у своїй науці й не лише до свого вчителя, але й до всіх своїх співучнів?

У тому часі помер його батько, коли блаженний Теодосій мав 13 років життя, і від тоді почав він пильніше прикладатися до праці так, що виходив і на село працювати з своїми слугами, і то з усякою смиренністю. Та його мати не заставляла його до такого діла, а то й забороняла йому це робити й благала його вбиратися в світлу одіж і ходити з своїми товаришами на забави, кажучи, що такою поведінкою він приносить шкоду і собі, і свому родові. Та він і в тому не слухався її так, що вона часто з великої люті гнівалася на нього й била його, бо була кременна й дебела так, як мужчина. Бо хто її не знав, а лише чув як вона біснується, то думав, що вона мужчина.

3. - ВТЕЧА СВЯТОГО З ПАЛОМНИКАМИ

До того ж усього блаженний юнак продумував, як йому спастися. А почувши про Святі Місця, де Господь наш ходив у тілі, бажав піти там і поклонитися їм. І ось так молився він Богові: « Господи мій, Ісусе Христе, вислухай мою молитву й дозволь мені дійти до Святих Місць і поклонитися їм ». Тож коли він так молився, одного разу зайшли в це містечко паломники; побачивши їх святий юнак, зрадів і побіг поклонився їм, привітав і випитував їх звідки вони і куди йдуть. Вони ж сказали, що йдуть в Святих Місць, а коли Бог дозволить, то щераз хочуть туди піти. І тоді благав їх Святий, щоб узяли й його з собою за товариша. А вони обіцяли взяти його з собою та завести на Святі Місця. Почувши таку обіцянку, блаженний Теодосій був дуже радий і повернувся додому. І коли паломники вибиралися в дальшу дорогу, то повідомили юнака про свій відхід. Отож устав він нічю тайком і вийшов з свого дому, не взявши з собою нічого, крім одежі, в якій ходив, і то вбогої, і пішов з паломниками. Та добрий Бог не дозволив йому вийти з країни, бо, з лона своєї матері, призначив його в цій

країні на пастиря своїх слов'янських овечок, щоб, бува, коли пастир відійде, не розбіглося стадо, яке сам Бог благословив, і на це місце виросте тернина й будяки, і стадо розійдеться.

Та по трьох днях довідалася його мати, що він пішов з паломниками й погналася за ним з одним лише молодшим сином. І, зверставши далекий шлях, нарешті догнала його мати і в люті й гніві схопила його за волосся, кинула на землю, та змісила його своїми ногами; опісля, висваривши паломників, відпустила їх, а сама повернулася додому, ведучи з собою сина, зв'язаного немов якогось злодія. Та була вона так розярена, що, прийшовши додому, тяжко його збила, аж знесилилася. І тому запровадила його до одної кімнати, зв'язала його й замкнула та й відійшла. А цей блаженний юнак переносив усе те з радістю й за все благодарив Бога. Щойно за два дні прийшла мати, розв'язала його, нагодувала та, будучи ще в тяжкій гніві, закувала його в тяжкі кайдани й так наказала йому ходити, пильнуючи, щоб знову не втік від неї. І ходив він так багато днів. А потому вона знову змілосердилася над ним і просила його й переконувала, щоб не втікав від неї; бо любила вона його більше від інших і не могла без нього жити. І коли він обіцяв не відходити від неї, зняла з його ніг кайдани і наказала йому поволі робити, що бажає. Та блаженний Теодосій вступив знову на давній шлях і щодня відвідував храми.

4. - ДБАЙЛИВІСТЬ СВЯТОГО ПРО ПРОСФОРИ

Бачив він, що часто залишається він без Літургії, з браку випечених просфор, і дуже вболівав він з-за цього та й задумав у своїй смиренності сам посвятитися на це діло; і так він учинив. Отож почав він випікати й продавати просфори, а те, що залишалося з прибутку, давав убогим; за решту ж ціни купував збіжжя, молов своїми руками й випікав просфори. І було на це Боже

провидіння, щоб чисті просфори до Божої церкви приносили непорочний і незаплямований юнак. Так тривало воно щось два роки, або й більше (38). Всі ж його ровесники, за підшептом Лихого, брали його на сміх та докоряли за таке діло, але Блаженний приймав усе це з радістю, і в мовчанці. Та ворог добра, бажаючи відвести його від такої праці, почав підбурювати на нього його матір, щоб вона заборонила йому таких починань. А мати, що й без того не могла переносити такої наруги над своїм сином, почала любо промовляти до нього: « Прохаю тебе, сину, залиши таке зайняття, бо ним приносиш лише наругу для нашого роду. Не можу я того перенести, що всі дорікають тобі за таке діло та й не гарно воно тобі, юнакові, займатися ним ». Та блаженний юнак Теодосій, з смиренням відповідав своїй матері, кажучи: « Послухай мене, прошу тебе, моя мамо: Господь Бог наш Ісус Христос став сам убогим і смиренным, даючи нам приклад, щоб і ми з-за нього смирилися; був зневажений і опльований і посипались на нього й поличники; та все це він витерпів заради нашого спасіння. То ж чи не краще воно терпіти, щоб знайти Христа? А щодо моєї праці, то послухай мене.

Коли Господь наш Ісус Христос засів до вечері з своїми учнями, то тоді взяв хліб, поблагословив, переломив і подав учням, кажучи: « прийміть і їдьте, бо це моє тіло, що за вас і за багатьох ломиться на відпущення гріхів » (Мат. 26,26). Тож коли Господь назвав наш хліб своїм тілом, то чи не треба мені тішитися, що Господь удостоїв мене бути спітворюєм свого тіла? » І почувши це мати, дивувалася мудрості юнака й від тоді не займала його. Але ворог не спочивав, намовляючи її проти

(38) В тексті Успенського збірника та в Арсеніівській редакції Патерика замість два роки стоїть 12, але воно виглядає не правдоподібне.

юнака за таку його сумирність. Бо за рік, побачивши його одного разу, як він вибікав просфори і при печі закоптів димом, вона дуже розжалобилася й знову почала йому цього забороняти, деколи ласкаво, а деколи і погрозами, а навіть била його, щоб облишив таке зайняття. І блаженний юнак був у великій журбі й не знав як собі порадити. Тож одної ночі встав і пішов з дому в інший, недалекий город і замешкав там в одного пресвітера та, за своїм звичаєм, продовжував своє діло. Мати ж його, шукаючи за ним багато днів у своєму городі, дуже засумувала за ним. Але по якомусь довшому часі, почувши де він проживав, з великим гнівом кинулася за ним, пішла у вище згаданий город, розшукала й знайшла його в домі цього пресвітера та, схопивши, і бючи, затягла в своє місто; привівши ж його додому, гостро наказала йому, кажучи: не смієш відходити від мене; а якщо ще кудись підеш, а я тебе знайду, то приведу назад до свого міста в оковах. Та блаженний Теодосій лише молив Господа Бога, і кожного дня відвідував церкву.

5. - СЛУЖБА В ВОЛОДАРЯ ТА СМИРЕННІСТЬ СВЯТОГО

Був він сумирний своїм серцем та послухний усім так, що посадник цього городу, бачачи таку його сумирність і послухність, дуже полюбив його і казав йому, щоб проживав біля його церкви, давши йому світлу одежу, щоб ходив у ній. І ходив у ній Блаженний кілька днів та немов якийсь тягар носив на собі, так йому було в ній незручно; але відтак зняв її з себе й подарував убогим, а сам зодягнувся просто й убого. Побачивши посадник, що він так ходить, подарував йому іншу одежу, кращу від першої, прохаючи, щоб її вживав. Але він скинув і цю й віддав іншим; і робив так багато разів. А коли про це почули сусіди, то ще більше його полюбив, подивляючи його смиренність.

Одного разу пішов Блаженний до одного коваля і замовив собі в нього залізний обруч, опоясав себе ним і так ходив. А що залізо було тісне, то вгризалося воно в його тіло; та він не звертав на це уваги так, немов би це не спричинювало йому жодного болю. Та коли по довшому часі прийшов празник, то мати принукувала його, щоб зодягнувся на службу в святкову одіж; бо всі городські вельможі цього дня мали бути на прийнятті-гостині в городського начальника, а блаженному Теодосієві припало було їх гостити й прислужувати. Тому то мати намовляла його зодягнути чисту одіж, бо почувла вона, що посадник задумав спросити всю міську знать на пир до себе. І коли він почав одягатися в чисту одіж, то, будши простодухим юнаком, не крився від матері; а вона пильно роздивляла його й побачивши на його сорочці кров, приглянулася пильніше та й зрозуміла, що ця кров походить від тієї залізяки. І розярилася на нього, розірвала на ньому сорочку й, бючи, зняла з бедр залізо. А блаженний Теодосій, немов би й нічого, з усім спокоєм, вдягнувшись, пішов слугувати на бенкет.

6. - ВТЕЧА СВЯТОГО ВІД МАТЕРІ В КИЇВ

По якомусь часі, почувши в Євангелії слово Господа: « Хто не залишить батька і матері й не піде за мною, той недостойний мене », і знову: « Прийдіть до мене всі втомлені і обтяжені, і я облеку вас і возьміть ярмо моє на себе й навчіться від мене, бо я лагідний і сумирний серцем і знайдете полегшу душам вашим » (Мат. 11,28), почувши це слово богонатхнений Теодосій розгорівся божеественною любов'ю і, палаючи Божою ревністю, щоденно і завжди думав, як і де постригтися в ченці та сховатися від своєї матері. З Божого Провидіння, одного дня пішла його мати на село й мала перебути там довший час. А тимчасом Блаженний радів і молився Богові

й тайком залишив свій дім, не взявши з собою нічого, крім одєжини і куска хліба на прожиток та й пустився в дорогу до Києва, бо чув про тамошні монастирі. Та, не знаючи дороги, просив Бога, щоб знайти собі якогось супутника, який навів би його на шлях його бажань.

І з Божого Провидіння сталося, що тим шляхом їхала купецька валка, обвантажена тяжким накладом. Побачивши Блаженний, що вони ідуть саме до того міста, зрадів духом і прославив Бога, що вислухав бажання свого серця і пішов за ними здалеку, тайкома. А коли ті задержалися в заїзді на нічліг, то Блаженний, наблизившись лише так далеко, щоб не втратити їх з ока, задержувався на відпочинок, під Божою охороною. І так ішов він три тижні, аж поки не добився до згаданого міста.

Прийшовши ж туди, обходив він усі монастирі, бачаючи стати ченцем і прохав, щоб його прийняли. Вони ж, бачивши простого юнака та ще й бідно одягненого, не хотіли його прийняти. А сталося воно з Божої волі і зарядження, щоб міг він дійти на те місце, куди його Бог з молодости покликав.

7. - ПРО СВЯТОГО ВЕЛИКОГО АНТОНІЯ

Так почув він про блаженного Антонія, який проживав у печері й, немов на крилах духа, подався він до тої печери й прийшов до преподобного Антонія; а побачивши його, припав і поклонився йому та прохав з словами, щоби він прийняв його. Та великий Антоній напумлював його, кажучи: « Бачиш, дитино, цю печеру, невідгдану й тісну, а ти, думаю, ще молодий і не зможеш витерпіти скорботи цього місця ». І це говорив він не лише на його випробування, але й бачив пророчими очима, що цей захоче колись це місце розбудувати і здвигнути тут славний монастир для багатьох ченців. Та, натхнений Богом, Теодосій відповів йому з настійливістю: « Бачиш, чесний Отче, що провідець Бог, привів мене до

твові святости і доручив мені спастися з тобою; тому, що скажеш зробити — зроблю ». І відповів йому блаженний Антоній: « Благословенний Бог, сину, що укритив тебе в такому задумі. Ось місце — проживай у ньому ». І Теодосій щераз поклонився йому. І благословив його Старець і приказав великому Ніконові, що був пресвітером і випробуваними ченцем (39), постригти його. А цей узяв блаженного Теодосія і, за звичаєм святих Отців, постриг його і зодягнув його в чернечу одіж, року 1032-го, за Ярослава Володимировича (40).

І Отець наш Теодосій увесь посвятився Богові й преподобному Антонієві та відтоді віддався на тілесні подвиги, а цілі ночі проводив прославляючи Бога, перемагаючи сонливість, виконуючи здержність, працював ручно та пам'ятав щоденно це слово псалма: « Споглянь на моє горе і на труд мій, і відпусти всі мої гріхи » (Пс. 25,18).

Тому всіма способами усмирював він свого духа, здержністю, трудом і подвигами приборкував своє тіло так, що блаженний Антоній і великий Нікон дивувалися його сумирності й покорі й такій великій молодечій доброчесності й витривалості та відвазі й за це дуже славили всемілостивого Бога.

8. - ПРИБУТТЯ МАТЕРІ ДО КИГВА

А його мати, добре пошукавши в своїм місті й у сусідніх городах, і не знайшовши, гірко плакала за ним, побиваючись немов по вмерлім. І проголосила вона по всій околиці, що якщоб хтось бачив такого юнака, нехай

(39) З того, що не Антоній постригав у ченці, а Варлаам, дехто висновує, що Антоній не був священником (Порів. Е.Е. Голубинській, *цит. тв.* I, 2, стор. 572-3).

(40) В давніших редакціях Печерського Патерика не має вказівки на рік постриження Теодосія. Про встановлення дати гл. в Абрамовича (« Изследование... », стор. 74).

скаже його матері, обіцяючи за таку вістку винагороду. І прийшли були люди з Києва й оповідали їй, що перед чотирма літами, мовляв, бачили ми такого в нашому городі, як ходив і бажав постригтися в одному з монастирів. Почувши це жінка, не полінувалася податися туди, довго не відкладаючи та не злякавшись далекої дороги; тож пішла в вище згаданий город, щоб шукати свого сина. Прийшовши в місто, вона обходила монастирі, шукаючи його. На кінець сказали їй, що він проживає в печері преподобного Антонія. І пішла вона туди, щоб його віднайти.

Тут підступно викликала вона Старця, мовляв: скажіть Преподобному, щоб вийшов, бо вона звертала далеку дорогу, бажаючи з ним говорити й поклонитися його праведності та одержати від нього благословення. І повідомлено про неї Старця й він вийшов до неї, а вона, побачивши його, поклонилася йому доземно. І Старець, помолившись, поблагословив її, а по молитві, усівши, почала вона довго з ним говорити, а, вкінці, виявила йому причину свого приходу, кажучи: « Отче, прохаю тебе, скажи чи не має тут мого сина; бо дуже я ним журиюся, не знаючи чи він живий ». А Старець, не будучи хитрий і не зрозумівши її підступности, сказав їй, що син твій тут і не журися з-за нього, бо він живий. А вона каже йому далі: « Та що з того, Отче, коли я його не бачу. Я зробила далеку дорогу йдучи в цей город, щоб побачити мого сина, і потім повернуся до свого міста ». І каже до неї Старець: « Якщо бажавш його побачити, то зараз іди до дому, а я піду й переконаю його, бо він не хоче нікого бачити; а завтра прийди, то й побачиш його ».

Почувши це жінка, пішла собі, сподіваючися на другий день його побачити. А преподобний Антоній, ввійшовши в печеру, сказав все це блаженному Теодосієві, який, почувши це, дуже зажурився, що не зміг скритися. На другий день знову прийшла жінка і Старець довго

переконавав Блаженного вийти і побачитися з своєю матір'ю; та він не хотів вийти. Тоді вийшов Старець та й каже їй: « Я багато просив його і молив, щоб вийшов до тебе та він не хоче ». А вона, вже не сумирно, почала кричати до Старця, і з великим гнівом почала визивати: « Лихе вхопило б цього старцуна, що, взявши мого сина, сховав його в печері й не хоче мені його навіть показати! Виведи мені, Старий, мого сина; бо сама на себе тут перед дверима печери накладу руки, якщо не покажеш мені його ».

І, будучи в великій скорботі, Антоній знову ввійшов у печеру і молив Блаженного вийти до неї. Та він, не бажаючи не послухати Старця, вийшов до неї. Вона ж побачивши свого сина в такій скорботі (бо його вид був змінився з-за праці й посту), схопивши його в обійми, плакала довго гіркими сльозами. А дещо натішившись ним, почала переконувати Христового слугу, промовляючи: « Ходи, дитино, до дому свого, і що буде потрібно для спасіння твоєї душі — робитимеш в своїм домі за твоїм розсудком, лише не лишай мене. А коли я помру, і поховаш моє тіло, тоді, якщо схочеш, повернешся в цю печеру, бо я не можу цього перенести, щоб жити й не бачити тебе ». А Блаженний каже до неї: « Мамо, якщо бажавш бачити мене щодня, то переселися в це місто, вступи в один з жіночих монастирів, пострижися в черниці й так, приходячи сюди, будеш мене бачити, а з тим спасеш і свою душу. А коли цього не вчиниш, то кажу тобі правду, що вже більше не побачиш мого обличчя ». Такими й багато іншими наставленнями переконував він матір через багато днів. Та вона й слухати не хотіла його слів. А коли відходила від нього, то Блаженний входив у печеру й наполегливо молив Бога за спасіння своєї матері й навернення її серця, щоб його послухала. І Бог вислухав моління свого Угодника. Бо про це і пророк сказав: « Близько Господь до всіх, що його призивають у правді, і створить волю тих, що його бояться ».

і вислухав їхню молитву » (Пс. 124,18). Тож одного дня, прийшовши до нього, мати сказала йому: « Ось, сину, все, що ти бажаєш — вчиню, і вже більше не повернуся в своє місто, но, як Бог схоче, піду в жіночий монастир і тут пострижуся, і проживу рештки мого життя. Бо з твоєї науки я зрозуміла, що цей короткотривалий світ — ніщо ». А блаженний Теодосій, почувши це, втішився й оповів це великому Антонієві, а він, довідавшись, прославляв Бога за таке навернення її серця на покуту. І вийшов до неї великий Антоній, повчив її багато про душевний поступ і оповів про неї княгині та поручив її в монастир святого Миколи, де вона стала черницею й наділа черничу рясу (41); а поживши ще багато років у праведності, спочина замирена в Господі.

Ось таке то було життя блаженного отця нашого Теодосія, від його юности аж до того часу, коли прийшов у печеру. Про це мати його оповіла братові Теодорові, що був співкелійником святого Отця нашого Теодосія. А я, довідавшись про все те від нього з його оповідань, записав це на пам'ять усім, що його пошановують. Однак вернуся ще й до інших оповідань про того юнака; а решту, кажу, нехай точно доповнять інші, з Божим благословенням (42).

Бо цей святий Отець наш Теодосій появився переможцем над злими духами вже таки й у печерах. А після постриження його матері в черниці й по відсуненні всякої мирської печалі, за Божою понукою, почав він подвизатися ще більшими подвигами. І можна було там бачити в печерах три світильники, що молитвою і постом розга-

(41) Про жіночий монастир св. Миколи див. Макарій, *Ист. Русск. Церкви*, 1, 2, стор. 746.

(42) Місце не зовсім зрозуміле; різні автори дають різні пояснення, напр. архисп. Філярет, і інші. Срезневський в « *Матеріяли для слов. др.-русского языка* », том 3, стор. 672, під словом « съвершенимъ » треба читати: « благо исправляющу ».

няли бісівську темряву, тобто: преподобного Антонія, блаженного Теодосія і великого Нікона. Вони жили в печері й молили Бога; і Бог був з ними: « Бо де, каже, два або три зібрані в мое ім'я, там я серед них » (Мат. 18,20).

9. - ВАРЛААМ — СИН БОЯРИНА ІВАНА

В тому часі перший з-поміж княжих бояр називався Іван (43). І його син часто заходив до Преподобних і любувався солодкими словами, що виходили з уст Отців і дуже полюбив їх так, що забажав жити з ними, згордивши усім житейським, уважаючи славу багатства за ніщо. Доторкнулося бо його Господнє слово: « Легше верблюдові перейти через вушко в голці, ніж багатому ввійти в небесне царство » (Мат. 19,24). Тоді одному лише Антонієві відкрив він свою думку, кажучи: « Якщо Богові вгодно, хотів би я, Отче, стати ченцем і жити з вами ». І сказав йому Старець: « Добре твоє бажання, сину, а задум повний благодаті; але вважай, дитино, щоб багатство і слава світу не завернула тебе назад. Бо каже Господь: 'Ніхто, хто поклав руку на плуг і озиратиметься назад, не здатний до Царства Божого' (Лук. 9,62). Так і чернець, що повертається думкою до світу і дбає про справи мирські, не може дійти до життя вічного ». І багато іншого говорив Старець до юнака, а в ньому серце ще дужче розпалювалося Божою любов'ю. Після того відійшов він до свого дому. А на другий день, вбравшись у світлу й славну одіж, сів на коня і поїхав до Старця в супроводі кінних слуг, які вели перед ним також ще й інші коні в уборах; і так то славно приїхав

(43) Одні автори вважають, що « між першим серед бояр » слід уважати Яна Вишатича (Карамзин, М. Грушевський), а інші — Івана Творимирича (Голубинській, там же, стор. 573-4).

він до печери Отців. А коли вони вийшли і поклонилися йому, як годилося вельможі, він вклонився їм доземно, зняв з себе боярську одягу і поклав її перед Старцем, а також поставив перед ним коня в уборі і сказав: « Це все, Отче, гарні приманки світу; зроби з ними, що бажаєш, бо я вже всім тим погордив і бажаю бути ченцем і жити з вами в цій печері та не вернуся вже більше до дому ». І сказав Старець до нього: « Вважай, сину, кому ти обіцяєшся і чим воіном хочеш стати; бо ось ангели, невидимо тут присутні, приймають твої обітниці. Щоб, бува, і батько твій не прийшов сюди з силою та не забрав тебе звідси; бо ми не зможемо допомогти тобі й ти явишся перед Богом як неправдомовець і зрадник ». І каже йому юнак: « Отче, я вірю моему Богові, що навіть як почне батько мене мучити, то не послухаю я його, щоб вертатися на світ. Прошу тебе, Отче, щоб ти мене щоскорше постриг ». І тоді велів преподобний Антоній великому Ніконові, щоб його постриг та зодягнув у чернечу рясу. І за звичаєм, він помолившись над ним, постриг його й зодягнув у чернечі ризи, назвавши його на ім'я — Варлаам.

10. - ПОКЛИКАННЯ СКОПЦЯ

Тоді прийшов також і один скопець княжого двору (44), якого князь любив і тримав його наставником над усім; і прохав він старця Антонія, що й він бажав стати ченцем. І обучивши його Старець про спасіння душі, передав його Ніконові, щоб постриг його. А він і цього постриг і дав чернечий одяг та назвав його Єфремом. Та не добре воно затаювати, що ворог примножив з-за цього багато журби Преподобним. Бо диявол, зненависник

(44) Хто був цей скопець Єфрем, див. у Голубинського, там же, стор. 574.

добра, бачачи, що його ця свята громадка перемагає і зрозумівши, що від тепер це місце прославиться, оплакував свою погибіль. Тому й почав своїми підступами розятрювати серце князя на Преподобних, щоб розігнав цю святую громадку; але не зміг цього досягти; бо їх молитвами був і сам переможений та впав у яму, яку їм викопав. Бо сказано: « Злоба його впаде на голову йому самому, і його насильство зійде йому на тім'я » (Пс. 7,17).

11. - НАПАСТЬ НА СВЯТИХ

Довідавшись князь про те, що сталося з його боярином і скопцем, дуже розлютився та приказав одного з тих, що посміли те зробити, привести до себе (45). І пішли й привели до нього великого Нікона. А князь, поглянувши на нього з гнівом, каже йому: « То ти постриг мого боярина і скопця, без мого на те дозволу? » А Нікон відповів йому: « Божою милістю я є той, що постриг їх з повеління і з-за покликання їх від небесного царя Ісуса Христа на такий подвиг ». І каже йому князь: « Тож гляди: або переконаєш їх повернутися додому, або запроторю тебе і тих, що з тобою, на заслання; а печеру вашу розкопаю ». На це Нікон відповів: « Як тобі, володарю, виглядає, так і чини, а мені не вільно відкидати воїнів небесного царя ». Тож, і Антоній, і ті, що були з ним, забравши свою одежину, вийшли з того місця, задумавши піти в іншу область. І коли князь ще лютував й докоряв Ніконові, прибіг один з прислуги та й сповістив, що Антоній і його товариші відходять з цього города в іншу область. Тоді сказала князеві його

(45) Нікон був лише виконавцем доручення Антонія. Та він був настоятелем монастиря, і проти нього була також неприхильна митрополічна катедра, як думає Приселков (« *Несторъ летописецъ* », стор. 23).

жінка: « Послухай мене, володарю, і не гнівайся. Так було воно і в нашій країні, коли з-за якихсь причин вийшли з неї всі ченці, і багато лиха сталося з-за цього в цій країні; тому вважай, володарю, щоб не сталося такого і в твоїй » (46). Почувши це князь, побоявся Божого гніву й відпустив великого Нікона, наказуючи вертатися в печеру. А за тамтими послав послів з проханням, щоб повернулися назад. І ледве по трьох днях повідомлено їх і вони повернулися в свою печеру немов переможці, перемігши свого супостата — диявола й молилися завжди Богові — вдень і вночі.

12. - МУЖНІСТЬ БЛАЖЕННОГО ВАРЛААМА

І довідався боярин Іван, що христолюбивий князь Ізяслав не вчинив їм жодного зла і, з-за свого сина, запалав на них гнівом і, зібравши багато слуг, пішов проти святої громадки і розігнав її; і проник у печеру, схопив свого сина, блаженного Варлаама, вивів його звідтам, зняв з нього святу мантию й вкинув її в глибоку балку; а також зняв з нього шолом спасіння, що його він мав на голові й викинув; а тоді зодягнув його в світлу й славу одіж, як годиться вельможам. Та він скинув її і не бажав навіть дивитися на неї, і то багато разів. Тож велів його батько зв'язати йому руки й зодягти в цю одіж, і так вести містом до свого дому. А Варлаам (47), палаючи справжньою Божою любов'ю, ідучи дорогою, побачив калюжу, вскочив у неї і, з Божою допомогою, скинувши з себе одіж — потоптав її ногами в багнюці, перемагаючи так лихі задуми лукавого ворога.

(46) Ідеться про жінку Ізяслава-Гертруду, дочку Мешка I, яка вийшла за Ізяслава 1043 р. Померла 4.1.1107.

(47) Ім'я його можна перекласти з єврейського, як « син народу ».

І коли ввійшли вони в дім, батько звелів йому засісти з собою до трапези. Сівши ж, він нічого не доторкнувся, але сидів сумний і похнюплений. По обіді ж відпустив його батько в свої кімнати, але поставив слуг берегти його, щоб не втік; а багато слуг послуговувало йому. Та справжній угодник Христовий Варлаам ввійшов в одну з кімнат, сів у кутку, а жінка, як це було їй доручено, ходила поперед ним і благала, щоб присів на своїм ліжку. Бачивши безличність жінки і зрозумівши, що батько післав її йому на спокусу, почав у тайні свого серця безперервно молитися до все милостивого Бога, щоб спас його від тієї спокуси. Три дні сидів він так на тому ж місці, без руху й без корму та й не зодягався в одежу, але був лише в одній свитині.

А святий Антоній та його товариші і блаженний Теодосій дуже журилися та молилися за нього Богові. І Бог вислухав їх молитву: « Візвали, каже, праведні й Господь почув їх і з усіх скорбот їхніх врятував їх. Бо близький Господь до тих, у кого розбите серце; прибитих духом він спасає » (Пс. 34,18-19). І побачив предобрий Бог терпіння й смирення юнака і навернув жорстоке серце батька на милість до свого сина. Бо коли слуги сказали йому, що вже четвертий день він нічого не їсть, ані не одягається, то батько його, почувши це, розжалобився, пильнуючи, щоб не помер з голоду й холоду. Тож, прикликавши його, розцілував його і відпустив. І сталася тоді дивна річ: постав великий плач немов по умерлім. Слуги й служниці плакали за своїм паном, що відходив від них; а жінка гірко ридала, немов повдовівши; батько і мати плакали за сином, що розлучається з ними, і так усі, з сльозами, проводили його. І вийшов Христовий воїн з батьківського дому, вирвавшись як пташка з клітки, як серна, що висвободилася з тенет; так і він побіг скоро до тієї своєї печери.

А Отці, побачивши його, зраділи великою радістю і, вставши, прославили Бога, що вислухав їх молитву.

Отак від тоді багато приходило в печеру по благословення від тих Отців, а інші з них, Божою милістю, ставали ченцями.

13. - ВІДХІД СВЯТОГО НІКОНА

В тому часі великий Нікон й інші ченці монастиря, званого святого Мина, Болгарина, порадившись, відійшли, бо хотіли осісти собі окремо (48). І прийшли вони над море та й тут розійшлися, як колись апостоли Павло і Варнава на проповідь Христа, як записано в діяннях апостолів. Болгарин, ідучи до Константинового городу, знайшов серед моря острів і поселився на ньому. І жив там багато літ, в холоді й голоді та й помер у мирі. І до сьогодні цей острів зветься — Болгарів. А великий Нікон відійшов на тьмутороканський острів і знайшов там вільне місце поблизу города, і осів на ньому. За Божою ж благодаттю, місце те зросло й побудовано на ньому церкву святої Богородиці; і був це славний монастир і до сьогодні є прикладом іншим, як і цей Печерський. Потім і скопец Єфрем відійшов до Константинополя і жив там в одному монастирі; а на кінець спроваджено його в цю країну і поставлено єпископом у городі Переяславі (49).

Та цими багатьма оповіданнями ми перервали нашу головну розповідь, і треба вже нам повернутися до нашої вищеназваної теми.

(48) Де був монастир св. Мина — невідомо (див. Е. Голубинський, *там же*, стор. 746; М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3, стор. 420). Можна б його шукати і на Атоні (див. И.И. Соколовъ, *Состояніе монашества въ Визант. Церкви съ половины IX до нач. XIII в.*», Київ 1894, стор. 247, 262).

(49) Про Єфрема, єпископа Переяславського, див. Е. Голубинський, *там же*, I, 1, стор. 685-87. Про цю справу існує сьогодні обширна література, пов'язана з Переяславом як осідком митрополії. — Тьмуторокань, гл. підручники укр. історії, а зокрема церковної, як напр. М. Чубатий, *Історія Християнства на Русі-Україні*, том I, Рим 1964.

14. - СВЯТИЙ СТАВ ПРЕСВІТЕРОМ

По відході тих святих Отців, на доручення преподобного Антонія, було поставлено блаженного Отця нашого Теодосія пресвітером і звершував він щоденно Божественну Службу, з усякою смиренністю; бо був лагідний поведінкою, тихий душею, простий умом і сповнений усякої духовної мудрости, і мав чисту любов до всієї братії, якої зібралося було вже щось до 15 душ.

15. - ВІДХІД ВЕЛИКОГО АНТОНІЯ

Преподобний Антоній, що звик був жити одинцем, і не міг перенести жодного замішання й свавілля, замкнувся в одній келії печери, поставивши для братії, замість себе, блаженного Варлаама, сина боярина Івана. А сам переселився звідси на другий горбок; і викопав там преподобний Антоній печеру та жив у ній, не виходячи з неї, де й нині лежить його святе тіло. Блаженний же Варлаам поставив над печерою малу церковцю на ім'я святої Богородиці, щоб тут братія збиралася на божественне славослов'я. І так, від тоді, це місце стало всім явним, бо передше було знане небагатьом; багато ж не знало їх щоденного життя; а скільки витерпіли там скорби і печалі заради тісноти, — знаним є хіба що єдиному Богові, а людськими устами годі це висказати. А до того ще їх поживою був лише хліб і вода. В суботу ж і в неділю споживали вони трохи сочевиці та часто й в ці дні не було сочевиці; тож, зваривши трохи ярини, лише ту і споживали. А при тому працювали ручно: виплітали сандалі (50) й кльобуки, чи виконували інші

(50) Одні автори думають, що ідеться про рід взуття (« Копитце »), а інші, що про чернече прикриття голови; за першою думкою стоять Срезневський і Голубинський, а за другою асп. Філарет.

ручні праці; і заносили в місто й продавали та купували за це збіжжя й ділили між собою; і нічю кожний молів його на виготовлення хліба. По утренній же пісні знову забиралися до свого ремесла. А інші перекопували загорожу для вирощування ярини, доки не приходив час на утреннє славослов'я. І тоді всі спільно сходилися в церкву, співали часи і звершували святу Літургію та, покріпившись трохи хлібом, знову кожний брався за своє діло. І працювали так кожного дня й проживали в Божій любові.

Та й Отець наш Теодосій, сумирний і послушний духом, все те переносив: і труди, і подвиги, і праці фізичні, хоча був ніжного й лагідного укладу тіла; а помагав він усім: і служив, і носив на плечах воду, і дрова з лісу, а кожної ночі стояв на Божому славослов'ї. А часом, коли братія була на відпочинку, то Блаженний брав розподілене збіжжя, і змелював сам кожного частину й ставив на своїм місці. Деколи ж, коли було багато мушви й комарів, виходив уночі над печеру і, обнажившись до пояса, сидів там і прями вончу, співаючи псалтир Давида. І від тьми-тьменної комарів й мушви все його тіло вкривалося ними, що їли його й пили його кров, а Отець наш Теодосій сидів незрушно, не встаючи з свого місця, доки не наставав час Утрені. Тоді, перед усіма, заходив до церкви й перебував тут недвижно, не розсівався умом і виконував божественне славослов'я; опісла ж, останній з усіх, виходив з церкви. Тому всі дуже його любили й подивлялися його сумирність і покору.

16. - ПОСТАВЛЕННЯ СВЯТОГО ТЕОДОСІЯ ІГУМЕНОМ

Після того, як блаженний Варлаам, будучи ігуменом братії в печері, з княжого веління був виведений у монастир святого мученика Димитрія (51) і там поставлений

(51) Монастир поставлений Ізяславом на честь свого християнського покровителя Димитрія, якого ім'я отримав на хрищенні.

ігуменом, — печерська братія, за згодою всіх, зібралася, повідомила преподобного Антонія й вибрала собі ігуменом блаженного Теодосія, як такого, що порядкував чернече життя й добре знав Божі заповіді.

І хоч Отець наш Теодосій прийняв настоятельство, то не змінив у нічому свого смирення й способу життя, пам'ятаючи на Господа, що сказав: « Але як хтось хотів би у вас бути великий, нехай буде вам слуга » (Мат. 20,26). Тому й смирився він і уважав себе нижчим від усіх і всіх слугою, даючи собою взірець усім: і перший виходив до праці, і передував усім у чині св. Літургії.

І процвітало і зростало це місце молитвою Праведника. « Бо сказано, що праведник буде квітнути немов пальма; він виженеться вгору мов кедр ливанський » (Іс. 93,13). Та й братія помножувалася й місце процвітало доброю поведінкою й їхніми молитвами й іншими благочесними справами. І приходило багато бояр до нього заради благословення; і від своїх маєтків давали їм маленьку частину.

І цей справжній земний ангел і небесний чоловік, преподобний Отець наш Теодосій, бачачи це місце, що воно не вигідне й тісне та ще й в усьому вбоге, і бачив помноження братії й що церква вже стала замала на зібрання для всіх, ніколи не подавав у журбу та не журився з-за цього, але завжди потішав свою братію, вчив її не старатися ніколи про тілесне, пригадуючи їм Господнє слово: « Отож не турбуйтеся, промовляючи: Що будемо їсти, що пити й у що зодягатимемося? Бо знає Отець ваш небесний, що вам усе це потрібне. Шукайте перше Царство Небесне та його справедливність, а все те вам докладеться » (Мат. 6,31-35). Так думав Блаженний, а Бог посилав йому, і не скупю, все, що було потрібне.

17. - ПОБУДУВАННЯ ПЕЧЕРСЬКОГО МАНАСТИРЯ

Знайшов тоді великий цей Теодосій вільне місце недалеко печери, і побачивши, що воно вистачає на побудування монастиря, забагатів Божою благодаттю, озброївся вірою й надією та почав трудитися над тим, щоб заселити його. А що Бог помагав йому, то незабаром вибудував він на цім місці церкву на ім'я святої і преславної Богородиці і вседіви Марії, обгородив її, поставив багато келій і тоді перенісся з печери з братією на це місце, року 1062-го. Від тоді, Божою милістю, зросло це місце й стало славним монастирем, названим Печерським, який і до сьогодні існує; а збудував його святий Отець наш Теодосій.

Опісля послав Блаженний одного брата в Константинопіль до Єфрема, скопця, щоб, переписавши, приніс звідти цілий Устав Студійського монастиря. І зробив він це з доручення преподобного Отця нашого й переписав цілий монастирський Устав і переслав йому (52). А Отець наш Теодосій, одержавши його, наказав прочитати його братії і від того часу в своєму монастирі велів чинити все за Уставом святої Студійської обителі, як і до сьогодні виконують його учні.

Отож кожного, що бажав стати ченцем і приходив до нього, не відкидав, ні вбогого, ні багатого, але з усією щирістю приймав усіх, бо й сам колись був у таких обставинах, як сказано було вище, коли прийшов він в свого города, бажавши стати ченцем, і обходив усі монастирі й ніхто не хотів його прийняти; бо Бог так учинив на його випробування. Все це пам'ятав Преподобний, і яка це журба буває тому, хто хоче постригтися, а його відкидають; і тому приймав радо всіх, що до нього приходили. Але не зараз таки його постригав, але казав

(52) Про введення студійського Уставу, див. вище, в прим. ч. 30.

йому ходити в своїй одежі, доки не звикне до цілого монастирського устрою і потому зодягав його в чернечу одежу й знову випробовував його в усіх служіннях. А щойно тоді, постригши його, давав йому мантию, поки, ставши ченцем, не проявить випробуваного чистого життя; і тоді допускав його до великого ангельського образу, вкладаючи на нього каштур.

Кожного року, в день святого м'ясопусту, Отець наш Теодосій відходив у печеру, де згодом було покладено його праведне тіло, і замикався там аж до Квітної неділі. В п'ятницю того тижня, в часі Вечірні, приходив знову до братії і, станувши в церковних дверях, навчав усіх та потішав їх заради їх посного подвигу; а себе самого вважав недостойним, бо не міг за їх подвигами постигнути ні одного тижня.

18. - ПЕРЕМОГА СВЯТОГО НАД НЕЧИСТИМИ ДУХАМИ

В печері злі духи вчиняли йому часто великі турботи й напасті, а, як пишеться про святого великого Антонія, навіть калічили його. Но як і тамтому явлений (Христос) казав бодритися, так і цьому подавав невидимо з неба перемогу над ними (53). Хто ж не здудується нашому Блаженному, що, проживаючи один у темній печері, не боявся великих полків невидимих бісів, але хоробро і твердо витримував, молив і кликав собі на допомогу Бога і Господа нашого Ісуса Христа. І так перемагав їх Христовою силою, що не сміли вже більше до нього підступитися, хоча ще, здалека, робили йому пакості.

Одного разу, по відспіванні Повечір'я, коли він при-

(53) « Життя св. Антонія Великого », написане Атанасієм Олександрійським було одним з джерел, якими покористувався Нестор, і він часто переводить біографічні паралелі. І про одну з них ідеться і тут.

сів собі, щоб відпочати — бо ніколи він не клався на спину, але як хотів дещо відпочати, то сідав на стілець і, поспавши трошки, знову вставав на нічну богослужбу і на поклони, — отож, як ми сказали, сівши, почув у печері гуркіт від бісівського збіговиська так, немов би вони їздили колісницями; другі ж били в барабани, інші ж трубили на сопілки, а всі так кричали, що аж печера тряслася від великих полчищ злих духів. Та Отець наш Теодосій, чуючи все те, не побоявся духом, ні не злякався серцем, але, осінивши себе хресним знаменом, встав і почав співати псалтир Давида; і так того великого трусу не було чути. Та коли знову по молитві сів, знову почув великий гамір безчисленних бісівських голосів, як і переше. І коли Преподобний знову підвівся і почав псаломпіння, гамір знову зчезав. І таке творили йому біси багато днів і ночей, не даючи ні хвилини відпочити, поки, за ласкою Христовою, не переміг їх і не взяв над ними від Бога верху так, що від тоді не посміли вони й наближатися до того місця, де Блаженний молився.

Іншого разу біси творили пакості в храмі, де приготвляються просфори для братії: деколи розсипали муку, іншим разом виливали квас для приготвлення хлібів та й чинили багато інших пакостей. Тоді то старший над пекарями розповів блаженному Теодосієві про ці бісівські пакості. А він, вповаючи на отриману над ними від Бога владу, пішов вечером у цей храм і там зачинився й витривав там до Утрені, відмовляючи молитви так, що від того часу біси не появлялися на тому місці й не вчиняли жодних пакостей, наказом і молитвою Преподобного.

19. - ЧУЙНІСТЬ І ПОКАРА УЧНІВ

Мав великий Теодосій звичай кожної ночі обходити келії всіх ченців, бажаючи пізнати життя кожного і його пильність до Господа. І коли чув він, що хтось молиться, то, пристанувши, прославляв за нього Бога; коли ж чув,

що два або три, зійшовшись разом, розмовляють по вечірній молитві, то, стукнувши своєю рукою в двері, відходив, даючи їм знати про свій прихід. А на другий день кликав їх до себе, але не зразу на місці їх звинувачував, по здалеку і притчами навчав їх, розмовляючи з ними, бажаючи пізнати їх настанову до Бога. І коли брат був ніжного серця і мав гарячу любов до Бога, то такий скоро розумів свою провину, падав на коліна з поклоном і просив від нього прощення; а як був це брат опанований бісом і мав скрите серце, то такий стояв і слухав немов про когось іншого йшла бесіда, виправдував себе, доки Блаженний не оскаржив його і не поправив його покутою; і щойно тоді його відпускав. Так навчав усіх пильно молитися до Бога, і не розводити балачок по вечірніх молитвах; не ходити з келії в келію, але в своїй келії молити Бога по своїй спроможності, й працювати щоденно своїми руками, з Давидовими псалмами на устах. І так навчав їх: « Молю вас, браття, потрудімся постом і молитвою; дбаймо про спасіння наших душ і відвернімся від наших злобних і лукавих шляхів, тобто від: свавільства, злодійства, клевети, безділля, пустослів'я, сварок, пиянства, ожирства, зненависти. Цього всього, брати, уникаймо, цим гидуємо, не заплямлюймо цим своєї душі, але йдім шляхом Господнім, який веде до життя; шукаймо Бога плачем і сльозами, постом і чужанням, покорою і послухом, щоб так знайшли ми Його милість. А до того ще не любім цього світу, згадуючи завжди на слово Господа: « Коли хтось не залишить свого батька й матір, жінку й дітей та маєтків задля мене й Євангелія, той недостойний мене » (Лук. 14,26); або знову: « Хто своє життя зберігає, той його погубить; а хто своє життя погубить задля мене, той його знайде » (Мат. 10, 39). Тому і ми, брати, покинувши світ, відречімся і того, що в ньому й зненавидьмо всяку неправду, щоб не вчинити чогось мерзького; та не повертаймося до перших наших гріхів, як собака до своєї блювотини. ”Бо ніхто,

каже Господь, що поклав руку на плуг і озирається назад, не здатний до Царства небесного” (Лук. 9,62). А ми як втечемо від вічної муки, коли скінчимо життя наше в лінивстві, і без покаяння? Краще воно, брати, нам ченцям, щоденно каятися своїх гріхів; бо покаяння — це ключ до Царства небесного; без нього нікому не можна жити, бо покаяння — це шлях, який веде до життя. Тому держімся, браття, цього шляху, укріпим на ньому наші стопи, бо до цього шляху не підходить лукавий змії; а подорож на цьому шляху, правда, сьогодні є прикра, але на кінець вона стає радісною. Тому, брати, перед цим часом віддаймось на подвиг, щоб досягнули ми всіх цих благ та втекли від усього того, що приходить на недбайливих та нерозкаяних».

Так ото цей святий Настоятель чинив і навчав братію. А вона, немов земля спрагла вологи, приймала його повчання й приносила Богові плоди своїх трудів: один на сто, другий на шістдесят, а інший на тридцять відсотків. І можна було побачити на землі подібних до ангелів людей, а монастир цей став подібний до неба, на якому блаженний наш Отець Теодосій засяяв немов сонце своїми добрими ділами, про які я тут і оповідаю.

20. - ПРОСЛАВА СВЯТОГО ПОЯВОЮ СЯЙВА

Появилось воно було Софронієві, ігуменові монастиря святого архангела Михаїла (54). Ідучи бо одної дуже темної ночі до свого монастиря, побачив він над монастирем блаженного Теодосія сяйво; зчудувався тим дуже і славив Бога, кажучи: «Яка то велика Твоя, Господи, добрість, що появив Ти на цім святім місці такий великий світлич, цього преподобного Мужа, який отаким світ-

(54) Монастир св. Михаїла тобто Видубецький, який збудував князь Всеволод Ярославич.

лом просвічує свій монастир! » А це засвідчувало й багато інших, бачивши це на свої очі.

Почувши князь і бояри про їх праведне життя, приходили до великого Теодосія, сповідуючи йому з великою користю свої гріхи й відходили успокоєні; й одні приносили йому з своїх мастків дарунки на потіху братії та вивінування монастиря; інші ж на церковну потребу і монастиреві, і братії записували також свої села. А дуже, і найбільше таки любив блаженного Теодосія христоролюбивий князь Ізяслав, засідаючи на столі свого батька; часто кликав його до себе, а багато разів і сам приходив до нього; щоб почути й насититися його духовних повчань.

І від тоді Бог звеличував це місце, збільшуючи в ньому всякі блага, за молитвами свого Угодника. А Отець наш Теодосій наказав був якось то дверникові, щоб по обіді не відкривав нікому брами, і щоб ніхто не заходив до монастиря, і то аж до Вечірні; щоб братія могла вполудне відпочати, з-за нічних молінь і вранішнього славослов'я.

21. - ВІДВІДИНИ КНЯЗЯ ІЗЯСЛАВА

Та одного дня, саме в полудне, за своїм звичаєм, прийшов христоролюбивий князь Ізяслав з невеликою дружиною. Бо коли хотів їхати до Блаженного, то відпустив по домах усіх своїх бояр, і тоді їхав до нього. Як я сказав, він приїхав, зсів з коня — бо ніколи він не в'їжджав на коні на монастирське подвір'я — підійшов до брами й, бажаючи ввійти, сказав отворити браму. Та дверник відповів йому: « За наказом великого Отця нашого не можна відкривати воріт аж до Вечірні ». Та христоролюбивий князь щераз повторив йому це, щоб той міг розпізнати, хто він: « Це я, каже, відчини мені одному ». А той, не знаючи що то князь, відповів йому: « Я сказав тобі, що мені наказано ігуменом; мовляв, якщо навіть

і сам князь прийшов, не відкривай воріт; та, як хочеш, то почекай трохи, доки не настане час Вечірні ». А він відповів: « Я князь, то й мені не відчиниш? » І виглянув він, щоб приглянутися й спізнав князя, але не відчинив дверей, лише швиденько побіг до Блаженного й оповів йому. А князь стояв терпеливо перед дверима, наслідуючи в цьому святого верховного апостола Петра. Бо коли ангел вивів був його з в'язниці й він прийшов до дому, де були учні та постукав у ворота, то служниця, виглянувши і побачивши Петра, з радості не відкрила йому дверей, але побігла й зголосила учням його приход (пор. Діян. 12,12-15). Також і той, з страху, не відчинив воріт, але скоро побіг і сповістив Блаженному приход христоролюбивого князя. Тож вийшов Блаженний і, побачивши князя, поклонився йому. А христоролюбивий князь Ізяслав почав говорити й каже: « Яка то вона, Отче, твоя заборона, про яку говорить цей чернець, мовляв: Хочби і князь прийшов, то не впусти його? » Блаженний же відповів: « Та воно тому було дане, добрий наш владико, таке доручення, щоб у полуденний час браття не виходили з монастиря, але відпочивали, з-за нічного славослов'я. Твоя ж, Богом натхнена, уважливість до святої нашої владичиці Богородиці добра і корисна твоїй душі; і ми таки радіємо твоїм приходом ».

І пішли вони в церкву, Блаженний відправив молитву та сіли вони розмовляти. Так христоролюбивий князь насичувався тих медоточних слів, що виходили від преподобного Отця нашого Теодосія і, скориставши багато в нього, повернувся до свого дому, прославляючи Бога. А від того дня ще більше почав його любити й чинити все, що преподобний великий Отець наш Теодосій йому поручав.

22. - СМЕРТЬ БЛАЖЕННОГО ВАРЛААМА

Якось блаженний Варлаам, син боярина Івана й ігумен монастиря святого Димитрія, який збудував христо-

любивий князь Ізяслав, — пішов у святий город Єрусалим і, походивши там по Святих Місцях, повернувся до свого монастиря. А по якомусь часі знову пішов у Константинопіль, обійшов там усі монастирі, купив, що було потрібне своєму монастиреві й знову повернувся в свою країну. І подорожуючи вже в своїй країні, впав у тяжку недугу; а як добився лише до города Володимира, ввійшов до тамошнього підміського монастиря, який називався Святою Горою, і там уснув у мирі в Господі, закінчивши своє життя (55). Вмираючи, він заповів був своїм товаришам, щоб завезли його тіло в монастир блаженного Теодосія і там його поховали; а все, що він кушив був у Константинополі: ікони і все потрібне, велів передати Блаженному. І вони вчинили так, як він заповів, і завезли його тіло й попоховали в монастирі блаженного Теодосія, з правого боку церкви, де й до нині є його гріб; а все сказане їм віддали в руки Преподобного.

23. - ВІДХІД БЛАЖЕННОГО ІСАІЇ

Після того христолюбивий князь Ізяслав вибрав одного з братів монастиря великого Теодосія, на ім'я Ісаїю, який визначався в чернечій житті і, вивівши його звідти, поставив ігуменом у своїм монастирі святого Димитрія; а згодом, з-за його добрих обичаїв, поставлено його єпископом у городі Ростові, де почитають його як Святого; бо дістав він від Бога дар творити чуда (56).

(55) Ідеться про Святогірський монастир на Волині; див Е. Голубинській, *там же*, 1, 2, стор. 750.

(56) Про Ісаїю Ростовського див. Макарій, *Ист. Русск. Церкви*, том 2, стор. 24-25.

24. - ПОВОРОТ СВЯТОГО НІКОНА

Коли помер Ростислав, князь тьмутараканського острова, просив народ великого Нікола піти до князя Святослава й попросити його, щоб відпустив їм свого сина на княжіння (57). Отож, як прийшов він у город, то замешкав у монастирі блаженного Теодосія; а як побачили вони один одного, упав кожний з них, навколішки, собі в обійми, плачучи довго, бо давно себе не бачили. Після цього прохав його Блаженний, поки живуть, не розлучатися від нього. Тож обіцяв йому це великий Нікон: піду лише туди й впорядкую мій монастир та повернуся назад сюди, що і вчинив. Бо коли з князем Глібом заїхав до острова і коли той засів у тому городі, Нікон повернувся назад (58). Прийшовши ж у монастир великого Отця нашого Теодосія, віддав усе, що мав у руки Блаженного, а сам, радо, йому підчинився.

І дуже любив його блаженний Теодосій і мав його немов за батька; тому, коли денебудь відходив, поручав йому братію, щоб її навчав та оберігав, як найстарший з усіх. А коли сам повчав братів духовними настановами в церкві, то великому Нікопові поручав навчати братію з книг; а на кінець ще й Отцеві нашому Степанові, що був тоді сторожем Уставу; а згодом, після смерті блаженного Теодосія, той Степан став ігуменом цього монастиря, а на кінець — єпископом Володимирським.

Це я сказав мимоходом про цих (Отців), а далі оповідатиму лише про блаженного Отця нашого Теодосія, і то все те, що — за Божою благодаттю — він достойного виконав.

(57) Про смерть князя Ростислава Володимировича див. у Літописі під 1066-им роком.

(58) З Літописів годі визнатися, коли саме цей другий раз прибув кн. Гліб Святославич до Тьмутаракані.

25. - ДУХОВНІ ПОДВИГИ І РЕВНІСТЬ СВЯТОГО

Ось що хочу я тут сказати про таке велике світило, — про святого й великого Отця нашого Теодосія: Був він справді людина Божя, видимий світлич світу, що засяяв усім ченцям сумирністю і послухом та подвизався іншими трудами, працюючи кожного дня своїми руками. Часто заходив він і в пекарню й працював з пекарями та, змішуючи чи випікаючи хліб, радів духом; бо, як я вже був сказав передше, був він кріпкий і сильний і своїми науками потішав та покріплював усіх страждучих; і ніколи не умучувався в своїх працях.

Одного дня, бажаючи приготувати празник у честь святої Богородиці, спостережено, що не було вдома води; а був тоді келярієм згаданий уже Теодор, який розповів мені багато про цього преславного чоловіка, — тож пішов він і сказав блаженному Теодосієві, що нема кому наносити води. Тоді Блаженний встав швидко та почав носити з колодязя воду. А один з братії, побачивши, що він носить воду, побіг і сказав декільком братам, які поспішно прийшли і наносили води навіть понад міру.

Іншого разу, коли не було приготованих дров на потребу й приготування харчу, той же келярій Теодор пішов до блаженного Теодосія й каже: « Скажи, Отче, комусь з незайнятих братів, щоб наготував дров на потребу ». І каже Блаженний: « Та я незайнятий, ось я й піду ». А була це обідня пора і Блаженний казав братії йти до трапези, а сам, взявши сікача, почав рубати дрова. Але по обіді братія, вийшовши, побачила преподобного свого Ігумена, як трудився, рубаючи дрова; і тоді кожний взяв свого сікача й заготовили дров на багато днів. Така то була Божя ревність блаженного й духовного Отця нашого Теодосія: бо мав він справжню смиренність і велику лагідність, наслідуючи в тому Христа-Бога, який сказав: Навчіться від мене, бо я лагідний і сумирний серцем » (Мат. 11,29). Тому, зважаючи на таку науку,

смирився і вважав себе останнім з усіх, працюючи й послуговуючи; завжди поперед усіма при праці й перший у церкві.

Часто також, коли великий Нікон сидів і виготовляв книги, Блаженний сидів збоку і виплітав шнурки, потрібні до такого діла. Така була його сумирність і простота. Та й не бачив ніхто ніколи, щоб він лягав на спину, або змивав своє тіло водою; бо він умивав лише руки. За одіж правила йому волоссяна шоретка свитка, вдягнена на тіло, а ззовні, поверх її, інша свитка, і то дуже бідненька; а зодягав він її, щоб не було видно його волосінниці. І з-за цієї його вбогої одежі багато нерозважних людей докоряло йому й насміхалися, але Блаженний радо приймав їх докори, пам'ятаючи завжди на Господнє слово, яке його потішало й звеселяло: « Блаженні ви, коли вас будуть зневажати та виговорювати всяке лихо на вас, обмовляючи мене ради. Радійте і веселіться в той день, бо нагорода ваша велика на небі » (Мат. 5,11-12). Пам'ятаючи про це Блаженний — радів з цього й терпів від усіх усяку досаду й докори.

26. - ВІЗНИК СВЯТОГО

Одного дня, коли великий Теодосій пішов був за якоюсь справою до христоролюбивого князя Ізяслава, а це було далеко від города, та затримався там з-за своєї справи аж до вечора, то з-за нічного спочинку, христоролюбивий князь звелів відвезти його возом до свого монастиря. Коли ж він отак їхав цим шляхом, а візник, побачивши його в такій убогій одежі, подумав, що це якийсь жебрак, та й каже до нього: « Ченце! Ти кожного дня сидиш бездільно, а я завжди зайнятий і не можу навіть втриматися на коні; тож я відпочину собі трохи на возі, а ти можеш їхати і на коні; тож пересядь на коня ». Отож він, добрий і лагідний, з усякою сумирністю встав з воза й пересівся на коня; а візник ляг собі на возі.

І так їхали вони цим шляхом, а він радів духом і славив Бога; та коли починав дрімати, тоді зсідав з коня й ішов біля воза пішки, поки не змучився, та знову сідав на коня. Небо було зоряне і сіріло вже, а напроти їхали бояри князя і побачили здалеку Блаженного, зсіли з коней і поклонились йому. А він каже слугі: « Це вже, сину, настав день, сідай по на свого коня ». Слуга ж, бачивши, що всі кланяються йому, налякався і затремтів, встав, сів на коня й поїхав дорогою, а преподобний Теодосій сів на воза. І всі бояри, що його стрічали, кланялися йому, а візника огортав ще більший страх. А вже коли доїхали до монастиря, і вся братія, вийшовши, поклонилася йому доземно, то слуга той таки дуже перелякався, думаючи собі, хто то такий буде, що всі йому так кланяються?

Та, взявши його за руку, Преподобний завів його до трапези і сказав дати йому їсти й пити скільки хоче і, подарувавши йому ще і куну, відпустив його. Все це розповів цей слуга братії сам, бо Блаженний не сказав про це нікому.

І так він щодня навчав братію, щоб у нічому не виносити себе, але бути смиреним ченцем і робити себе меншим за всіх інших, і не хвалитися, але стосовно всіх бути смиреним. А ходячи, навчав їх, носити руки згорнені на грудях, і щоб ніхто вас, казав він, не перевищував у вашій смиренності; але один одного завжди поздоровляйте й поклоніться, бо це є прикрасою ченця; та не волочіться з келії в келію, але кожний з вас нехай молить Бога в своїй келії. Такими і багато іншими словами не переставав їх щоденно навчати. А коли чув від когось з братів, що його напастують і напосідаються на нього біси, то такого кликав до себе і, будши колись у таких самих спокусах, навчав його і заохочував незрушно стояти проти диявольських хитрощів, не поступатися та не знеохочуватися бісовськими напастями й не залишати свого місця, але обгородити себе постом і молитвою й

часто призивати Бога, щоб допоміг перемогти злого біса.

А, як приклад, він говорив їм ось що: Подібне сталося колись і зо мною. Одної ночі, коли я співав у келії звичайні псалми, з'явився передо мною чорний собака так, що я не міг навіть робити поклонів; і стояв він так передо мною дуже довго. Та я, будиши дуже розбурханим, хотів його вдарити, але він став невидний. І такий мене тоді напав страх і трепет, що я хотів утікати з цього місця, якщоб Господь був не допоміг мені. Бо, прочувнявши трохи з переляку, почав я ревно молити Бога й бити поклони й тоді цей страх відступив від мене так, що від того часу я не боюся їх, навіть як і з'являлися вони мені перед очима. А потішаючи, говорив і інші поучення, укріплюючи їх проти злих духів і так відпускав їх радісних і благодарних Богові за таке наставлення їх мужнього настоятеля й учителя.

27. - ЛАРИВОН

Один з братії, на імення Ларивон, оповів мені ще й таке, мовляв, і мені робили злі біси в келії багато пакостей. Бо коли я лише ліг на ліжко, то ціла товпа бісів, збігшись, схоплювала мене за волосся і, поштовхуючи, волочила мене, а другі, піднявши стіну, говорили: « Волочить його сюди, і ми задавимо його тут стіною! »; і так робили зо мною щонаочі, Та, не в спроможі більше терпіти, пішов я і оповів про цю бісівську пакість великому Теодосієві й хотів забратися з цього місця в іншу келію. Та Блаженний прохав мене, кажучи: « Ні, брате, не відходь з цього місця, щоб не нахвалялися злі біси, що вони тебе перемогли і вчинять тобі ще більше лиха й ще більше будуть тобі пакостити, взявши верх над тобою. Але молися ревно до Бога в своїй келії, і Бог побачить твоє терпіння та дасть тобі над ними перемогу так, що не посміють до тебе й приступити ». Але я сказав йому знову: « Прохаю тебе, Отче, я вже не можу жити

в цій келії, з-за многоти бісів ». Тоді Блаженний перехрестив мене й каже: « Іди в свою келію й відтепер лукаві біси не могтимуть робити тобі жодної пакости, а навіть не бачитимеш їх більше ». Я ж, повіривши, поклонився Святому й відійшов; і в цю ніч спав я у своїй келії солодко, без усякого замішання. І від тоді ці нахабні біси не сміли наблизитися до цього місця, будши прогнаними молитвами преподобного Отця нашого Теодосія, і втекли.

Той же самий чернець Ларивон оповів мені ще й таке. Був він знавець у списуванні книг, і по всі дні й ночі списував він книги в келії блаженного Отця нашого Теодосія, який тихо підспівував собі псалтир, прядучи вовну чи займаючись іншим ділом. І одного вечора, коли вони кожний робив своє діло, прийшов економ і каже Блаженному, мовляв, завтра не маю за що купити потрібного для прохарчування братії й для інших потреб. І сказав йому Блаженний: « Бачиш — уже вечір, а завтрішній день ще далеко; тому йди, потерпи трохи й помолися Богові, може він змилується й пожуриться про нас, як того він і бажає ». Послухав це економ і пішов, а Блаженний, вставши, пішов у внутрішню свою келію співати, за звичаєм свого правила, і, помолившись, знову сів на своє місце й узявся до свого діла. І знову прийшов економ та й те саме повторив. А Блаженний відповів йому: « Чи я не сказав тобі молити Бога? А завтра рано підеш у місто й візьмеш у продавців на борг усе те, що потрібне братії, а, як Бог pomoже, я пізніше віддам довг. Бо вірний є той, що сказав: « Не журіться завтрішнім днем, завтрішній день нехай журиться собою; то ж, чи мав би він нас залишити своїм благодаті? »

28. - БОГОМ ПОСЛАНЕ ЗОЛОТО

Коли економ вийшов, увійшов у келію якийсь світлий юнак і, нічого не кажучи, поклонився й поклав на столі гривну золота й, мовчки, вийшов так, як і прий-

шов. Тож встав Блаженний, взяв золото і з сльозами в очах помолився духом до Господа Бога та, прикликавши дверника, спитав його, чи хто, каже, не приходив тії ночі до брами. А той, під клятвою, засвідчив, що ще за світла зачинено двері й від тоді, каже, я нікому не відчиняв і ніхто до них не приходив. Призвавши ж, Блаженний, економа, дав йому гривну золота, кажучи: « Чого ти, брате Анастасе, кажеш, що, мовляв, не маю за що купити братії потрібного? Отож піди й купи братії, що на завтра потрібне, а завтрішній день пожуриться нами ». І зрозумів економ Божу благодать, припав навколішки і просив у Преподобного прощення. А Блаженний ще далі навчав його кажучи: « Брате, ніколи не втрачай надії, но кріпися в вірі, і скинь усю твою журбу на Господа, бо він постарається про нас так, як йому буде подобатися; а сьогодні вчини братії велику гостину, бо це Боже посіщення до нас ».

І Бог завжди подавав не скупю на потребу того Богом вибраного стада, за молитвами Преподобного. А Блаженний у всьому тому проводив безсонні ночі, з сльозами благаючи Бога й часто припадав на коліна, як це чули багато разів і церковні будівничі, які в часі Утрені приходили взяти від нього благословення. Одного разу один з них підійшов тихо й пристанув та й чув як він молився, плакав і часто бив доземні поклони. Тож, дещо відійшовши, почав знову голосно йти, а як він почув його кроки, замовк, і вдавав, що спить; та той, постукавши, сказав: « Благослови, Отче »; але Блаженний мовчав так, що цей аж тричі стукав і кавав: « Благослови, Отче! »; щойно тоді, немов прокинувшись із сну, сказав: « Господь наш Ісус Христос нехай благословить тебе, сину »; і відтак, перед усіма, заходив до церкви. Оповідали ж, що він робив це кожної ночі.

29. - ПРЕСВІТЕР ДАМ'ЯН

Був у монастирі Блаженного один старець, саном пресвітер, на ім'я Дам'ян, який точно наслідував життя й сумирність преподобного Отця Теодосія. За його добре життя і послух та покірність стосовно всіх, він здобув собі добре свідчення. Найперше ж ті, що жили з ним у келії, бачили його лагідність і кожноночну безсонність та й те, що залюбки розчитувався він у Святих Книгах і часто вставав на молитву; вони ж і багато іншого засвідчили про цю людину. Коли ж одного разу цей Дам'ян захворів і наближалася вже його кончина, він так молився з сльозами до Бога: « Господи мій, Ісусе Христе, вчини мене достойним бути товаришем Святих Твоїх, і разом з ними стати учасником Твого Царства; і не відлучи мене, молюсь, Владико, від Отця й Настоятеля мого, преподобного Теодосія, але зарахуй мене на другому світі разом з ним до всього, що Ти приготував Твоїм Праведникам ». Коли він так лежав і молився, аж ось приступив до його ліжка блаженний Теодосій, припав йому на груди і, цілуючи його, сказав до нього: « Те, про що ти, сину, сьогодні молився Господеві, ось це він послав мене сказати, що буде тобі за твоїм проханням і зарахує Він тебе до Святих, і будеш з ними в царстві небесного владика. І коли Господь скаже тобі перейти з цього світу й прийти до Нього, тоді не будемо від себе розлучатися, но будемо разом на тому світі ». Сказавши це — зник. Він же зрозумів, що це Бог послав йому таке явління, бо не бачив нікого, щоб входив чи виходив через двері, але явився вмиль на тому місці й опісля так само став йому невидний. Тож скоренько покликав послушника і послав його за блаженным Теодосієм; а коли той хутко прийшов до нього, каже йому Дам'ян радісно: « То, Отче, буде мені так, як ти, явившись мені, обіцяв? » А Блаженний, немов і не знаючи нічого, відповідає: « Ні, сину, я нічого не знаю про якусь вчинену

тобі обіцянку». І тоді розшовів йому, як він молився, і як з'явився йому Преподобний. Почувши це богонатхненний Теодосій, споважнів на лиці, прохи прослезився та й каже: «Так, сину, так воно буде, як я тобі обіцяв. Бо явився тобі ангел у моїй подобі. Бо я, будучи грішною людиною, як можу тобі обіцяти таку славу, яка споготовлена Праведним?» Однак він, чуючи обітницю Святого, тішився. І коли зібралася братія, поздоровив усіх і в мирі віддав свою душу в руки Господа, коли ангели прийшли по нього. І тоді Блаженний велів ударити в било, щоб зібралася й проча братія. І так, з великою честю й співами, поховали чесне тіло Угодника на братським цвинтарі (59).

Та коли число братів так зросло, тяжко стало славному нашому Отцеві Теодосієві поширити монастир, щоб набудувати більше келій для тих, що приходили й ставали ченцями. То й сам працював з братією, обгороджуючи монастирське подвір'я. А коли обгородили монастир, — то й перестали вони стерегтися.

30. - НАПАД РОЗБІЙНИКІВ І ЧУДЕСНА ЗАХОРОНА

Аж ось одної ночі, в глибокій пільмі, прийшли на них розбійники та й говорили собі, що в церковних приміщеннях лежить сховане добро й тому не заходили ні до кого в келію, але подалися до церкви; та тут почули голоси півців. Думаючи, що це брати, відійшли. Тож переждавши трохи в лісі, думали, що вже спів скінчився і знову підійшли до церкви, але тут знову почули той самий спів й бачили чудне сяйво в церкві, а й чули з церкви запах благовонного кадила: бо це ангели співали в ній. Тож, думаючи, що це брати відправляють північне богослуження, знову відійшли й ждали далі, доки вони

(59) Про Дам'яна див. також в оповіданні про перших Печерських ченців (нижче).

не скінчать співати пісень, а тоді, ввійшовши в церкву, всіх їх виловлять. І так приходили вони багато разів і завжди чули той самий ангельський голос. Аж настав урешті час Утрені, й паламар, по звичаю, заголосив: « Благослови, Отче! », прохаючи благословення й почав клепати на Утреню. А вони дещо відійшли в ліс, посідали та говорили собі: « Що будемо робити? Бо нам здається, що в церкві є якийсь привид; та коли вони всі зберуться в храмі, тоді впадемо до нього, заступимо двері, вигубимо всіх і заберемо їх майно ». Отак ворог підюджував їх, хочачи викорінити це святе стадо на цьому місці, але цього йому не вдалося зробити, бо сам був, з Божою допомогою, переможений, за молитвами преподобного Отця нашого Теодосія. Отож ці лихі люди ще трохи подождали, аж поки це преподобне стадо не зібралось з своїм блаженним настоятелем і пастирем Теодосієм і, коли вони співали утренні псалми, мали накинутись на них немов дикі звірі. Та коли наблизилися, сталось нагло страшне чудо: церква разом з тими, що були в ній, піднеслася з землі на небеса так, що вони не могли до неї досягнути. А ті, що були в ній разом з Блаженим, навіть нічого не запримітили й нічого не чули. Розбійники ж, побачивши чудо, налякалися й стривожилися та й повернулися до своєї кривки; і від тоді не робили нікому лиха. А й старший з іншими трьома прийшли до блаженного Отця нашого Теодосія на покаєння й оповіли йому про все, що сталося. А Блаженний, вислухавши їх, прославив Бога, який вибавив своїх від такої смерті, і повчивши їх про спасіння душі, відпустив їх. Вони ж подякували й за все це прославляли Бога. Таке то чудо збулося в Печерській церкві.

31. - ЧУДО ПЕЧЕРСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Одного разу один з бояр христілюбивого князя Ізяслава бачив таке чудо в Печерській церкві. Коли він

раз ніччю переїжджав полем, яких 15 верст від монастиря блаженного Теодосія, побачив церкву в якомусь облаці. Тож погнався він туди з своїми слугами, бажаючи бачити, яка то церква. І як доїхав до монастиря Блаженного, тоді на його очах церква заступила з висот і станула на своєму місці. Тож постукав він у двері і, коли дверник відчинив, пішов до Блаженного й оповів йому те, що сталося. І від тоді частенько заходив до нього й насичувався духовних бесід та й часто з своїх маєтків давав Преподобному на прожиток монастиреві.

32. - БОЯРИН КЛИМЕНТ

Знову ж один боярин того христолюбивого князя Ізяслава виїжджав раз з своїм князем у воєнний похід на ворогів; вирушаючи ж, він обіцяв собі таке: Якщо повернуся здоровий додому, то подарую святій Богородиці в монастирі блаженного Теодосія дві гривні золота та ще й викую вінок на ікону святої Богородиці. І відбулася січа й багато з обох сторін впало від меча, але ворогів переможемо й ті, що вціліли, повернулися додому. Та боярин забув на свою обітницю святій Богородиці. І ось, по декількох днях, коли він у полудне заснув у своїй кімнаті, почув сильний голос, що кликав його по імені: «Клименте!» Прокинувся він, усів на ліжку, і побачив, що перед його лежанкою стояла ікона святої Богородиці з монастиря Блаженного, з якої виходив такий голос: «Чому ти, Клименте, не давш мені того, що обіцяв дати? Та кажу тобі нині: поспішишь сповнити свою обітницю». Сказавши це, ікона стала невидною. І тоді той боярин, Здеслав Гуєвич (60) — бо таке було передше його імення — дуже перелякався і, взявши те,

(60) В Арсенівській редакції Патерика стоїть замість «Здеслав» — Судислав. А що означає «Гуєвич» також годі визнатися.

що обіцяв, заніс у монастир і передав блаженному Теодосієві. Також викував він і вінок на ікону святої Богородиці.

Не багато днів пізніше задумав цей самий боярин подарувати монастиреві Євангелію. Він прийшов до великого Теодосія в монастир, маючи сховану під полою святу Євангелію, а коли по молитві, хочачи сісти на розмову, він ще не показав святої Євангелії, сказав йому Блаженний: « Найперше, брате Клименте, витягни святу Євангелію, що маєш під полою, яку ти обіцяв подарувати святій Богородиці, а тоді сядемо ». Почувши це, здивувався провидністю Преподобного, бо ще нікому він не був сказав про це; тож вийняв святу Євангелію, віддав у руки Блаженному й щойно так усів і прислухувався цій духовній розмові та й повернувся додому. Але від тоді здобув він велику любов до блаженного Теодосія і часто заходив до нього, з великою своєю користю.

І коли такі приходили до нього, то Блаженний, після духовної науки, гостив їх монастирською трапезою — хлібом і сочевицею. А й сам христоролюбивий князь Ізяслав часто брав участь утакій трапезі, тішився тим і говорив блаженному Теодосієві: « Знаєш, Отче, моя палата повна всякого блага цього світу, але я ніколи не їв такої солодкої страви, як ця. Тому прошу тебе, Отче, скажи мені, звідки береться ця приємність у ваших стравах? » Та Богом натхнений Отець наш Теодосій, хочачи навести його на Божу любов, каже йому: « Як хочеш, добрий наш володарю, це знати, то послухай мене, що я тобі скажу. Браття в цьому монастирі, як задумують щось зварити, чи спекти хліб, чи зробити якусь іншу службу, то мають такий закон: Найперше один з них іде до ігумена по благословення, потому робить перед вівтарем потрійний доземний поклін, запалює з святого вівтаря свічку й від неї розпалює вогонь. А коли вливає в котел воду, каже старшому: "Благослови, Отче", а той відповідає: "Нехай Бог благословить тебе, брате!" І так бла-

гословенням звершуються всі служби (61). А твої слуги працюють і з сваркою, і з метушнею, і з прокльонами один на одного, а часто від наставників дістають і побої; і так уся їхня служба виконується з гріхом». Почувши це Христоробець (князь) сказав: «Справді, Отче, воно є таки так, як ти кажеш».

33. - СВЯТИЙ УСУВАЄ ЗЛИШНЄ

Преподобний Отець наш Теодосій, який справді був сповнений Божого духа і збільшив Божий талант та населив це місце великим числом ченців, і те, що колись було пустою, нині стало славним монастирем, тому й не бажав створювати в ньому жодного сховища, але вірою і надією склонювався до Бога, не покладаючися надмірно на мастки. І тому часто заходив до келій своїх учнів, а якщо знайшов у когось щось, чи то з поживи, чи то з одежі понад приписану одіж, чи щось з інших мастків, то забирав це й вкидав у вогонь, як ворожу частку, як спокусу до гріха (62). І при цьому говорив їм: «Не добре воно нам, браття, будши ченцями і покинувши все мирське, знову нагромаджувати по своїх келіях мастки. Бо як зможемо принести Богові чисту молитву, маючи в своїх келіях сховки? Про це чули ви від Господа, що сказав: «Де скарб ваш, там і серця ваші будуть» (Мат. 6,21); або й оте його слово про тих, що збирають (скарби): «Безумний, цієї ж ночі душу твою заберуть у тебе, а те, що ти зібрав, кому воно буде?» (Лук. 12,20). Тому, брати, вистачить нам дбати лише про нашу уставну одіж і про харч, який келярій подає в трапезі, а по келіях з таких речей не можна нічого перетри-

(61) Цього вимагав студійський Устав, який Теодосій ввів у своїй монастирі.

(62) Припис чернечого Уставу, а зокрема студійського.

мувати, щоб з усякою пильністю і думкою могли ми занести до Бога чисті моління ». Таке і багато чого іншого говорив він їм, з усякою сумирністю і сльозами, навчаючи всіх, не будучи ніколи напрасним, загніваним, чи лютим на обличчі, але милосерним і тихим, і мав любов до всіх. А коли хтось з цього святого стада духовно занепав і відходив з монастиря, то Блаженний дуже журився з-за нього і молився Богові, щоб така овечка, що відлучилася від стада, повернулася назад, і так довго плакав і молив Бога за нього, доки такий брат не повернувся назад. Тоді Блаженний, прийнявши його з радістю, навчав, щоб не послаблював чуйности на ворожі підступи та не допускав їх до себе, але щоб стояв твердо, бо, казав, це не мужна душа, коли знеохочується тими болючими напастями. І так, багато повчивши такого й потішивши його, відпускав з миром у свою келію.

34. - ЧАСТИЙ ВИХІД З МОНАСТИРЯ

Був один нетерпеливий брат, який часто виходив з монастиря Блаженного; а коли знову повертався, то Блаженний з радістю приймав його, бо казав, що Бог не залишить його отак собі, щоб помер поза монастирем; бо хоча й часто він від нас відходить, але має він у цім монастирі померти. І просив за нього Бога з сльозами, випрошуючи йому його терпеливості. І по багатьох таких відходах, повернувся він одного разу до монастиря й просив великого Теодосія, щоб його прийнято. А він, як справді милосерний для заблуканої овечки, яка повернулася, прийняв його та причислив до свого стада. Тоді той чернець, що, працюючи своїми руками, придбав дещо маєтку (бо був портний швець), приніс його і поклав перед Блаженим. Отож Святий і каже йому: « Якщо бажавш бути досконалим ченцем, то візьми це і вкинь в огонь, бо воно походить з непослуху ». І він, маючи гарячу віру, на доручення Блаженного заніс це і вкинув

у піч, і воно згоріло. А сам від тоді проживав у монастирі, де й провів решту свого життя, і тут таки, за предказанням Блаженного, почив з миром у Господі.

Така то була любов і милосердя Блаженного до своїх учнів, щоб ні один не відлучився від його стада, але випасав усіх разом, як добрий пастир: даючи провід, повчання і потіху та напівнення, прокормлюючи їх незнищимим хлібом вічного життя, і напоюючи безперестанку з джерела життя, і привів так багатьох на дорогу небесного царства. Та звідси знову повернімся до дальших подій життя Отця нашого Теодосія.

35. - НЕДОСТАЧА БОРОШНА

Одного дня прийшов до Блаженного келярій, мовляв, нині не маю нічого дати братії на прохарчування, ані чогось зварити. І сказав йому Блаженний: « Іди, почекай і помолись Богові. Чи не постарасться він, бува, про нас? Якщо ні, то звари кутю, змішай з медом і подай братії до трапези. Але надіймося на Бога, який подав у пустині навіть бунтівливим людям небесний хліб і спустив з неба куропатви; той самий pomoже нам сьогодні подати харч ». Почувши це келярій — пішов, а Блаженний безперестанку молив про це Бога. І ось Бог вклав на думку вище згаданому бояринові Іванові, наладувати три вози борошна: хліби, сир, рибу, сочевицю і пшоно, а також мід, і послав Блаженному в монастир. Побачивши це все добро, Блаженний прославив Бога і сказав келярієві: « Чи бачиш, брате Теодоре, що Бог не залишить нас, якщо вповатимемо на нього всім серцем; тож іди і зроби братам сьогодні великий празник, бо Боже посіщення прийшло до нас ».

І так то блаженний Теодосій звеселився з братією за трапезою духовною радістю, хоч сам він їв лише сухий хліб і варену ярину без масла, попиваючи водою, що завжди було його звичною їдою. І ніколи не можна було

його побачити винужденілим і сумним коли засідав до трапези, але весь світився Божою благодаттю.

36. - МИЛОСЕРДЯ СВЯТОГО ТЕОДОСІЯ

Якось то привели до Блаженного пов'язаних розбійників, яких схопили в одному монастирському селі на крадіжці. А Блаженний, побачивши їх зв'язаними й у такій скорботі, дуже таки розжалобився і прослезився, казав їх розв'язати і дати їм їсти й пити; тут навчав їх багато, щоб нікого не зобиджували й нікому не чинили лиха, а на кінець дав їм ще й досить з свого майна а потребу й так відпустив їх з миром. Вони ж відійшли, прославляючи Бога і блаженного Теодосія так, що від тоді злагідніли й не творили нікому лиха, але вдоволялися своєю працею. Така то була сумирність великого Отця нашого Теодосія. Бо як лише кого бачив убогим, бідним чи в журбі, або в убогій одежині, то зараз жалував його і дуже ним журився й милував його з сльозами.

Тому близько монастиря построїв дім і церкву на ім'я святого первомученика Степана, і там приймав убогих, сліпих, калік і прокажених, і з монастиря давав їм усе потрібне тобто около десяту частину всього монастирського (майна). А що суботи посилав ще й цілий віз хліба тим, що перебували по в'язницях чи в кайданах.

37. - СЛУЖБОВЕ ЛІТУРГІЧНЕ ВИНО

Одного дня прийшов до преподобного Теодосія міський пресвітер і просив вина на священну Літургію. Тож Блаженний покликав управителя церкви й казав наляти вина, скільки лише вміститься в посудину й дати йому. Та цей сказав, що є мало вина, лише на два, три або чотири літургійні дні. Та Блаженний відповів йому: « Віддай цій людині все, а про нас Бог подбає ». Та він пішов, але порушив приказ і наляв у посудину мало

вина, зберігши решту на завтрішню церковну службу. Пресвітер, несучи цю маленьку скількість, показав блаженному Теодосієві, який знову прикликав паламаря та й каже йому: « Чи я тобі не сказав, щоб ти вилляв усе, що маєш, а про завтрішній день же журися, бо Бог не залишить цієї церкви завтра без служби, але ще нині дасть нам вина й понад міру ». Тоді паламар пішов і перелляв усе вино пресвітерові й так його відпустив. Аж ось, коли вони сиділи по вечері, відповідно до пророцтва Блаженного привезено три вози корчагів з вином, які післала завідателька дому благовірного князя Всеволода (63). Бачивши це той паламар, прославив Бога й чудувався з предсказання святого і блаженного Теодосія, який був сказав: Ще сьогоднішньої днини Бог пошле нам вина й понад міру, що й сталося.

38. - НЕПОСЛУХ КЕЛЯРІЯ

Якось то в день святого великомученика Дмитрія (64), в якому він прийняв за Христа вінок мучеництва, пішов преподобний Теодосій з братією до монастиря святого Дмитрія; а саме тоді було принесено від когось дуже гарні хліби й він наказав келярієві подати їх до трапези тим, що zostалися. Та цей не послухав, думаючи собі ці хліби поставити на другий день, коли прийде до трапези вся братія, бо нині цій братії вистачить і монастирського хліба. Як подумав, так і зробив. На другий день, коли вони засіли до трапези й нарізано було цього хліба, Блаженний, глянувши, побачив ті самі хліби, прикликав келярія та й спитав його, звідки ці хліби. А той відповів, що їх принесено ще вчора, але братії

(63) Всеволод Ярославич, опісля великий князь Київський (1078-1093).

(64) Пам'ять св. великомученика Дмитрія дня 26 жовтня.

було мало, то я, каже він, здумав предложити їх сьогодні всій братії на снідання. Та Блаженний сказав йому: « Краще було б воно не старатися про завтрашній день, але зробити за моїм дорученням, а сьогодні Господь наш, що дбає про нас, подбав би про щось більше і дав би нам на потребу ». Та наказав одному з братів зібрати ці окрайці в кошик та висипати в ріку, а тамтого виправив покутою за переступлення наказу. І так поступав завжди, коли якесь діло робилось без попереднього благословення; бо не бажав, щоб це святе стадо споживало такі страви, які були зроблені без благословення й з порушенням послуху; тому немов ворожу приману, деколи казав викидати в горіючу піч, а деколи в річкові бистрини.

39. - НЕПОСЛУХ ЗАПОВІДІ СВЯТОГО

По смерті блаженного Отця нашого Теодосія сталося була, з-за непослуху, така справа. Хоч і не добре воно тут про неї говорити, але згадали ми вже про подібну розповідь, тож докладемо й цю.

По вигнанні преподобного Отця нашого ігумена Степана з монастиря, і коли став ігуменом великий Нікон, прийшли були незабаром дні святого великого посту. В перший тиждень такої здержности, коли добрі подвижники добре цього тижня натрудилися, було поставлено преподобним Отцем нашим Теодосієм, щоб у п'ятницю цього тижня було давано їм дуже чистий хліб, бо інші хліби виробляли з медом і на оливi (65). Отож було наказано келярієві вчинити за звичаєм, але він не послухав і сказав неправду, мовляв, нема муки на виготовлення такого хліба. Але Бог не залишив так труду й моління своїх Преподобних, щоб не занедбано поста-

(65) В Успенській збірнику XII ст. і в інших списках замість « съ масломъ » стоїть « съ макомъ », що може і правдоподібніше.

нови блаженного Теодосія. Бо коли вони по святій Літургії ішли на посний обід, і вже не було ніякої іншої надії, аж ось привезено цілий віз такого хліба. Побачивши це братія, прославила Бога і святого Теодосія, чудуючись, якто Бог завжди дбає про них, даючи їм усе потрібне, за молитвами преподобного їх Отця і настоятеля Теодосія. І знову, коли по двох днях келярій звелів спекти братії хліба на цій муці, про яку він передше сказав, що її нема, то коли пекарі виготовляли і замісили вже тісто й залили його окропом, знайшлася в воді жаба, яка осквернила все те діло, зроблене з непослуху. Бо Бог зізволив на таке для збереження святого стада, щоб, учинивши цього тижня такий великий подвиг, не споживали такого хліба, але, як ворожу приманку, Бог зіпсував його гадом, щоб уважали й на все інше. Та й нехай ніхто з вас не докоряє мені, що я вписав це тут, і зробив заставку моїй розповіді, бо вчинив я це тому, щоб ви зрозуміли, що не добре воно в чому-будь не слухатися настоятеля, свого ігумена, знаючи, що щонебудь від нього затаїмо, то воно не стане затаєне в Бога, і він скоро заступиться за того, кого поставив нам за старшого пастиря, щоб усі слухались його й робили все за його розпорядженням. Та вже повернімся до первісної розповіді про блаженного Теодосія.

40. - НЕДОСТАЧА ДЕРЕВНОЇ ОЛИВИ

Якось надійшов празник Успіння святої Богородиці й забракло оливи на освічування кандил цього дня. І управитель церкви здумав витиснути оливи з земного сім'я, налити в кандила й запалити й запитав про це блаженного Теодосія; а цей казав учинити як він задумав. І коли хотів уже вливати в кандила оливу, побачив, що туди впала миша, і плавала втоплена в ньому. Тож скоро побіг і повідомив Блаженного, мовляв, я дуже старанно прикрив посудину з оливою та й не знаю,

куди влізла миша й втопилася. А блаженний Теодосій подумав собі, що це з зарядження Божого Провидіння, і зганивши його недовірство, сказав йому: « Краще б нам, брате, мати в Бозі надію, вповаючи, що він може дати нам потрібне, чого ми бажаємо, а не, недовіряючи, робити те, чого не личило б. Тож іди, вилий оливу на землю і потерпи трохи, молячись Богові, а той дасть нам ще сьогодні деревної оливи й більше як треба ». А коли надійшов вечір, один з багатів приніс великий корчаг, повний деревної оливи. Побачивши це Блаженний, прославив Бога, який так скоро вислухав їх молитву. Отож заляли всі кандила й ще й так більша частина осталася, тож і на другий день вчинили світлий празник святій Богородиці.

Та й боголюбивий князь Ізяслав, який справді мав гарячу віру до Господа нашого Ісуса Христа і Його пречистої Матері, який, на кінець, навіть життя своє віддав за свого брата по Господньому слову, цей мав, як і сам говорив, не просту любов до Отця нашого Теодосія й часто заходив до нього, користаючи з його богонаднених слів (66).

41. - СВЯТИЙ СЛОВОМ НАПОВНЯЄ БОЧКУ МЕДОМ

Одного дня прийшов він (князь) у церкву й сіли вони там на духовну розмову, аж прийшов час Вечірні; та він також залишився з Блаженим і братією на вечірнім славослові, бо, з Божої волі, ляв тоді великий дощ. Бачачи, що дощ не перестав, Блаженний прикликав келлярія і сказав, щоб приготував страву й поживу для

(66) Про стосунки кн. Ізяслава Ярославича до св. Теодосія думки істориків розходяться; всі однак погоджуються, що в певні часи вони були дуже напружені, а навіть загрожували повним розривом.

князя на вечерю. Тоді прийшов до нього ключар та й каже йому: « Панотче, нема меду, щоб дати князеві та його дружині випити на вечерю ». І каже йому Блаженний: « Так мало маєш його? », а він відповів: « Справді, Отче, не маю ні трохи, бо я перевернув усі посуди горі дном порожніми ». І каже йому знову Блаженний: « Іди і перевір пильніше, може хоч щось осталося ». А він відповів і каже: « Повір, мені, Отче, що і той посудець, що в ньому був напитою, я перевернув і поклав долі ». Та Блаженний, справді сповнений Святого Духа й духовної благодаті, каже йому: « Іди на моє слово, в ім'я Господа нашого Ісуса Христа, і знайдеш у цій посудині мід ». І повірив він і пішов у кімнату, за словом святого Отця нашого Теодосія, і знайшов по правім боці повну бочку меду й налякався та й прибіг і сповістив Блаженному те, що сталося. І сказав йому Блаженний: « Мовчи, сину, і не кажи нікому ані слова, але йди й наноси скільки треба князеві і його товаришам та подай і братії, нехай нап'ються, бо це Боже благословення ». І коли дощ перестав падати, князь пішов до дому. А було того благословення в домі стільки, що вистачило на багато днів.

42. - ПРОГНАННЯ БІСІВ

Одного дня прийшов з одного монастирського хутора до блаженного Отця нашого Теодосія чернець кажучи, що в хліві, де зачиняють скот, спостеріг осідок бісів, які вчиняють скотові багато пакостей, не даючи йому їсти. І вже багато разів пресвітер вчиняв моління, і водою свяченою окроплював, але злі духи так і осталися до сьогодні й творять пакості скотові. Тому Отець наш Теодосій визброївся на них постом і молитвою, за Господнім словом, яке каже: « Цей рід не можна нічим вигнати, як лише молитвою і постом », і надіявся, що прожене їх з цього місця; отож прийшов на цей хутір

і одного вечора зайшов у цей хлів, де біси звили собі житло, замкнув двері й пробув там на молитві аж до Утрени. І від того часу біси вже більше не з'являлися на цьому місці, а то й у цілій оселі нікому не творили пакостей, за молитвами преподобного Отця нашого Теодосія так, немов би їх вигнано з цього села якимсь оружжям. А Блаженний вернувся до монастиря немов якийсь дужий переможець, перемігши злих духів, що пакостили в області Святого.

43. - ПРОРОЦЬКЕ ЗБІЛЬШЕННЯ МУКИ

І знову якось то прийшов до блаженного Отця нашого Теодосія старший над пекарями, мовляв, не маю муки на хліб для братії. І каже йому Блаженний: « Піди і обстеж комору, може знайдеш у ній хоч трохи муки, поки Бог не подбає про нас ». Та знаючи, що він позамітав засік і лише в одному кутку було трохи полови, каже він Преподобному: « Справді кажу тобі, Отче, що я сам позамітав це місце й нема там нічого, крім трохи полови ». Отож каже йому Отець: « Вір мені, сину, що Бог може з тієї дрібки полови наповнити це місце мукою. Як і при Іллі вчинив він удовиці, помноживши пригорщу муки так, що змогла вижити сама і її діти в часі голоду, коли була гибіль у народі; він і нині той самий і може також нам в маленького вчинити багатого; тож іди й поглянь, може буде Боже благословення на цьому місці ». Почувши це, пішов він у комору й побачив засік, який передше був порожній, за молитвами преподобного Отця нашого Теодосія тепер повний муки так, що пересипалася вона й через перегородку на землю. Побачивши таке славне чудо, зжахнувся й повернувшись до Блаженного, оповів йому це, а Святий каже йому: « Іди, сину, й нікому про це не говори, але за звичаєм спечи хліба для братії; бо це молитвами преподобної братії

нашої Бог проявив свою милість до нас, давши нам те, чого потребуємо ».

Така була дбайливість Блаженного й така надія преподобного Отця нашого Теодосія; таке мав він довір'я до Господа нашого Ісуса Христа і не покладав ніякої довіри до земних справ, ні не вповав на ніщо в цьому світі, але всю свою думку й душу нахилив до Бога і на нього одного поклав усю надію, не дбаючи про завтрашній день і мав завжди на умі й на серці Господнє слово: « Не журіться нічим; гляньте на птиць небесних: не сіють і не жнуть, ані не збирають у засіки, а Отець небесний годує їх! Хіба ви від них не вартісніші? » (Мат. 6,26). Тому завжди молився з сльозами: « Владико, як ти згромадив нас на це місце, і якщо угодно воно Твоїй святій милості, щоб ми жили на ньому, то будь нам помічником і давцем усього блага; бо в ім'я Твоєї святої Матері був збудований цей дім, а ми в Твоє ім'я були зібрані в ньому. І Ти, Господи, збережи й захорони нас від усякого підшепту вселукавого ворога й вчини нас достойними осягнути вічне життя; вкладай завжди в наші серця твій острах, щоб ним ми успадкували ті блага, що їх Ти споготовив Преподобним ». І так жив він, завжди навчаючи братію, потішаючи її і застерігаючи, щоб ніколи не впадала на дусі, але поступала помалу й невпинно вперед. І пас він пильно своє стадо, вважаючи, щоб підступний вовк не ввійшов і не розігнав це святе й боже-ственне стадо.

44. - БОГОЯВЛЕННЯ СЯЙВО

Появилось воно одному христоролюбному й богобоязненному чоловікові, показуючи блаженного й преподобного Отця нашого Теодосія і його пречисті й непорочні моливання, а також і цей святий монастир, вказуючи інше місце для переселення.

Є над монастирем мала гірка, і коли той чоловік ішов

туди ніччю, побачив дивне чудо й дуже перелякався. Бо в темній ночі побачив над монастирем Блаженного чудне сяйво, а в тому сяйві преподобного Теодосія посередині монастиря перед церквою, з піднятими до неба руками, як ревно молився Богові. І коли бачив це та дивувався, появилось йому друге чудо. З верху церкви вийшло велике полум'я в виді якогось намету й перейшло на другий горбок і стануло там на цім кінці, де блаженний Отець наш Теодосій визначив і почав будувати церкву, і на якому й до сьогодні стоїть славний цей монастир. А це полум'я являлося так: було воно немов друга, яка стояла одним кінцем на вершкуні церкви, а другим на сказаному місці; і стояла там доти, доки цей не заїхав поза гору. Правдивість того він бачив особисто і оповів одному з братів монастиря Блаженного. Тому краще воно нам сказати з божественним патріархом Яковом, що Господь є на цьому місці й воно святе; а ніщо інше воно як дім Божий і ворота небесні. Або можна також сказати так, як сказано в Житті святого великого Савви. Бо і йому, коли він однієї ночі вийшов з своєї келії й молився, показався на небі вогненний стовп; і коли він пізніше пішов на те місце, то знайшов там печеру й збудував незабаром славний монастир (67). Так і тут треба це розуміти: Бог визначив місце, а на ньому незабаром побачено славний монастир, який і до сьогодні процвітає його молитвами.

Така то була молитва блаженного Отця нашого Теодосія до Бога за своє стадо й за це місце; такі кожнонічні чування й безсонність, і сяяло воно як сяйво в цьому монастирі, а милостивий і благий Бог появив на цьому місці ще й інше чудо.

(67) Літописець Нестор також користувався часто « Життям » Савви Осященного, палестинського Святого і використовував з нього різні сцени і порівняння. Одна з них саме подається в тому місці.

45. - ПОЯВА СВЯТИХ АНГЕЛІВ

Про неї оповіли братії навколишні люди. Однієї ночі чули вони голоси багатьох співців, а, вставши з своїх лежанок, вийшли з своїх хат, станули на вищому місці й побачили багато ченців, як виходили з старої церкви й простували на вище згадане місце, несучи ікону святої Богородиці; всі ж інші йшли за ними з горючим свічками в руках і співали. Попереду них ішов преподобний їх Отець і настоятель Теодосій. І коли дійшли до цього місця, помолились, проспівали пісні й повернулися назад і, на їх очах, ввійшли співаючи в стару церкву. І бачили це не один чи два, але багато людей, які про це розповіли. А щодо того, як розуміти, що появилися були ангели, а з братії ніхто цього не зрозумів, то це Бог так схотів і закрив від них тайну. Та згодом, почувши про це, прославляли вони Бога, що творить великі чуда й прославляє це місце та освячує його молитвами преподобного Отця нашого Теодосія.

Та знову краще воно нам, браття, оповівши про це, перейти до дальших похвал Блаженного й переповісти правдиво все те, що достойне його ревности до Господа нашого Ісуса Христа.

46. - ПРОПОВІДУВАННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ВІРИ ЖИДАМ

Блаженний мав такий звичай: Вставав часто вночі й, потай від усіх, ходив до жидів, диспутував з ними, докоряв їм і говорив з ними досадно, називаючи їх відступниками й беззаконниками, бажаючи так в ісповідуванні Христа стати мучеником.

47. - ВЕЛИКІ ПОСНІ ПОДВИГИ СВЯТОГО

Коли він (Теодосій) у посні часи відходив у вище згадану печеру, то звідеи часто, без нічийого відома, вста-

вав у ночі — Бог же один охороняв його — і виходив самітний у монастирське сільце і, маючи там у тайному місці приготовану печерку, перебував там аж до Квітної Неділі й ніхто про це не знав. Відтак знову приходив звідси в згадану печеру й в п'ятницю Квітної Неділі повертався до братії так, що вони думали, що він перебував там увесь піст. І так жив він не даючи собі спокою, на нічних чуваннях і молитвах, упрошуючи Бога за своє стадо та прикликаючи його на допомогу в усяких їх подвигах, обходячи щоночі монастирський двір, молячись і молитвою себе охороняючи немов твердим оплотом, сторожуючи, щоб лукавий змій не ввійшов і не полонив кого з його учнів; так він охороняв усі монастирські посілости.

Коли ж одного разу ті, що сторожили своїх домівок, спіймали розбійників, зв'язали їх і вели в город на суд, притрапилося, що проходили попри одне монастирське сільце; тоді один з полонених злодіїв кивнув головою на це сільце та й сказав, що однієї ночі, мовляв, коли вони прийшли до того хутора, задумуючи вчинити напад і пограбувати все, що там було, то, каже, ми побачили дуже високий замок і не могли до нього підійти. Це Бог був невидимо обгородив все те майно молитвами преподобного й праведного Мужа. Тому блаженний Давид, передбачаючи це, сказав: « Очі Господні на праведних, вухо його на їхній заклик » (Пс. 34,16). Владика, який сотворив нас, завжди нахиляє своє вухо, щоб почути тих, що призивають його в правді, а почувши їх молитву, спасе їх і тим, що на нього покладаються вчиняє все за їх волею і проханням. І так воно було і з преподобним і блаженным Отцем нашим Теодосієм, який випасав своє стадо з усяким благочестям і чистотою, своїм здержливим життям і подвигом даючи приклад усім.

48. - МУЖНІСТЬ І НЕВГНУТІСТЬ СВЯТОГО

Постало в тому часі від лукавого ворога певне замішання (68) між трьома князями — рідними братами. Два брати здумали виповісти війну на третього, старшого брата, христоролюбного князя Ізяслава й прогнали його з стольного города Києва. І коли вони ввійшли в цей город, післали до блаженного Отця нашого Теодосія, принукуючи його прийти до них на прийом і так взяти участь у цій неправедній раді. Та Преподобний, будши сповнений Святого Духа й зрозумівши, що вигнання князя — христоролюбця є несправедливе, сказав посланцеві, що не прийде на це Єзавелине прийняття і споживати такий хліб, змішаний кров'ю й убійством; і ще багато іншого йому наговорив та й відправив його, мовляв, щоб усе це сказав тим, хто його послав. Та вислухавши це вони не могли розгніватися на нього, бачачи, що він людина праведна й Божа, але не послухали таки його, по прогнали брата з усієї його країни; а коли повернулися назад, — то один засів на столі батька і брата свого, а другий повернувся в свій уділ.

Та преподобний Отець наш Теодосій, сповнений Святого Духа, почав його оскаржувати, що вчинив неправно і не за законом сів на княжий стіл і, немов батька, прогнав з нього старшого брата. Тому не переставав його оскаржувати, пишучи й посилаючи до нього листи та оскаржуючи його перед боярами, які приходили до нього, за неправне прогнання брата, кажучи їм це йому переказати. На кінець написав до нього дуже великого листа,

(68) Йдеться про знану міжусобицю між Святославичами, в рр. 1073-1077, про яку говорить кожний підручник Історії України, і про це не має причини тут говорити, як про справу загально знану. Про стосунки ж Ізяслава та інших Ярославичів до св. Теодосія див. напр. М.Д. Приселковъ, *Очерки...*, стор. 209-212, та інших багатьох авторів.

кажучи в ньому: « Голос крови твого брата кличе до Бога, як кров Авелева проти Каїна », та інших давніх убійників, гонителів і братозненависників приводив йому на приклад; все те виказав йому притчами і, написавши, послав йому.

І як прочитав князь цього листа, дуже розлютився і ричав як лев, кинувши його на землю. І від тоді розійшлася поголоска, що Блаженного запроторять на вигнання; тому братія була в великій журбі й прохала Блаженного, щоб залишив справу й не осуджував його. Також і багато бояр приходило й оповідали про княжий гнів і просили його не супротивлятися йому, бо, говорили, хоче тебе післати на вигнання. Але Блаженний, коли почув, що говориться про його вигнання, втішився духом і сказав їм: « Дуже тішуся з того, брати, бо благобут в цьому житті нічого не варта; чи позбавлення майна й багатства мене лякає? Чи розлука від дітей і сіл мене засмучує? Нічого ми не принесли в цей світ, але народились нагі й нагими треба нам відійти з цього світу; тому я готовий і на вигнання, і на смерть ». І від тоді почав його ще більше корити в братозненавистстві, бажаючи, щоб заслав його на вигнання. Та він, хоч і дуже був розгнівався на Блаженного, але не відважився вчинити йому жодного лиха, бо бачив, що він людина преподобна й праведна. Бо і передше він часто завидував свому братові, що має такого світоча в свому уділі, як це чув і оповів один чернець, Павло, що був ігуменом в одному з монастирів, які були в його області.

Хоч і прошений братівю та боярами, та й сам бачачи, що цими словами нічого не може добитися, блаженний Отець наш Теодосій занехав це й від тоді вже більше не докоряв йому, подумавши, що краще воно буде просити його мольбою, щоб привернув братові свому його область.

49. - КНЯЗЬ СВЯТОСЛАВ ЗАМИРЮЄТЬСЯ З СВЯТИМ

Не довго після того, коли благовірний князь зрозумів, що блаженний Теодосій змінив свій гнів і заперестав свої докоряння, дуже втішився, бо здавна бажав говорити з ним і послухати його й насититися його духовних наук; тому послав до Блаженного з запитом, чи дозволить йому прийти в свій монастир чи ні. А коли цей дозволить йому прийти, радо встав і пішов з своїми боярами до монастиря Блаженного. І коли великий Теодосій вийшов з братією з церкви, за звичаєм стрінув його і поклонився, як найкраще годиться князеві, який у свою чергу привітався з Блаженным. Тоді й каже йому благовірний князь: « Я, Отче, не відважувався прийти до тебе, уважаючи, що ти гнівався на мене й не впустиш мене в свій монастир ». А Блаженний відповів йому: « Що то воно, добрий пане, може мій гнів на твою силу; але нам треба скаржити та говорити вам те, що служить на спасіння вашої душі та й краще воно було б послухати того ». І ввійшли вони в церкву і, помолившись, усіли на розмову, а блаженний Теодосій почав викладати йому від Священних Писань, повчаючи його багато про любов до свого брата. Та той складав багато вини також на свого брата, тому не хотів замиритися з братом. І по довгій бесіді, князь знову відійшов у свій дім, прославляючи Бога, що удостоївся говорити з такою людиною. І від тоді часто заходив до нього заради цього духовного корму: бо слова Блаженного, які виходили з його медоточних уст, були краці від меду і патоки. А часто й великий Теодосій заходив до нього, пригадуючи йому на страх Божий і на любов брата.

Одного дня, коли блаженний і богоносний Отець наш Теодосій пішов до нього й увійшов у княжу палату, побачив перед ним багато музикантів: одні грали на гуслях, інші на скрипках, а ще інші на органах, і так усі забавлялися й веселилися, як воно буває в звичаю

на князівських дворах. Та Блаженний сидів скраю, понуривши голову і, нахилившись до нього, сказав: « Чи воно так буде й у прийдешньому світі? » Цим словом Блаженного князь зворушився та навіть трохи заплакав і казав тим (музикам) перестати. І від тоді, коли повелівав музикам влаштовувати ігри, то коли чув, що блаженний Теодосій має прийти, наказував їм переставати грати й мовчати. І багато разів, коли зголошували йому прихід Блаженного, то він виходив до нього на стрічу перед двері палати, вітав його і так оба заходили до палати. Тоді, радіючи, говорив Преподобному: « Кажу тобі, Отче, правду, якщоб мені сповістили, що мій батько встав з мертвих, то я не радів би так, як з твого приходу, але і не боявся б так і не вагався б, як від твоєї преподобної душі ». А Блаженний говорив йому: « Якщо ти так боїшся мене, то вчини мою волю й приверни твому братові його стіл, який передав був йому твій благовірний батько ». Та він мовчав, не знаючи, що йому відповісти на це, бо так був його ворог розпалив проти свого брата, що й чути не хотів такого. Та Отець наш Теодосій молився денно-нічно до Бога за христолюбивого князя Ізяслава та й казав поминати його на ектеніях, як первопрестольного й найстаршого з усіх князя; а того, що сів на стіл незаконно, не велів поминати в свому монастирі. І ледве братія умовила його в тому; а тому велів поминати його разом з ним, однак на першому таки місці Христолубця, а щойно так цього благовірного (69).

Великий Нікон, бачивши таке замішання між князями, відійшов був з двома ченцями на вище згаданий острів, де побудував монастир (70). А коли блаженний Теодосій

(69) Пор. попередню примітку.

(70) Мабуть Нікон не погоджувався з політикою Теодосія і Печерської братії: коли саме він відійшов у друге до Тмуторокані, невідомо, але мабуть недовго перед смертю Теодосія. Дехто старається навіть визначити точно день і місяць, але це все лише

молив його багато разів, щоб не відходив і не розлучався з ним за життя, то він таки не послухав його в тому й відійшов на своє місце, як було сказано вище.

50. - СПОРУДЖЕННЯ ВЕЛИКОЇ ПЕЧЕРСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Отець наш Теодосій, сповнений Святого Духа, почав старання, щоб переселитися, за Божою благодаттю, на інше місце. При допомозі Святого Духа він збудував велику кам'яну церкву на ім'я святої Богородиці й завжди Марії; бо передше була там лише мала дерев'яна церковця для братії. На початок такого діла зібралось було багато народу й одні хотіли будувати на тому, а інші на іншому місці; але з-поміж усіх не було кращого місця над сусідню княжу посілість. І ось, з Божого Провидіння, переїздив туди князь Святослав, бачив юрму народу й спитав, що вони там роблять; почувши ж, повернув коня й підїхав до них, а порушений Богом, показав їм місце на своїм маєтку й доручив там будувати церкву. І по моліннях, небесною росою було визначене святе місце, а потім сушею і випаленням огнем терня, як було сказано передше, вистачаюче на закладення підвалин (71). По відповідній молитві, початок на копання основ поклав сам благовірний князь. Та й блаженний Теодосій щоденно змагався та трудився над будовою такої споруди. І хоча не вивершив її за свого життя, то по його смерті, коли Степан став ігуменом, він з Божою допомогою та за молитвами преподобного Отця нашого Теодосія вивершив це діло й збудував дім. Туди переселилася братія, а на старім місці лишилася маленька

здогади (див. напри. Симовъ В., *Очерки изъ исторіи Тьмутарканскаго княжества*: I. Преп. Никонъ..., стор. 84-86).

(71) Див. вище: « Розповідь про побудову Печерської церкви ».

горстка братів з одним пресвітером і дияконом щоб служити там кожного дня святу Літургію (72).

Ось і життя преподобного Отця нашого, від молодости аж до тепер, яке я списав з багатьох, децю зібравши. Бо хто в силі списати за порядком усі діла цього блаженного Мужа, і хто може гідно похвалити його хоробрість? Бо хоч я і спокусився був, проти його вказівок, достойно його похвалити, то однак не зміг, будучи простаком і невіжою; але скільки було в моїх силах — оповідаю про Святого. Багато разів хотіли цього Блаженного спокусити князі, бояри й єпископи, заплутуючи словами, але не змогли, і, відбившись немов об камінь, відскакували; був бо він обгороджений вірою й надією до Господа нашого Ісуса Христа і в собі заклав він обитель Святого Духа. Був заступником удовиць і помічником сиріт, а й убогим надія і, кажучи просто: усіх, хто приходив, навчав і потішав, а так відпускав, а вбогим давав і на їх потребу, і на їх прожиток. Багато недумаючих йому за це докоряли, але він з радістю все те приймав. Та й від учнів своїх приймав він багато докорів і нарікань, але він витримував, умоляючи за всіх Бога.

Ще й з його вбогої одежі багато невігласів насміхалося і кпило собі, але він і з того не журився, але тишився з свої наруги й упокорення й радів, прославляючи з-за цього Бога. Бо хто не знав і не бачив його в такій одежі, то не думав навіть, що це самий таки ігумен, але якийсь убогий монастирський слуга.

51. - ПОРЯТУВАННЯ ВБОГОЇ ВДОВИЦІ

Коли одного дня Блаженний ішов до робітників, які будували церкву, стрінула його одна вбога вдова, яку зобидив суддя й каже Блаженному: « Скажи мені, ченче,

(72) Пор. Іпатіївський Літопис, під роком 1075-им.

чи є ваш ігумен в монастирі? » І відповів їй Блаженний: « Чого тобі від нього треба, бо це людина грішна? » А жінка каже йому: « Чи грішний він, я не знаю; але одне знаю, що многих вибавляє від печалі й напасті. Тому й іду до нього, щоб мені допоміг, бо зобидив мене несправедливо один суддя ». Взнавши це про неї Блаженний, зжалівся та й каже: « Жінко, тепер іди до дому, а як наш ігумен прийде, то я скажу йому твою справу і той вибавить тебе від твоєї печалі ». Почувши це жінка, пішла додому. А Блаженний пішов до судді й сказав йому про її справу, і вислобонив її від його насильства; і той післав і повернув їй усе, чим її зобидив. Справді, цей блаженний Отець наш Теодосій був багатьом заступником перед князями й суддями, зарятуюючи їх, і вони не могли його в чомусь не послухатися, бо знали його як праведну й святу людину. Не бо з-за його чистих і світлих риз, чи з-за якогось великого майна шанували вони його, але з-за його чистого життя й світлої душі та обильних його повчань, які полум'яніли Святим Духом з його уст; і його козляча одіж була для нього як світла й многоцінна риза, а його чесна волосінниця як царська багрянниця, виступаючи в ній публічно.

52. - ПОКЛИКАННЯ СВЯТОГО ТЕОДОСІЯ ДО БОГА

Живши отак боговгодно, коли наблизився кінець життя, він наперед передбачив свій відхід до Бога, і день свого упокоєння: бо смерть для Праведників — це упокій. Тоді він велів скликати всю братію, навіть ту, що була по хуторах, чи пішла за якоюсь іншою орудкою і, скликаши всіх, почав насталяти робітників, наставників і слуг, щоб кожний тривав у дорученій собі службі з усякою пильністю і страхом Божим, в покорі й любові. І навчав усіх з сльозами про спасіння душі й про боговгодне життя, про піст, про дбайливість про церкву

й перебування в ній з острахом, про братолюб'я і смиренність, щоб не лише до старших мати любов і покору, але й до співтоваришів. І повчивши, відпустив їх і потішав. По тому ж прийшов на відвідини Блаженного благовірний князь Святослав. І до нього він відкрив свої уста й почав навчати його про благочестя, і як берегти православ'я, і як дбати про святі церкви. А до того сказав: « Молюся Господу Богу і всенепорочній Матері світу за твоє благочестя й за твою державу, щоб подали тобі тихе й безбунтівливе правління. І поручаю твому благочестю цей Печерський монастир, і нехай не управляє ним ані архієпископ, ані ніхто з Софійського клиру, але нехай твоя держава завідує ним, і ті, що прийдуть по тобі, твої сини, до кінця твого роду ».

По тому виступив на Блаженного холодний піт і сильна гарячка й уже не міг він нічого, лише лежав на лежанці й сказав таке: « Нехай станеться воля Божа так, як їй подобається стосовно мене розпорядитися. Однак молось тобі, Владико мій, Ісусе Христе, будь милостивий моїй душі, щоб не стрінуло її лукавство супротивників, але нехай приймуть її Твої ангели, провівши через темні митарства, і заведуть до світла Твого милосердя ». І, сказавши це, замовк, а браття попали з-за цього в великий смуток і печаль.

Три дні не міг він нічого говорити, а навіть піднести очей так, що багато думало, що він уже помер; лише дехто бачив ще в ньому життя. А по трьох днях він устав і, коли зібралася вся братія, сказав до них: « Браття й Отці мої, це вже настав кінець мого життя, як це мені об'явив Господь, коли я був у печері й треба мені відійти з цього світу. Тож подумайте між собою, кого б я постави вам по собі на ігумена ». Почувши це брати, впали в велику печаль і ридання й потому вийшли й учинили між собою раду і, за згодою всіх, вибрали собі на ігумена церковного управителя — Степана.

53. - СМЕРТЬ І ЗАВІЩАННЯ СВЯТОГО ТЕОДОСІЯ

На другий день блаженний Отець наш Теодосій знову скликав братію й каже їй: « То як, діти, здумали ви між собою: хто буде достойний на ігумена? » А вони всі сказали, що Степан є достойний прийняти ігуменство. Покликавши його, Блаженний поблагословив його на ігумена на своє місце, а їх обширно повчив про потребу підчинення й так відпустив їх, визначивши день свої смерті, кажучи: В суботу, по сході сонця, моя душа розлучиться з тілом. І прикликав знову самого лише Степана, повчив його про провід святого стада, і щоб не розлучався з ним, але щоб послужив йому сумирно, бо вже були схопили його великі болі.

І коли прийшла субота, і почало світати, скликав Блаженний усю братію і розцілувався з кожним поосібно духовним поцілунком. Всі плакали й ридали, пращаючись з таким пастирем, а Блаженний промовив до них: « Діти мої улюблені, браття! Любов'ю поцілував я вас, бо відходжу до нашого Владики, Господа Ісуса Христа; а це ваш ігумен, якого ви самі вибрали. Майте його за свого духовного Отця і бійтеся його та робіть усе за його дорученням. А Бог, який усе створив своїм словом і премудрістю, Він нехай вас благословить і збереже від біди, і нехай захоронить вашу неподвижну й сильну віру в Нього, щоб перебували ви спільно в однодумності й любові аж до смерті. Нехай дасть вам ласку трудитися для Нього без порока, і перебувати в одності тіла й духа, в смиренності й послузі, щоб були ви звершені, як і Отець ваш небесний є досконалий. І Господь нехай буде з вами. А, на кінець, молю вас і заклинаю, щоб поклали ви мене в цій одежі, в якій я нині, та в цій печері, де я проживав у посні дні; та не обмивайте мого тіла, щоб ніхто з людей мене не бачив, но ви одні похороніть моє тіло на згаданім місці ».

Чуючи це з уст святого Отця, братія плакала гіркими сльозами.

54. - ОСТАННІ ДОРУЧЕННЯ Й ОБІТНИЦІ СВЯТОГО УЧНЯМ

І знову Блаженний потішав їх кажучи: « Обіцюю вам, брати й Отці, що хоча тілом відходжу від вас, то духом завжди буду з вами. І скільки вас перебуватиме в монастирі, чи буде десь послано ігуменом, то хоча б і згрішив хто з них, я буду за це відповідати перед Богом; а хто відійде самовільно з цього місця, то я не матиму в тому вини. Отож зрозумійте в тому мою дбайливість перед Богом: коли побачите, що в цім монастирі збільшується всяке благо, знайте, що я знаходжуся близько небесного Владики; коли ж побачите нужду й зменшення в усьому, то знайте, що я далеко від Бога й не маю відваги молитися до нього ». І по тому відпустив усіх, не залишаючи при собі нікого. Та один з братів, які завжди йому прислуговували, вчинивши малу дірку, зазірав у неї. І ось Блаженний встав і станув долі на коліна й молив із сльозами милостивого Бога за спасіння своєї душі й кликав на допомогу всіх Святих, передусім же святу Владичицю нашу Богородицю, а через неї Господа Бога й Спаса нашого Ісуса Христа, умоляючи про своє стадо і за це місце. А по молитві знову поклався на своє місце і, полежавши трохи, поглянув на небо й голосно та з усміхненим лицем сказав: « Благословенний Бог, коли воно так є, і я не боюся, але тішуся відходячи з цього світу ». Бо коли правильно це розуміти, то мав він тоді якесь видіння й тому сказав це вголос. І по тому поклався, простер ноги, склав руки на грудях навхрест і передав свою святу душу в руки Божі та перейшов до святих Отців, року 1074-го, в суботу, дня 3-го травня, до схід сонця, як був предсказав.

І вчинили над ним великий плач і, взявши тіло, занесли в церкву та за звичасм відслужили над ним священний чин. І тоді, немов з якогось божественного явління й доручення зійшлося самохіть множество вірних та сиділи перед воротами, чекаючи коли винесуть Блажен-

ного. А благовірний князь перебував тоді недалеко від монастиря Блаженного і бачив над монастирем вогнений стовп, який підносився від землі до неба. Цього ніхто інший не бачив, лише один князь так, що з цього він зрозумів, що Блаженний помер і сказав це тим, хто був тоді з ним: «Я думаю, що сьогодні помер блаженний Теодосій». Бо перед тим був він у нього й бачив, що він дуже тяжко нездужав. І послав, щоб дізнатися, чи справді він помер; а коли взнав, що воно так і сталося, довго його оплакував.

55. - ПОХОРОН СВЯТОГО ТЕОДОСІЯ

Браття ж, зачинивши браму й не впускаючи нікого, відповідно до наказу Блаженного, сиділи біля нього й ждали, аж люди розійдуться, щоб могли його похоронити так, як Блаженний їм завіщав. Прийшло було також і багато бояр, але й ті стояли перед воротами. Але з Божого Провидіння небо затягнулося й почав падати дощ і щойно тоді вони розійшлися (73). Тож, коли дощ перестав падати й знову засвітило сонце, занесли його в вище згадану печеру, поклали його там і опечатали та й розійшлися; але того дня ніхто не взяв страви до уст.

І цього року, за молитвами блаженного Отця нашого Теодосія, був у монастирі великий урожай, а в цілій області всього було вщерть, та був і багатий як ніколи прихід худоби. З цього його учні згадали й зрозуміли обіцянку святого Отця, і прославили Бога, що їх учитель і настоятель доставив такої великої благодаті. Та

(73) Дещо відмінне оповідання про смерть і похорон Теодосія знаходиться в Літописі під роком 1074-им: тут говориться і про призначення наступника і про деяких ченців Печерської обителі. Порів. у виданні Д.С. Лихачева, Москва 1950, стор. 122-131.

й до сьогодні можна бачити, як за його молитвами памножується в його монастирі всього; бо коли всі області були пограбовані воїнами, то монастир Блаженного зостав безперестано молитвами Отця нашого Теодосія. Бо правдою є те, що сказав Господь-Владика: « Я прославлю тих, що мене прославляють » та як каже Божественне Писання: « А праведник, хоч і помре, повіки буде жити; і в Господі їхня нагорода й піклується про них Всевишній » (Мудр. 5,15).

Справді, цей преподобний Отець наш Теодосій, хоч тілом відійшов від нас, але, як сам сказав, « духом є завжди з нами ». А тепер оповім ще те чудо, яке сталося по смерті Блаженного.

56. - ЧУДО СВЯТОГО НАД БОЯРИНОМ

Один боярин попав був у велику неласку в князя так, що багато приходило до нього й говорило йому, мовляв, князь хоче послати тебе на заслання. Тому пішов він хутенько й ревно молився Богові й призивав святого Отця нашого на допомогу, кажучи: « Знаю, Отче, що ти Святий; та ось прийшов час, помолись до небесного Владика, щоб вибавив мене від цієї напасті ». І коли він заснув одного дня в полудне, з'явився йому блаженний Отець наш Теодосій та й каже йому: « Чому ти так печалишся? Чи думаєш, що я відійшов від вас? Хоча тілом я розлучився з вами, але духом я завжди при вас. Ось завтра покличе тебе князь, не матиме на тебе ніякого гніву, але знову поставить тебе на твоє місце ». І той боярин, так немов би й не бачив того в сні, прокинувшись, побачив плечі Блаженного, як виходив з дверей. І слово стало ділом: і як сказав йому Блаженний, так воно і збулося. Тому мав він від тоді велику любов до монастиря Блаженного.

57. - ЧУДО СВЯТОГО НАД УКРАДЕНИМ СРІБЛОМ

Один чоловік вибирався в подорож. Маючи ж повну скринку срібла, приніс у монастир блаженного Отця нашого Теодосія й передав на сховок одному ченцеві, своєму приятелеві, на ім'я Конон. Та побачив це один з братів, на ім'я Микола і за намовою біса, украв її й сховав. Конон же, повернувшись в свою келію, заглянув за нею, але не знайшов її та й дуже захурився й з сльозами молив Бога й часто прикликав на допомогу святого Отця нашого Теодосія, щоб не зазнав він сорому від того, що дав її йому на сховок. І коли він трохи заснув, побачив у сні блаженного Теодосія, який йому сказав: « Те, про що ти журишся, взяв чернець Микола, спокушений дияволом, і скрив у печері ». І показав йому це місце, кажучи: « Іди й нікому нічого не кажи та й візьми своє ». Він же прокинувся, втішився, встав, засвітив свічку, пішов на вказане місце й знайшов усе за словом святого Отця. А, взявши назад, відніс у свою келію, славлячи Бога і Його Угодника, прославляючи блаженного Теодосія.

58. - НЕДУЖИЙ КЛИРИК

Оповідали також, що один клирик, з крилоса святої великої соборної Софійської церкви, був якось занедужав і дуже його палила гарячка. Прийшовши трохи до тями, хворий молив Бога і святого Отця нашого Теодосія про полегшення недуги. І коли знову заснув, побачив блаженного Теодосія, який подавав йому свою палицю, кажучи: « Візьми це й ходи з нею ». І він узяв і зразу почув полекшу в недугі та й гарячка зникла. І оповів він присутнім появу Блаженного, і як відтоді видужав. Пізніше пішов він у монастир Блаженного й оповів братії, як то він видужав від своєї недуги, за молитвами святого Отця нашого до Бога, який дав своєму

блаженному слугі таку ласку. Та час уже закінчувати нашу розповідь.

59. - ІГУМЕНСТВО СТЕПАНА

По смерті блаженного Отця нашого Теодосія став ігуменом Степан і далі дбав про будову церкви, яку почав був будувати Блаженний. Так, благодаттю Христовою, і молитвами преподобного Отця нашого Теодосія, за небагато літ, була збудована церква й постросний манастир. І всі браття перейшли туди жити, а там залишилося небагато тих, що ховали померлу братію. А що оба манастирі були близько себе, то в подвір'ю між ними блаженний Отець наш Теодосій влаштував приют для убогих так, що все це було обгороджене одним плотом, хоч були два окремі приміщення. І Отець наш Степан встановив, щоб у старій церкві кожного дня служилась Свята Служба за померлих братів. І Бог давав їм усе на потребу і так то Божою благодаттю й молитвами святого Отця нашого Теодосія зросло це місце (74).

60. - ПРОГНАННЯ СТЕПАНА, ЯКИЙ СТАВ ВОЛОДИМИРСЬКИМ ЄПИСКОПОМ

А ворог, зненависник усякого добра, який завжди бореться з Божими слугами і не дав їм мирно жити, але виступає проти них своїми лихими підступами, — вчинив між ними боротьбу. А де завжди боротьба, там і часта перемога, бо ворог наступає й не занехує борні. Таке то замішання викликав у них сатана, вчинивши між ними бунт так, що Степана прогнали з ігуменства. І так увігнав їх диявол у таку зненависть, що прогнали

(74) За літописним свідченням Печерську церкву було збудовано в 1075 р., але її посвячення відбулося дещо пізніше, мабуть із-за напружених стосунків з Візантією і браку митрополита в Києві. Див. М.Д. Приселковъ, *Очерки...*, стор. 218-219.

його і з монастиря. А коли це почули деякі з бояр, які були його духовними дітьми, передані йому Блаженним, дуже заболіли, що їх духовний Отець так дуже потерпів і що був прогнаний з монастиря той, що був наставлений від преподобного Отця нашого Теодосія, то подали йому з своїх маєтків і на його потребу, і на інші підприємства. А завжди згадуваний Степан, за Божою допомогою і за молитвами преподобного свого Отця і Наставника Теодосія, збудував собі на Клові монастир і оснував і церкву на ім'я святої Богородиці, назвавши її від константинопільського образу — Влахернською. І кожного року, дня 2-го лишня, вчиняв там світлий празник Богородиці (75).

61. - ІГУМЕНСТВО НІКОНА

По вигнанні Степана, ченці монастиря преподобного Теодосія, за спільною згодою, поставили собі ігуменом великого Нікона; він був прийшов сюди з свого місця по смерті Блаженного. І думаю, що це поставлення сталося з Божого розпорядження, бо він був з усіх найстарший, а й сам преподобний Отець наш Теодосій прийняв був колись з його рук святий ангельський чернечий чин. Та ворог часто спокушувався вчинити опір і цьому й навести проти нього бунт, але це йому не повелось.

Та ми, вчинивши нашу розповідь з численними свідченнями, тут її і закінчимо. Бо все, що я лише чув про блаженного й великого Отця нашого Теодосія, все це чув я питаючи старших від мене Отців, які тоді там були. А це все я списав — чернець Нестор, менший з усіх у монастирі преподобного Отця нашого Теодосія. Був я до нього прийнятий преподобним ігуменом Степаном, від якого був пострижений і удостоївся прийняти чернечу рясу, а опісля був виведений ним на дияконський сту-

(75) Чому прогнано Степана, тяжко сказати; Приселков думає, що ним був незадоволений князь Ізяслав (там же, стор. 216-221).

пень, хоч я був цього й недостойний, бувши простаком і невіжою, а найбільше таки з-за моїх гріхів, які я сподіяв ще в моїй молодості. Однак з Божої волі й з своєї любови він таке мені вчинив (76).

Дорога Братіє! Чуючи часто про добре й чисте життя преподобного й богоносного Отця нашого, тобто Теодосія, я дуже радів і благодарив його, що він так потрудився і так прожив це останнє время. Та, знаючи це, я одночасно бачив, що воно ніким не записане й це було для мене великою печаллю і скорботою. А тому, що я відчував велику любов до святого й великого Отця нашого Теодосія, то в простоті свого серця я спокусився все те списати, від малого до великого, що лише про нього чув, на славу й честь великого Бога і Спаса нашого Ісуса Христа, якому слава Отця разом з Святим Духом, нині і завжди, і на безконечні віки віків. Амінь.

(76) Ці біографічні вістки дещо розходяться з тим, що сказано в Літонисі під роком 1051-им. Спроби поєднати ці суперечності мало кого вдоволяють (див. Д. Абрамович, *Исследования...*, стор. XVIII-XX; М. Грушевський, *Ист. укр. літерат.*, том 2, стор. 84).

Ізяслав I відвідує печерських ченців (*Лужн.*, ст. 61)

ПРОСЛАВА ТЕОДОСІЯ ПЕЧЕРСЬКОГО

Розповідь 9

ОПОВІДАННЯ ПЕЧЕРСЬКОГО ЧЕНЦЯ НЕСТОРА ПРО ПЕРЕНЕСЕННЯ МОЩІВ СВЯТОГО ТЕОДОСІЯ ПЕЧЕРСЬКОГО (14 серпня) (77)

« В пам'яті преподобних з похвалою зрадіють люди » (пор. Притчі, 19,2), каже премудрий Соломон. Є воно в звичаю людям Богом вибраним у божественні празники духовно радіти, за висказом премудрого Соломона: « Праведник, хоч і помре, буде жити, бо душі праведних у руці Божій ». Бо Господь прославляє тих, що його прославляють, як сталося воно й у житті цього блаженного, хороброго Мужа, високого життям, чудного чеснотами, визначного чудесами, блаженного Теодосія, якого Бог зволив появити своїм угодником. А це справді створив Бог 18 літ по смерті Преподобного.

В році 1091-му зібралося в пречистій Печерській Лаврі багато ченців з свої наставником, ігуменом і вчинили спільну раду, щоб перенести моці преподобного Теодосія. Тому може воно й краще закликати до вас: « Як добре воно і як гарно, коли браття живуть разом! » Справді

(77) Питання авторства цього оповідання — спірне. Див. Н. Никольській, *Матеріали...*, стор. 428-432; С.А. Богуславській, *По вопросу... литерат. деятельности Нестора*, в « Известія », том 19, кн. 8, стор. 178-181.

добра ваша думка, славні Отці, й голос ваших нарад, що бажаючи справжнього свого пастиря, ви не сказали собі: « Ми маємо Отця й Учителя », але всі одними устами сказали: « Візьмемо чесні моці любого Отця нашого Теодосія, бо не добре воно нам бути без пастиря, та й не відповідно воно, щоб залишити пастиря без Богом доручених йому овець, щоб дикий звір не ввійшов і не розігнав Христове стадо розумних овець; але нехай прийде пастир у свою кошару та затрубить божественно духовною соцілкою, щоб пастирський звук розганяв умного звіра. І ангели прикличуть охоронця й зберігателя нашого життя ». І всі однодумно й спільно вирішили: « Лучше воно для нас, брати, мати завжди перед нашими очима чесну могилу Отця нашого Теодосія й завжди віддавати йому достойний поклін, як справжньому батькові й учителеві; бо недостойно воно, щоб наш преподобний Отець Теодосій перебував поза монастирем і поза своєю церквою, бо він її заснував і зібрав ченців ».

І вчинивши нараду, звеліли приготувати місце на покладення моців Святого, і поставили кам'яний гріб. І ось прийшов празник пречесного успіння святої Владичиці Богородиці. Три дні перед празником Божої Матері велів ігумен піти в печеру й назначити місце, де лежали моці святого Отця нашого Теодосія. За ласкавим дозволенням, і я грішний Нестор удостоївся бути між першими очевидцями його моців, з доручення ігумена, що й розкажу по правді, бо не від інших я це чув, але сам був цього начальником.

Прийшов ото ігумен і каже мені: « Ходімо, сину, в печеру, до преподобного Отця нашого Теодосія »: і прийшли ми в печеру й ніхто цього не знав. Розглянувши де розкопувати й назначивши місце, куди розкопувати, біля входу, каже мені ігумен: « Не кажи нікому, крім того, кого хочеш взяти собі до помічі; а крім цього, щоб ніхто з братії не довідався, доки не винесемо моців

Святого перед печеру ». Сьомого дня (78) я споготовив лопати для копання. Було це у вівторок пізнім вечером, і я взяв з собою ще двох ченців, людей у чесноті помітних, а з інших ніхто нічого не знав, і так прийшли ми в печеру, помолилися з поклонами, відспівали псалми й узялися за діло. Я почав копати й багато натрудився, а так дав лопату другому братові, і так копали ми до півночі, але не могли знайти мощів Святого. І почали ми дуже журитися й плакати, думаючи, що Святий не хоче себе появити; а так майнула і друга думка, чи, буває не копаємо ми боком. І взяв я знову лопату й почав далі пильно копати. А чернець, що був зо мною, стояв перед печерою і, як почув церковне било за заутреню, кликнув до мене брат, що вже вдарили в церковне било. А я був уже прокопав над мощами Святого, і коли цей сказав мені про удар церковного била, я відповів йому: « Я прокопав брате! » І коли прокопав над мощами Святого, огорнув мене великий страх і я почав кликати: « Заради Преподобного Теодосія, Господи, помилуй мене! »

В тому часі два ченці в монастирі чували, пильнуючи, щоб ігумен, нотаївшись з деякими, не переніс тайком мощів Преподобного й гляділи пильно на печеру. І коли вдарили в церковне било на заутренню, побачили три вогненних стовпи, немов світлі дуги, які, постоявши, прийшли над верх пречистої церкви, де був покладений преподобний Теодосій. І бачили це всі ченці, які ішли на заутренню й багато благочестивих у городі. Було бо їх передше повідомлено про перенесення мощів Святого й сказали вони тоді собі: « Ось переносять чесну моці преподобного Теодосія з печери ». І коли настав ранок і почало світати, довідалися про це в цілому городі й багато людей прийшло з свічками й кадилом. І досточуд-

(78) На думку М. Грушевського помилково, повинно бути « сього дня » (Історія..., літерат., т. 5, 1, стор. 161).

ний та іменитий Степан, який, як ми сказали передше в Житті Блаженного, був ігуменом на його місці, а по відході з монастиря поставив на Клові свій монастир, а потім, Божим благоволінням, став єпископом города Володимира, а в той час був ігуменом у своєму монастирі. — побачивши через поле велике саяво над печерою, думав, що це переносять чесні моці святого Теодосія, бо було про це сповіщено один день скорше, та й дуже розчулився, що без нього переносять моці Святого; отож, сів зараз на коня й пігнав швидко до печери, взявши з собою Климента, якого поставив був на своє місце ігуменом. Коли вони їхали, то бачили над печерою велике саяво; та коли приїхали до печери, не бачили нічого й зрозуміли, що це було янгольське світіння. І як прийшли до входу до печери побачили нас, що сиділи коло моців Святого.

Бо коли я був прокопав, то зараз послав я до ігумена сказати: « Прийди, Отче, щоб винести моці Преподобного »; і прийшов ігумен з двома братами. А коли я прокопав ширше, то, нахилившись, ми побачили, що його моці лежали святоподібно та й суглуби його були всі цілі й незотлілі; а волосся на голові прихшло було до чашки; лице ж Преподобного було ясне, очі примкнуті й доброславні губи стулені. І поклавши святі й чесні його моці на ноші (мари), винесли ми їх перед печеру.

З Божого ж задуму, на другий день зібралися всі єпископи й прийшли в печеру, а їх імена наступні: Єфрем Переяславський, Степан Володимирський, Іван Чернигівський, Марин Юрїївський, Антоній Пороський (79);

(79) Єфрем-Скопеч, постриженець Печ. монастиря (див. Голубинський, *Історія...*, I, 1, стор. 685-6); Степан, бувший ігумен, пізніше Володимир, єпископ на Волині, святий; Місц: Юрїєва тяжко докладно визначити (див. М. Грушевський, *Історія України...*, 2, стор. 283); Іван Чернигівський не знати коли став єпископом, а вмер 23.3.1112 р.; в Літописі під р. 1091 Антонія Пороського нема.

прийшли також ігумени всіх монастирів з множеством ченців; прийшов і благовірний народ; і взяли мощі святого Теодосія з печери, в супроводі свічок і кадила; як було передше сказано, з городу прийшли юрми народу на стрічу Святому, несучи в руках свічі; і принесли його в богозданну й пречисту церкву; і зраділа пречиста церква, прийнявши свого служителя. І при деннім світлі а й при свічковім освітленні було видно в церкві, як приступали святителі й цілували мощі Святого; як припадали ієреї й любовно цілували їх; як приступав нарід і ченці й доторкалися країв одежі Святого, співаючи Божі духовні пісні, віддаючи Святому благодарні похвали. І так покладено його в своїй церкві Божої Матері, з правого боку, в четвер, 14-го дня місяця серпня, в першій годині дня; і цей день світло відсвяткували.

В році 1108-му ігумен Теоктист почав настоювати проханнями на благовірного великого князя Святополка, щоб ім'я святого преподобного Отця нашого Теодосія, ігумена Печерського, як Бог цього схоче, поминали в Синодику. І Святополк обіцяв радо це вчинити, бо знав його життя та оповідав про життя преподобного Теодосія іншим. І митрополит вчинив це й вписав ім'я святого Теодосія в Синодик, а й усі єпископи з радістю вписали ім'я святого преподобного Отця нашого Теодосія і поминають його в усіх соборах і до нині (80).

А треба воно не замовчати, але оповісти дещо про те, що збулося за предсказаннями святого Отця нашого Теодосія. Бо коли великий Теодосій ще жив і був ігуменом та управляв дорученим йому від Бога стадом так, що не лише клопотався ченцями, але й мирянами, як то спасти їхні душі, а передусім своїх духовних синів, потішаючи й напоминаючи тих, що до нього приходили, деколи заходив теж у їхні домівки і давав їм благосло-

(80) Порівняй літописний запис під роком 1108-им.

вення. І ото був один благочестивий боярин, духовний син Святого, на ім'я Янь; одного разу, коли він прийшов у дім Яня і його подруги Марії (а обоє були благочесні й жили в дівстві, зберігаючи чесне подружжя, за наукою божественного Павла; тому й любив їх блаженний Теодосій, бо жили вони за Божими заповідями й у любові між собою), отож, коли він прийшов до них, навчав їх про милосердя для вбогих і про небесне царство, яке успадкують праведні, а грішні муку, і про час смерти; і коли він так говорив й про інші справи божественних Писань, доки не дійшов у своїй мові до того, що говорив їм про похоронення тіла в гробі, тоді ця благочесна жінка, перервавши виклад Преподобного, каже йому Янева: « Отче чесний Теодосіє, хто його знає, де твоє тіло буде покладене? » І Богом натхненний Теодосій, будучи сповнений пророцького дару, сказав їй: « Правду кажу тобі, там де моє тіло буде покладене, там і ти, коли промине відповідний час, спочинеш ». Що й сталося 18 років по смерті Святого. Коли Преподобний помер, 18 років перед перенесенням його тіла, і коли його перенесено, то того ж літа й місяця померла Марія Янева, дня 16-го серпня. А коли вона померла, прийшли ченці, відспівали звичні пісні й поклали її в церкві святої Богородиці Печерської, напроти гробу Теодосія, з лівого боку. Преподобний був покладений 14-го, а вона 16-го серпня (81).

Глядіть на цього подивугідного чоловіка, як на ньому збулося предсказання доброго пастиря, преподобного Теодосія, який пас неллицемірно духовні овечки, з лагідністю і розсудком зберігаючи їх і чуваючи над ними, молячись за доручене йому стадо і за всіх православних християн і за Руську Землю; який, по свому відході з цього життя, молиться за вірних людей і за своїх учнів, які, спо-

(81) Про Яня та Яневу див. в Літописі під роком 1091-им.

глядаючи на його чесну домовину й згадуючи його навчання і самовідречення, прославляють Бога. А я грішний і недостойний його слуга й учень Нестор і не знаю, як похвалити його праведне життя і самовідречення, хіба скажу лише дещо й небагато.

Радуйся, Отче наш і Наставнику, що відкинув земську честь і полюбив мовчанку! Радуйся ти, що послужив Богові в тишині й чернечому житті й приніс собою всякий Божий принос! Радуйся Отче, що визначився постом і зненавидів тілесні пристрасті й відкинув світову красу й прагнення цього віку! Радуйся, ти, що пішов за високими взорами, ревнував з Отцями, вивищуючи себе мовчанкою й прикрашуючи смиренням, і радів словами книжними! Радуйся ти, що підкріпив себе надією на вічні блага, яких і доступив! Радуйся ти, що присмирив тілесне мудрування, осудив беззаконня і присмирив бунтування, Преподобний. Радуйся, бо ти втік від бісівських хитрощів і сітей його! Радуйся, Отче, що спочив з праведними й прийняв своїх трудів заплату! Радуйся Отців наставнику, яких наслідував учення й обичаї й божественну здержність, у молитві й поведінці, а найперше ж дорівнюючи великому Теодосієві, наслідуючи його і його поведінку обичаями і життям, ідучи від діл на покірніші подвиги, приносячи звичайні моління Богові як запах благовоння, приносячи кадило молитви, тиміян благовонний! Радуйся, ти, що переміг мирські похоті й владу цього світу, князя темряви цього віку! Радуйся, ти, що переміг диявола-супоста та і його хитрощі, станувши проти його ворожих стрілів! Радуйся, ти, що укріпився хресною зброєю і непереможною вірою, як Божою допомогою! Тому, чесний пастирю Христового стада, богомудрий Теодосіє, молися за нас і за мене, твого слугу Нестора, щоб unikнули ми ворожих сітей, і збережи нас твоїми молитвами від супротивного ворога, в Христі Ісусі, нашім Господі, якому належить честь, і слава, і поклоніння з безначальним його Отцем, і з

пресвятим, добрим і животворним його Духом, нині і повсякчасно, і на віки віків. Амінь.

Розповідь 10

ОКОВАННЯ ГРОБУ ПРЕПОДОБНОГО ОТЦЯ НАШОГО ТЕОДОСІЯ ПЕЧЕРСЬКОГО (82)

По якомусь часі забажав Юрій Симонович, внук Африкана (83), окувати гріб преподобного Отця нашого Теодосія, що й вчинив. Послав він одного підлеглого собі боярина, на імення Василій, з Богом, з городу Суздаля в славний город Київ, у Печерський монастир, щоб обкувати гріб преподобного Теодосія, і дав йому Юрій 500 гривень срібла і 50 гривень золота на обкуття гробу Преподобного. Василій, взявши це, неохотно вибрався в дорогу, проклинаючи своє життя і день свого народження й так говорив собі подумки: « Чого то задумав князь розтратити таке багатство, і яка за це буде йому заплата, щоб обковувати гріб мерця? Але як даром воно здобує, то й даром погине. А мені одному лихо, бо не смію непослухати свого пана. Задля чого залишив я свій дім, і для чого подорожую цим гірким шляхом? Та й від кого буде мені якась пошана? До князя мене не послано, ні до якогось вельможі! Що скажу й що промовлю до цієї кам'яної брили, і хто мені відповість? Та й хто не посміхнеться з-за мого безглузлого приходу? » Це й таке інше говорив він до тих, що були при ньому. Але Святий явився йому в сні й лагт ідно промовив: « Дитино, хочу тобі віддати заплату за твій труд, але

(82) Про оковання гробу порів. у Лаврентіївськiм літописі під роком 1129-им, а в Іпатіївськiм під 1130-им.

(83) Порівняй розповідь 1-у і дальші.

як не покаєшся, то багато знаєш лиха ». Та Василій не переставав нарікати й навів на нього Господь велику біду, з-за його гріхів: вигибли йому всі коні та й злодії розіркали в них усе, крім посланого ними скарбу. Тож Василій, відкривши післане ним багатство на обкуття святого гробу, узяв звідти п'яту частину золота й срібла і зужив це на свою потребу й на коні, але не зрозумів лиха, що сталося з-за його хули. І коли він перебував у Чернігові, впав з коня й потовкся так, що не міг й рукою ворухнути. Його ж товариші поклали його на підводу й уже над вечір привезли його під Київ. І цієї ночі знову явився йому Святий кажучи: « Василіє, ти не послухав Господа, який сказав: Придбайте собі друзів мамоною неправою, щоб коли її не стане, прийняли вас у намети вічні (Лук. 16,9). Бо добре задумав мій син Юрій, за словом Господа: Хто приймає праведного, тому що він праведний, той одержить праведничу нагороду (Мат. 10,41). Ти ж, заради твого труду, хочеш бути вінчаний, хоч такої слави ніхто не достойний, якої ти хочеш бути учасником; тому сьогодні ти позбавлений усього, але не зневірюйся в своєму житті. Бо інакше не видужаєш, якщо не розкаєшся з твого гріха; тому скажи, щоб занесли тебе в Печерський монастир, у церкву святої Богородиці, і нехай покладуть тебе на мій гробі і виздоровієш, і знайдеш усе розтрачене тобою золото й срібло ».

І це стало явним Василієві тієї ночі, коли явився йому преподобний Теодосій, і не в сні. На другий день прийшов до нього князь Юрій Володимирович з своїми боярами й побачив його дуже побитим і зажурився дуже заради нього, і відійшов. А Василій повірив у видіння Святого і приказав занести себе до Печерського монастиря. І коли вони були на березі, ввійшов хтось незнайний до ігумена, кажучи: « Йди швидко на беріг і прийми Василія й поклади його на гроб преподобного Теодосія; а що до скарбу, який він дасть тобі, то звини його перед усіма, що взяв з нього п'яту частину, і якщо розкається,

то подаруй йому ». Сказавши це, став невидний. Ігумен же шукав за таким чоловіком, що появився йому, і ніхто не бачив його, щоб входив чи виходив. Тож пішов до Дніпра, вивів на гору Василя і поклали його на гробі Святого і став здоровий усім тілом і передав ігуменові 400 гривен срібла і 40 гривен золота. А ігумен каже до нього: « Сину, а де ще інших 100 гривен срібла і 10 гривен золота? » І Василій почав каятися, кажучи: « Я взяв його і видав; почекай мені, Отче, і все тобі віддам; хотів я це затаїти, думаючи це вкрити від всевидючого Бога ». І тоді пересипано все з ящика, в якому зберігалося і, порахувавши перед усіма, знайшлося все повнотою: 500 гривен срібла і 50 гривен золота й усі прославили Бога й святого Теодосія. І тоді почав Василій розповідати за чергою все явління й діяння Святого. А на другий день князь, узявши з собою лікарів, прийшов на вище згадане місце, бажаючи лікувати Василя та й не знайшов його; а довідавшись, що його відвезено в Печерський монастир і думаючи, що він уже помер, заступив у монастир, але знайшов його здоровим так, немовби і ніколи не хворів. І почув князь від нього дивні чудеса й здивувався та сповнився духовної радості й прийшов і поклонився чудотворному гробові великого Теодосія й відійшов. Почувши це Юрій Симонович, тисяцький, приляг душею до святої Богородиці й святого Теодосія, а до багатой даровизни додав ще й гривну, яку носив на собі, вартости 100 гривен золота і написав наступне: « Я, Юрій Симонович, слуга святої Владичиці Богородиці й святого Теодосія, був благословлений його святою рукою; бо колись я нездужав три роки на очі й не бачив соняшних лучів, а його словом я виздоровів, коли почув з його уст 'прозри', і я прозрів і тому й пишу цей лист і останньому з мого роду, щоб ніхто не розлучався від дому пресвятої Владичиці Богородиці й преподобних Антонія і Теодосія. І якщоб хтось попав і в крайнє вбозство й не міг нічого дати, то нехай буде покла-

дений і в якомусь селі цієї церкви, бо всюди молитва Антонієва і Теодосієва заступає. Бо коли ми прийшли на Ізяслава Мстиславича з половцями й побачили зда- лека високий город, то й пішли на нього, хоч ніхто не знав, чий це город. Половці ж билися коло нього й ба- гато було поранених і ми втекли від того города. Згодом ми довідалися, що то було село святої Богородиці Пе- черської обителі, а города там ніколи не було, ані меш- канці не знали й не зрозуміли того, що сталося; а коли на другий день прийшли й побачили велике побовище, то дуже здивувалися (84). А пишу вам це тому, бо всі ви вписані в молитву святого Теодосія, коли той обіцяв моєму батькові Симонові молитися за нас так, як і за своїх ченців. І ту молитву звелів мій батько вкласти собі в руку, коли вже готувався до смерти, ждучи обітни- ці Святого, який видимо явився одному з тих богоносних Отців, кажучи йому так: 'Скажи синові моєму Юрієві, що я заради молитви від Святого отримував завжди всякі блага; тому старайся і ти, сину, добрими ділами іти в слід за мною' ».

Хтож не хотів би молитви й благословення святого Отця Теодосія, а, відступивши від нього, полюбив би прокляття, яке прийшло б на нього? Тому то його правну- ки мають велику любов до святого Димитрія (85), бо в ньому мають своє місце, а хто не лишився б з них, то вони є під клятвою своїх прародичів-батьків, бо вони своєю волею відрікаються молитви, благословення й обіт- ниці преподобного Отця Теодосія.

(84) Порівняй Лаврентіївський літопис під роком 1149-им.

(85) Мабуть ідеться про церкву св. Димитрія в Суздалі, яку збудував Єфрем, постриженник Печерського монастиря (див. І. Ма- лишевський, *Варяги в початковій історії христ. вь Києве*, Київ 1887, стор. 29).

Розповідь 11

ПОХВАЛА ПРЕПОДОБНОГО ОТЦЯ НАШОГО
ТЕОДОСІЯ, ІГУМЕНА ПЕЧЕРСЬКОГО,
В ГОРОДІ КИЄВІ

« Як праведних багато — народ радіє » (Прип. 29,2). Бо радости й весілля це день, коли чоловік праведний і преподобний приймає кончину життя, коли побачить упокоєння своїх трудів, коли залишивши печаль іде на весілля, коли покинувши землю і все земне, іде на небеса, коли розлучається з людьми, а поселяється з ангелами й удостоюється бачити Бога. Бо цього дня наш Учитель, Наставник і Пастир перейшов до вічного життя, великий між Отцями Отець Теодосій, давній Світильник, Трудівник і Чудотворець у Руській Землі. Де ж бо більша радість за ту, як могли бачити відхід до Господа й отримання нетлінного вінка Отця й Учителя нашого та що десь там стоїть він при владичнім престолі й має сміливість молити за нас Владика? Бо не лише син радіє, але й слуги, бачачи свого господаря, що має доступ до земного царя, по багатьох трудах і перемогах над царськими ворогами; ми ж, сини і слуги свого господаря, ликуємо й весело празникуємо, похваляючи його подвиги й перемоги над нечистими духами, за які він прийняв велику честь у Господа Вседержителя і багатом випрошує безконечне життя. Чи ж хто гідно може похвалити й звеличити земного ангела і небесного чоловіка?

Бо люди, що здалеку сиділи в темряві й тіні, побачили ми світло віри нашим апостолом, післаним від Бога князем Володимиром, що й сам пізнав Бога святим хрещенням і нам його показав, віднявши з наших душ покривало незнання, і ми були просвічені світлістю триєдиного божества. Другий же шлях, який показав Христос учням кажучи: « Хто заради імені мого покине батька й матір, городи і поля, стократ більше одержить тут,

а в будучий вік небесне царство » (Мат. 19,29). Від кого ж ми пізнали цей шлях і легкий тягар Ісуса і хто показав нам, як взяти хрест і йти за Христом, як не цей преподобний Отець наш Теодосій? Бо і передше були такі, що відходили від світу й ішли вузьким шляхом, але від цього складено чин і устрій усім руським манастирям. Бо ніхто інший передше показав досконале умертвіння, як не цей з своїм учителем, блаженним Антонієм, бо виповнив притчу Господа, що сказав: « Пшеничне зерно, коли не впаде в землю і не завире, залишиться саме-одне; коли завмре, то рясний плід принесе » (Ів. 12,24). Бо він завмер цілому світові й ожив Христові та приніс багатий плід, що його породив духом і виплекав преподобієм і правдою, та й помножив талант, даний йому від Бога й чує сказане йому від Господа: « Слуго добрий і вірний, в малому був ти вірний, поставлю тебе над великим » (Мат. 15,21). Бо про нього сказав Христос: « Багато з перших будуть останніми, а останні першими » (Мат. 19,30). Бо цей, хоч і був серед останніх поколінь, але силою і Божою любов'ю, яка в нім сяяла, випередив багатьох тих, що були перед ним. Бо хоча був і молодого віку, то, молодим будши, гидував земським і роздумував про небесне; з матірньої утроби був чистим посудом Святому Духові, не любив слави цього світу, але вибрав свобідне вбозтво й у всьому подобався Господеві своєму. Не вважав за щось проминаючих благ, бажаючи лише одного: як прийти і явитися перед лицем Божим і один з одним розмовляти з ним на молитві. Від матері він прийняв багато й гірких ран, бо наш злий ворог хотів тим відвернути від добрих задумів святого молодця, бачачи окаянний обманець, що цей задумав його перемогти, тому й багато лиха навів на нього. І Божа благодать знайшла його там, де немов сонце він засяяв на небозводі й лучами своїми просвітив весь світ; і піднявшись діл, не залишився поза явліннями, вступуючи по кілька днів до кращого, за словами

апостола: « Забуваю те, що позаду, і змагаюся до того, що попереду » (Фил. 3,13). Послухом був послушний своїй батьківській, але ще більше змагався за божественні заповіді, розуміючи мудрість Святого Духа, що тяжко є воно тому, що клопочеться мирськими справами, виконати божественні заповіді; тому, покинувши все, рятувався втечею, думаючи собі й кажучи: Краще матір оскорбити на короткий час, поки Господь не дасть їй розуміння розлучитися від сусти, ніж бути лишеним Господнього царства. Прийшовши в город Київ, шукав вождя й провідника, щоб вказав йому несхибний Божий шлях і, шукаючи довго, знайшов його, бо Господь не залишить шукаючих кращого; знайшов чудного чоловіка, дуже досконалого думкою і вельми розумного, який мав дар пророцтва й називався Антоній. Прийшов до нього блаженний Теодосій, бувши молодий зростом, але дозрілий розумом і все, що вчитель сказав йому, пильно виконував і прикладався до сказаного, ставши, за словом Іова, « сліпому оком, і кульгавому ногами » (Іов. 29,15), маючи постійно в серці апостольське слово: « Друг друга тягарі носить і так виповните закон Христовий » (Гал. 2,2). А наш Блаженний не раз і не два носив тягарі, але прийняв на себе служіння всій братії і всім творив полегкості. Бо багато з них мало полегшу його трудом. За допомогою Божою, що давав йому фізичні сили, творив це щоденно й ніколи не залишив церковного збору та й ніколи не переступив келійного правила, маючи велику пильність до Уставу, що його списав тим, що приходили до доброго труду й благого послуху. Тому й вивицив його Господь. Бо тим, кому послугував як останній з усіх і був усім слугою, тим поставлений був і пастирем, батьком і вчителем. Бо коли взято Варлаама ігумена на іншу (обитель), збудовану князем, довго опираючися й не в спроможності непослухатися свого вчителя Антонія та й пізнавши, що це рада Божа, Теодосій піднявся цього хоч і неохотно, й віддався на ще більші труди, думаючи:

Коли я так багато журився про тілесні справи то повинен тим більше клопотатися про душевні. І говорив собі святий Теодосій: Додай до трудів труди й до подвигів подвиги, бо як явишся своєму Владиці, не допильнувавши добре свого стада, і як скажеш: «Ось сам я і мої діти, що їх дав мені еси, Боже?» (Іс. 8,18). Тому повсякнічно був у безсонні, чи то стоячи на молитві, чи відвідуючи келії й збуджуючи братію на молитву. Будучи Старшим, не занедбав добрих починів, деколи йдучи по воду, інколи рубаючи дрова й так давав собою взір усій братії.

А коли надходив великий піст, тоді воїн Христовий Теодосій гидував усіма земськими речами й для совокуплення відходив від братії на самоту, в печеру, і проводив там усю чотиродесятницю і сам-на-сам розмовляв на молитві. І хто ж вискаже його труди й болізни й слізні ридання та й сильний піст і боротьбу з лукавими душами? А коли находив світлий день Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа, тоді Преподобний повертався як Мойсей з Синайської гори, сяючи душею більше від лица Мойсея і жодного року не переступив свого Уставу. Тоді то удостоївся він об'явлення й пізнав свій відхід (смерть), як то було сказано йому перейти з цього світу в безконечний; і не втаїв цього від своїх друзів і учнів своїх, що йде до Бога й обіцяв молитися у Бога про дім пречистої Божої Матері й про стадо своїх дітей, аж до приходу Господа Бога нашого. І як обіцяв, так і вчинив.

Чим більших він удостоївся дарувань від Бога, тим більшу подавав нам милість Господню на кожний час і літо, приходячи й відвідуючи, заступаючи й охороняючи своє стадо від наших душевних ворогів. Бо хто коли просив біля гробу Святого чогось на спасіння, і втратив надію? Або хто, закликавши святе його імення, не був вибавлений від душевної рани й зцілений від тілесної болізни? Сей був нам апостолом і проповідником, той наш настир і вчитель, той наш вождь і правитель, той

нам стіна й огорожа, наша велика похвала й наша відвага до Бога.

Нині нам, браття, треба духовно радуватися й веселитися й благоукрашатися й празникувати радісно, маючи завжди перед нашими очима гріб преподобного Отця нашого Теодосія, в якому днесь було покладене його многострадне й святе тіло, яке випромінює лучі чудес на всю Руську Землю. Цей гріб прийняв незнищимий скарб, сосуд Святого Духа, божественний орган, чесне тіло нашого Отця й учителя. Глядячи на нього, ми немов глядімо на нього самого, бо хоча Святий був покладений в гробі, но духом він завжди з нами й усе бачить. Коли за його заповідями живемо й зберігаємо його вказівки, то він радується й милостивно зближається до нас, охороняє й зберігає як улюблених дітей; а якщо почнемо занедбуватися в своєму спасінні й не зберігатимемо його наказів, то самі позбавляємо себе його допомоги. Но, святий Отче Теодосіє, ти сам доповни наші недостатки своїми чеснотами, бо без твоєї допомоги ми не в спроможі щось добре вчинити; тож у день твого відходу з любов'ю скликаємо хор і кличемо до тебе: Радуйся просвічення Руської Землі, бо ти немов рання зірниця, що явилася на заході, а засяяла на сході й просвітила всю Руську Землю! Радуйся пропищнику й образу істинного шляху, вождю і правителю, і наставнику чернечого життя! Радуйся начальнику й опікуне, покровителю й пособнику тих, що бажають спастися! Радуйся збільшителю стада духовних овець у домі Божої Матері так, що ні один перед тобою, і ніхто по тобі не знайшовся такий на нашій землі! Радуйся насадителю виноградника Христового, якого віти розпростерлися до моря, і парості його до рік; бо немає такої околиці, де не було б лози твого виноградника! Радуйся сховище Божого об'явлення й строїтелю дому пречистої Божої Матері, який ти створив і прикрасив славою та приніс у дар Богородиці! Радуйся збільшителю таланту Господа

свого, що прийнявши десять талантів, пристарав ними тисячу! Радуйся кормителю, аж до переситу, духовних онець пасовиська виноградника Христового, якого скоштувавши й чужі вівці в домі Божої Матері, зібралися спільно з твоїми вірними й з твоїми дітьми! Радуйся, з якого шивши, чернечі полки отримали божественну прохолоду й без труду пройшли тісний шлях і поселилися при витіках вишніх вод! Радуйся пастирю й учителю, що зберіг стадо непорочне й неткненне від духовного вовка і привів до начальника пастирів Христа! Радуйся вогненний стовпе, світліший від отого, що був при Мойсеї (86): він бо світив тілесно, а цей просвітив духовно нового Ізраїля, і провів сухою пустинею житейської соблазні й налякав духовного Амаліка (87) лучами духа та й привів у землю обіцяну, чи, сказати б краще, на райські пасовища, де твої ликують учні! Радуйся земний ангеле і небесний чоловіче, рабе і слуго пречистої Божої Матері, бо не знайшла вона іншого строїтеля свого дому крім тебе, нікого полюбила й приобіцяла відвідувати благодаттю дарувань, як воно і сталося! Радуйся, Отче Теодосіє, наша похвало й красото! Лавра твоя хвалиться тобою й до кінця вселенної стало славним її імення! Різні країни подивляють Отців, які були в ній, як вони засяяли немов знізди на церковнім небосклоні, явилися виконавцями Божих заповідей, показалися чудотворцями й сподобилися від Бога пророкувань, прийняли від Святого Духа дар ясновидіння й стали вчителями божественних слів! Прийшли царі й поклонилися князі, покорилися вельможі й затремтіли сильні і, збираючись в домі Божої Матері до престолу Господнього, співали безнастанно ангельську пісню з ангелами, спільно перебуваючи при

(86) Порів. книгу Вихід, 13,21-22.

(87) Амалікії — племя синайського півострова, вороже ізраїльтянам, по їх виході з Єгипту; порів. кн. Вихід, 17,8-16.

жертovníку Господньому! Одні з них явно бачили ангельську подобу, другі духовно й душевно говорили з ними й знали їх духом; і коли бувало таке посіщення Божих ангелів, інші наглядно проганяли лукавих духів і ставали для них пострахом. Такі то віти твого виноградника, такі то розгалуження твого кореня, такі то стовпи твого храму, такі то й Отці твої Лаври! Бо треба було, Отче, щоб такі були учні такого вчителя, бо справді розлилась ріка Святого Духа з уст твоїх, як нагадав самий Христос, Син Божий, коли говорив, навчаючи юдеїв: « Хто вірує в мене, то ріки води живої потечуть з нутра його » (Ів. 7,38). А говорив це про Духа, що його мали прийняти ті, що псвірили в нього. І ця ріка, яка ніде не здержується, безнастанно і до віку років напуває твоїх дітей; випустивши цю ріку, апостоли привели всі народи до Бога, а пивши з цієї ріки, мученики не щадили своїх тіл, але передали їх на різні муки й рани; пивши з цієї ріки, Отці залишили города й села, багатства й домівки й поселились у горах і вертепах і в земних печерах; пивши з цієї ріки, твої учні погордили земними справами й увесь свій ум мають звернений до неба, отримали те, чого бажали й поселилися в божественнім світі, де перебувають безплотні лики, яких наслідуючи і ми, прибїгли в дім Божої Матері, і в твою надію, і в твою огорожу, поклавши все наше уповання на пречисту Діву Богородицю і на тебе, преблаженний Отче Теодосіє! І хоч не вспіваємо йти шляхом твоїх перших учнів, але згадуючи те, що сказали святі твої уста: « Коли хто закінчить своє життя в домі пречистої Богородиці й у моїй надії, то хоч і в дечому не вспе в подвигах, це я доповню й умолю Бога них » (88). Тому, надіючися на це слово, молитовно призиваємо тебе. Бо й сам знаєш, Преподобний, хоч ми й мовчимо, що наші дні пропали

(88) Порівняй в « Житті » св. Теодосія, вище.

на мирських пустощах і мало що нахилились ми й прийшли ярмо Христове й прийшли в дім пречистої Владичиці нашої Богородиці й у святу твою ограду. Тож не передай нас ворогам душ наших, бо озброїлись вони на нас і беруть у полон на всякий час і різними думками обстрілюють серця наші й відводять від Божого розуміння й принукають любити минуще й тлінне й зовсім погружають нас у глибині гріховній. Но ми знайшли тебе, провідниче, накеруй нас до тихої пристані й втиши духовну бурю й умоли за нас спільного Владика, щоб дав нам слово і глагол, мислі й діяння, щоб творити всі його заповіді. Бо хоч і відхилилися ми від путі заповідей Господніх і даного тобою Уставу з-за лінощів ми не виконали, то з-за самої віри нашої до пречистої Діви й до тебе, Отче святий Теодосіє, хай він причислить нас до хору твоїх дітей, що ходили без покора стежками правди, і вчини нас нерозлучними від оглядання світлого його обличчя, коли забере нас звідси. А будучи ще в цьому житті, відвідай нас і збережи нас від усяких хитрощів ворожих і діл його, що відводять від Бога, і молитвою твоєю подай нам чисте й боговгодне життя, воздвигни наш на землю підупалий лінивством ум, подай хоробрість і чуйність вранішню й прощу давніх гріхів. Бо хоча недбальства нашого ума збільшилися, але, маючи тебе за піддержку й постійного помічника твоєї Лаври, надіємося через тебе перед Богом стати свобідними і непереможеними видимими і невидимими ворогами. Бо ти сам сказав своїм учням, коли звелено було тобі Богом відійти звідси: «Нехай буде вам відомо, діти, що по моїм відході почне це місце збільшуватися числом ченців і обилувати всім потрібним, і з того зрозумієте, що маю в Бозі надію, і моя молитва є в Нього сприйемлива» (89). Ми ж, преподобний Отче, певно знаємо, що після рівноангельського

(89) Там же.

життя й страсотерпного подивгу, як і перед своїм відходом мав ти надію на Вседержителя-Бога, так, і тимбільше, і по своїм відході; а пророцтво показало, що й це святе місце пречистої Богородиці й твоя свята Лавра має звеличитися й зрости славою й величністю, а це означає, що завжди хочеш молитися за твою святу ограду так, як і звершилася твоя неложна обітниця й по твоїй смерті не було ніким зрушене ні зруйноване від когось це твоє місце, але від років воно зростає й возноситься. А коли намножувалися наші гріхи й звершувалися наші беззаконня, а й злоба наша прогнівала Бога, тоді, за Божим допustom і з-за наших гріхів, руйнувалися божеські дома й монастирі бували знищені, города полонені й села запустілі від певного племені й від народу безмилосерного й сповненого нечесті, який не боявся Бога та й не мав чоловіколюбного серця. Тому то, будучи ще в них у неволі й у тяжкій зневазі й лютій муці (90), приходимо до тебе, приносячи нашу молитву: Піднеси твої руки за нас до Владичиці Діви й пречистої Богородиці, щоб згадала її древню милість ограда, що була дана їй у насліддя, й щоб подала нам полекшу в гіркій руїні та відігнала богохульних і лукавих ворогів нашої православної віри й щоб вчинила незборну свою святу церкву, що її вона сама зволила собі здвигнути на проживання та й умножила стадо твоєї огради й поспішила на допомогу, як і передше, зберігаючи й утверджуючи, заступаючи й охороняючи від видимих і невидимих ворогів; щоб, ставши свобідними душею і тілом, прожили ми боговгодно в цім дочаснім світі, ніким не опановані, як лише пречистою Богородицею, як і передше Отці наші, і тобою — Теодосіє.

(90) Це місце різні автори різно розуміють і витягають висновки щодо постання пам'ятника; одні ставлять його на XI-те, інші ж на XIII-те століття.

Знаючи твоє добросердя, я поважився відкрити мої уста на твою похвалу, не щоб принести тобі достойну хвалу, але щоб знайти собі в тебе, Отче, успіх і полегшу моїм гріхам і на всяке зберігання й неспосильні повчання. Бо прославили тебе небесні сили і прийняли тебе апостоли, зберегли тебе пророки, обняли тебе мученики, співрадіють з тобою святителі, зустріли тебе хори ченців, возвеличила тебе й сама небесна пречиста Цариця, Мати Господня, і дуже вивищила тебе й учинила знаним до краю землі, вірний слуго Христовий! А я, як можу тебе достойно похвалити, маючи скверні уста і нечистий язик? Та немаючи нічого, щоб принести тобі в день твого відходу, хіба лиш оцю малу похвалу, немов маленький і смердючий потічок, протікаючий у морських просторах, не щоб наповнити море, але щоб очиститися з бруду. Тому, чесна голово, святий Отче, преподобний Теодосіє, не прогнівайся на мене грішного, але помолися за мене, твого грішного слугу, щоб Господь наш Ісус Христос не осудив мене в день свого приходу, бо Йому достоїть слава з безначальним його Отцем і з пресвятим, і благим, і животворним Духом, нині й повсякчас. Амінь.

Св. Антоній і Теодосій: заставка «Патерика» XVII ст.

ПЕЧЕРСЬКІ ЧЕНЦІ

Розповідь 12

ПРО ПЕРШИХ, БЛАЖЕННИХ, ПЕЧЕРСЬКИХ ЧОРНОРИЗЦІВ, СЛАВНИХ ЧЕСНОТАМИ, ПОСТОМ, ЧУВАННЯМИ І ПРОРОЦТВАМИ (91)

Було це справді дивне диво, браття, бачити, як Господь зібрав таких ченців в обителі своєї Матері. Вони сяяли немов світлі світила в Руській Землі: одні були посники, другі бдінники, інші коліноприклонники, а інші постили через день чи два дні; інші їли хліб з водою, ще інші варені зела, а інші неварені; але всі перебували в любові; молодші корилися старшим, не сміючи перед ними говорити, як лише з великою покорою і послухом; також і старші мали любов до молодших, навчаючи їх і потішаючи, як улюблених синів. А якщо якийсь брат впадав у якийсь прогріх, то потішали його й покуту його розділяли на трьох-чотирьох, з-за великої любови. Така була божественна любов у цій святій братії, здержність і смирення.

А якщо якийсь брат відходив з монастиря, всі брати мали з того біль і смуток і посиляли за ним, прикликаючи брата, щоб повернувся в монастир; і коли він по-

(91) Порівняй Лаврентіївський та Іпатіївський літопис під роком 1074-им.

вертався, то ішли до ігумена, кланялися йому з-за того брата й умоляли ігумена та й знову приймали брата з радістю в монастир. Такі то були тоді ченці: посники, здержливі, з яких згадаю декількох чудних мужів, як ось першого з них, пресвітера Дам'яна. Він був таким великим посником, що крім хліба і води, до дня своєї смерті не їв нічого. А коли хтось приносив хвору дитину, якою вона не хворувала б недугою, то приносили в монастир до преподобного Теодосія, а цей казав отому Дам'янові творити над недужим молитви і він творив та помазував святим олієм і прихожі від нього видужували. А коли одного разу занедужав і самий блаженний Дам'ян і хотів умирати та лежав немічний, прийшов до нього ангел у подобі Теодосія з братією і присів дещо біля недужого, то він, поглянувши на ігумена, сказав: « Не забувай, Отче, що ти мені обіцяв цієї ночі ». Зрозумівши великий Теодосій, що він мав видіння, сказав йому: « Брате Дам'яне, те, що я тобі обіцяв, те і матимеш ». І він примкнув очі й віддав духа в руки Божі. А ігумен і вся братія, поховали його з честю.

Таким же був і другий брат, на ім'я Єремій, який пам'ятав ще хрещення Руської Землі й мав він від Бога дар ясновидіння майбутнього. І якщо бачив когось задуманого, то він дорікав йому в тайні й наказував берегтися диявола; а якщо якийсь брат задумував іти з монастиря, то він, знову, обвинувачував його думки і потішав брата; а якщо говорив комусь щось добре або зле, то воно збувалось за словом старця.

А ще був інший старець на ім'я Матвій, і був він прозорливцем. Одного разу, стоячи в церкві на своїм місці, підняв свої очі й поглянув на братів, що стояли з двох боків співаючи й побачив злого духа, що в подобі ляха обходив і в полі носив квіти, які називаються липки; і брав деяку квітку з свого лона і кидав її на когонебудь. І коли квітка приліплялася до когось з тих братів, що стояли, то такий ще трохи постояв та й слабнув дум-

кою; і, взявши собі якусь причину, виходив з церкви й ішов спати та не повертався вже до крилосу співати. І коли кидав на когось іншого з стоячих і квітка не приліплялася, то цей твердо стояв у хорі, доки не відспівали Утрені й тоді ішли всі в свої келії. А мав цей старець звичай, коли по відспіванні Утрені браття ішли з церкви до своїх келій, виходити з церкви останнім з усіх. Отож одного разу, ідучи так, усів він під клепалом, щоб відпочати, бо його келія була далеко від церкви; і побачив велику товпу, що йшла від воріт. Піднявши ж очі, побачив одного біса, що їхав на свині й хвалився, а довкола нього йшло багато інших. І сказав їм старець: « Куди йдете? » І відповів йому біс: « По Михайла Тобольчича ». А старець, перехрестившись, пішов у свою келію. І коли на світ поблагословилося, старець зрозумів явління й сказав до свого учня: « Піди й поспитай, чи є Михайло в келії? » І, повернувшись, сказав йому той: « Вийшови нині по Утрені за монастирську огорожу ». І старець розповів про своє видіння; і покликав ігумена брата, і той підтвердив це.

За цього преподобного Матвія помер блаженний ігумен Теодосій, і став ігуменом на його місце Степан, а по нім Нікон, коли цей старець ще був при житті (92). І мав він багато видінь і помер старець у Господі в Печерським монастирі в добрій опінії.

(92) Про хронологію ігуменства Теодосія, Степана, Нікона, див. літописні оповідання, під відповідними роками.

Розповідь 13

ПРО СВЯТОГО НИФОНТА, ЄПИСКОПА НОВГОРОДСЬКОГО І ПРО ПОЯВУ СВЯТОГО ТЕОДОСІЯ (93)

Блаженний Ніфонт був чорноризцем Печерського монастиря, і ревнував життя тих святих Отців, і за велику свою чесноту був поставлений єпископом Новгороду. Мав він велику віру і любов до пресвятої Богородиці й до преподобних печерських Отців Антонія і Теодосія. І почувши, що на Русь іде від святішого вселенського патріярха митрополит Константин, сповнившись духовної радості, задумав собі завершити дві речі: бути в домі Пречистої й поклонитися, та прийняти благословення від святителя, і тому прийшов до Києва в 1156-м році. І перебував там і вижидав приїзду митрополита, бо було йому знаним, що митрополит певно виїхав з царствуючого городу. А тоді, без патріяршого благословення з Царгорода, держав митрополичий престіл Клим. І цього блаженного єпископа Ніфонта примушував Клим служити з собою та він говорив йому: «Тому, що ти не прийняв патріяршого благословення з Царгорода, тому й не хочу з тобою співслужити, ані не можу поминати тебе в Святій Службі, але поминаю святого патріярха з Царгороду». Та Клим дуже наставляв на нього і намовляв проти нього князя Ізяслава і своїх поплічників та не міг йому вчинити жодного лиха. Почувши це про нього царгородський патріярх, прислав до нього послання, ублажаючи його за великий розум і кріпость і зачисляючи його між перших Святих, що кріпко постояли за православ'я. А він, прочитавши патріярше послання, дуже

(93) Про відношення цього оповідання до першої Касіянівської редакції, а також Київського літопису під 1156 р. див. А.А. Шахматов, *Київпечерський Патерик і Печерська літопись*, стор. 19,24-26 і т.д.

укріпився й мав він велику любов з князем Святославом Ольговичем, бо передше сидів Святослав у Новгороді. І коли цей блаженний єпископ Ніфонт перебував у Печерських монастирі, маючи велику любов до Преподобних, як уже сказано передше, то по якомусь часі навістила його недуга й він оповів дивне видіння: « Три дні перед недугою, коли я прийшов з Утрені й трохи відпочивав, впав я в легку дрімку. І знайшовся я в Печерській церкві на Святошині та й молився багато з сльозами до пречистої Богородиці, щоб побачити святого преподобного Отця Теодосія. І ось зібралось багато братів у церкву й приступив до мене один і каже мені: 'Чи хочеш бачити святого Отця нашого Теодосія?' А коли я грішний відповів: Дуже бажаю, і якщо можливо тобі, то покажи мені його, то він узяв мене за руку й ввів у вівтар і там показав мені святого Отця Теодосія. Я ж, побачивши Преподобного, підбіг з радістю, упав йому до ніг і доземно йому поклонився. Він же піднявши мене почав благословляти і обняв мене своїми руками. почав любязно цілувати й сказав: 'Добре, що ти прийшов, брате і сину Ніфонте, від тепер будеш з нами невідлучно'. А тримав Преподобний у руці звиток і, на моє прохання, він дав мені, а тоді я розгорнув його і прочитав. А було в ньому на початку написано так: 'Се я і діти, що їх дав мені Бог'. І тоді я пробудився; і нині знаю, що ця недуга — це Боже посіщення ». І нездужав він 13 днів і спочив у мирі дня 8-го квітня, на Світлім Тиждні. І покладено його в Теодосієвій печері й прийшов він до Улюбленого, як обіцяв йому преподобний Теодосій та й станув спільно перед Владикою Христом, втішаючися невисказаними небесними красотами і моляться вони за нас, своїх дітей.

Такі то чудні мужі жили в цім святім Печерськім монастирі, з яких багато були причасниками апостолів і їх наступниками, як покаже вам наглядно наступна розповідь цього послання.

Розповідь 14

ПОСЛАННЯ СМІРЕННОГО ЄПІСКОПА
ВОЛОДИМИРСЬКОГО І СУЗДАЛЬСЬКОГО СИМОНА,
ДО ПЕЧЕРСЬКОГО ЧЕНЦЯ ПОЛІКАРПА (94)

Брате! Сівши в мовчанці, збери свої думки й скажи собі: Відний іноче! Чи не залишив ти світа й твоїх рідних батьків заради Господа? Та якщо ти тут заради спасіння, а не твориш речей духовних, то для чого ти зодягнувся в чернече ім'я? І не вибавлять тебе від муки чорні ризи. І це пам'ятай, що тут втішаєшся пошанівком від князів і бояр і від усіх своїх приятелів, бо вони говорять: « Блаженний, хто зненавидів цей світ і його славу; і тому не журиться справами земськими, але бажає небесних ». А ти живеш не-почернечому. Тож великий сором мені з-за тебе: Коли ті, що нас ублажають, випередять нас у небеснім царстві, і знайдуть спокій, а ми, люто мучені, будемо голосити. І хто помилує тебе, коли ти сам себе погубиш? Тому встань, брате, і пожурись думкою про твою душу і трудись для Господа з острахом та всякою смиренномудрістю. А не: сьогодні лагідний, а завтра лютий і лихий; або: коротке мовчання, і знову нарікання на ігумена й на його обслугу. Не будь лукавий за тілом, церковного зібрання не відлучуйся; бо як дощ зрошує насіння, так і Церква наводить душу на добрі діла. Бо все, що зробиш сам у келії, нічого не вартує: чи то читаєш Псалтир, чи співаєш 12 псалмів, то все те не вартує й одного « Господи помилуй », проказаного спільно. А про це пригадай собі, брате, що і верховний апостол Петро, будучи сам церквою Бога живого (2 Кор. 6,16), коли був полонений Іродом і посаджений у темницю, то чи не молитва Церкви висвободила його з руки Ірода? (Діян. 12,1-5). І Давид молиться кажучи:

(94) В Арсеніївській та Теодосіївській редакції строго епістолярну форму писання Симона вилишено.

« Єдиного прошу в Господа, єдиного шукаю, щоб жити в домі Господньому по всі дні життя мого, щоб бачити красу Господню й віддаватися роздумам у його храмі » (Пс. 27,4). А сам Господь сказав: « Дім мій буде домом молитви ». Бо « де два або три зібрані в моє ім'я, то я є між ними » (Мат. 18,20). Бо якщо великий собор, коли 100 братів збереться, то, віруй, такий великий буде й наш Бог посеред нього. І з того божественного вогню споготовляється пожива для них, з якої я бажаю хоча б однієї округлини понад всяким обідом, що його ставлять передо мною. Свідком мені в тому Господь, що я не покушав би іншого харчу, крім округи хліба і сочевиці, що приготовлені для цієї святої братії. А ти, брате, чи не сьогодні похвалявш трапезуючих, а завтра нарікавш на кухаря і послугуючого брата, і тим робиш пакість старшому й ставш немов той, що їсть метеликів, як записано в « Отечниці » (95). Бо як бачив тамтой старець нарікаючих на їду, немов би вони їли метеликів, а тих, що хвалили немов би кушали меду, так і він бачив у тому борошні багато відмінного. Ти ж, коли їси чи пєш, благослови Бога; бо той, що нарікає, творить собі шкоду, за апостолом: « Чи їсте, чи пєте, все творить на славу Богу » (1 Кор. 10,31).

Терпи, брате, і догану, бо хто витерпить до кінця, той спасеться, а такий і без труду спасеться. Коли притрапиться тобі бути обидженим і хтось прийде й повідомить тебе, що він тебе так лихо обмовив, то скажи тому, що таке тобі доніс: « Хоча й укорив він мене, але він таки мій брат, а я достойний такого; а він не від себе таке творить, але ворог-диявол наштовхнув його на це, щоб викликати між нами ворогування. Та Господь нехай прожене лукавого, а брата нехай помилує » (96). Та скажеш:

(95) Під « Отечником » Симон розумів перекладений Патерик, який в грецькій мові мав назву « Андрон гагіон біблос ».

(96) Порівняй « Паренесіс », стор. 176.

він зневажив мене лично перед усіма! Не журися тим, дитино, ані не скоро попадай у гнів, але, впавши, поклонися братові до землі, кажучи: « Прости мені, брате! » І виправ у собі провину і так переможеш усю ворожу силу; якщож, дорікнений, супротивишся, то подвійно собі зашкодиш. Чиж ти більший від царя Давида? А йому Семей лихословив в обличчя, і один з царських слуг, не спроможний знести царської зневаги, « іду, каже, й вімію йому голову, пощо здохлий пес проклинає мого царя і пана? » А на те, що сказав до нього Давид? « О сину Саруша, не борони йому проклинати Давида, щоб побачив Господь моє упокорення й дав мені свою благодать, з-за його проклонів » (97). Подумай, сину, ще більше, як то Господь наш смирив себе, будвши послухний аж до смерти свому Отцеві (пор. Фил. 2,8); зневажуваний, не боронився (пор. Петр. 2,23); чуючи слово: « Біса маш » (Ів. 10,26), битий у лице й поза вуха, і опльований, не гнівався, но молився за тих, що його розпинали (пор. Лук. 23,34). Так і нас навчив він: « Моліться, каже, за ваших ворогів і добро чиніть тим, що вас ненавидять, і благословіть тих, що вас кленуть » (пор. Лук. 6,27-8). Нехай вистачить тобі, брате, діло твого твердосерд'я.

Тому треба плакати тобі, бо залишив ти святий чесний монастир Печерський святих Отців Антонія і Теслосія і святих ченців, що з ними ти взявся ігуменувати в святих безсребренників Косми і Дам'яна. Та нині ти добре вчинив, що занехав такого пусого почину та й утік перед своїм ворогом, бо ворог бажає тебе погубити. Бо знаєш, що дерево, яке часто не підливають, але часто пересаджують, скоро всихає? (98) А ти відійшов від батьків-

(97) Порівняй « Паренесіс », стор. 176-177.

(98) Див. в « Андрон гагїон біблос »: « Каже Старець, як дерево не може принести доброго плоду, коли його часто пересаджувати, так і чернець, що переходить з місця на місце не приносить плоду » (там же, стор. 179).

ського послуху й відокремився від своїх братів, залишивши своє місце, тож скоро такий погине. Бо вівця, яка перебуває в отарі, залишається безпечна, а та що відлучується, скоро пропадає й є видана на жир вовкам. Треба тобі передше розсудити, чому ти захотів залишити це святе, чесне і спасенне місце печерське, в якому є подивугідна нагода для кожного, хто бажає спастися. Думаю, брате, що Бог вчинив це, не терплячи твої гордині й тому відкинув тебе як передше сатану і його відступників тому, бо не хотів ти служити святому мужеві, своєму господареві, а нашому братові, печерському архимандритові Акиндинові. Печерський монастир немов море не терпить у собі гнилизни, але викидає геть (99). А що виписав ти мені свою досаду, тож горе тобі: ти погубив свою душу! Та спитаю тебе: як ти хочеш спастися? Бо хоча ти й посник і тверезий в усьому, і збогий та перебував без сну, то не переносючи догани, не побачиш спасіння. Тож нехай радується з тебе сьогодні ігумен і вся братія, та й ми чуючи це про тебе, всі зрадіємо з-за тебе й з-за твого навернення, бо ти був погіб і знайшовся. Та попустив ти ще своїй волі, а не ігуменській і знову забажав ти ігуменувати в святого Димитрія (монастир); і то спокусився ти на це без принуки з боку князя чи мові, тож покушай того. Зрозумій, брате, що твоє старшинство не вгодне Богові й тому дав тобі Господь слабість очей. Та ти ніяк не опам'ятався там, де треба було сказати: « Добре мені, що я впокорений, щоб установ твоїх навчитись » (Пс. 118,71). Бо знаю, що ти любиш владу й шукаєш слави в людей, а не в Бога. Ти не віруєш, окаяний, написаному: « Ніхто не бере

(99) Порівняй в « Ліствиці » св. Івана Ліствичника: « Треба морю збуритися й розсердитися, щоб всякі речі, що ріки мутні нанесли, дерево і всякий гній, знову викинути на землю. Отож коли роздумаємо і розглянемо море по морській бурі, то побачимо глибоку тишу » (там же, стор. 178).

собі чести, лише покликаний від Бога » (Пс. 114,5). Та коли апостолові не віруєш, то й Христові не йнятимеш віри. Чому в людей шукаєш достоїнств, а не в Бога, та й тим, що від Бога, не хочеш повинуватися і високо думаєш про себе? В давньому віці такі були скинені з неба. Ти кажеш: Чи я недостойний піднятися такого сану, чи я менший за цього економа, чи за брата-помічника? Не діставши бажаного, непокоїся, хочеш часто ходити з келії в келію, розсварювати брата з братом, оповідаючи невмісно. Або здасться тобі й кажеш: що цей ігумен і що цей економ? Чи лише тут можна угодити Богові, а деінде неможливо спастися? А нас не розуміють, хто ми? — Все це диявольські почини й пусті вивищування себе (100). Та й сам ти, якщо досягнеш якогось успіху, коли станеш на вищому ступні, то не забувай мудрости смирення, щоб коли трапиться застудити з ступня, щоб знайшов ти свій смиренний шлях і не впау у різні клопоти (101).

Пише мені княгиня Верхослава Ростиславна (102), що хоче тебе поставити єпископом або в Новгороді, на місце Антонія (103), або в Смоленську, на місце Лазаря, або в Юріві, на місце Олексія (104), хочби мені прийшлося витратити, каже, і 1000 срібняків за тебе і за Полікарпа (105). І сказав я їй: « Дочко моя, Анастасіє, ти бажавш вчинити не боговгодне діло, бо коли б він зали-

(100) Порівняй « Паренезіс ».

(101) Порівняй « Паренезіс » (там же).

(102) Княгиня Верхуслава — Анастасія, дружина Ростислава Рюриковича.

(103) Антоній Добриня Ядрійкович, що ходив до Константинополя в 1200 р. За єпископа Новгородського був в рр. 1219-1228.

(104) Про єпископів Лазаря і Олексія див. в Голубинського (цит. тв., стор. 419, 689, 690).

(105) Ця вістка показує на участь укр. жіноцтва в церковних справах і про систему оплат за ставлення єпископів (М. Грушевський, том 3, стор. 295, 380).

шився в монастирі невихідно, з чистою совістю й у послузі ігуменові й братії, у тверезості в усьому, то не лише був би облечений в єпископські ризи, але став би достойний і вишнього царства ». Ти ж, брате, захотів єпископства? Доброго діла бажавш, але послухай Павла, що пише до Тимотея і, прочитавши, зрозумієш, чи вчинив ти щось з того, що треба мати єпископові. Та якщо ти був би достойний такого сану, то не був би я тебе відпустив від себе, але своїми руками зробив би тебе сопредстоляником собі й поставив би був на обі єпископії, Володимирську й Суздальську, як бажав князь Юрій (Всеволодович) (106), але я йому відмовив, бачивши твоє малодушшя. І якщо мене не послухавш і забажавш якоїсь влади й відійдеш на єпископство чи ігуменство, то буде тобі це на прокляття, а не на благословення, а до того ще й не ввійдеш у святе й чесне місце, на яке ти постригся. Будеш, немов злишня посудина, викинений і будеш потому багато плакати, але безуспішно. Бо не в тому полягає, брате, досконалість, щоб тебе всі прославляли, але в тому, щоб направити своє життя та зберегти себе чистим. З того Печерського монастиря пречистої Богоматері, брате, були поставлені численні єпископи, які від самого Христа, Бога нашого, були поставлені апостолами й послані в усю вселенну, і як світлі світила просвітили святим хрищенням всю Руську Землю. Перший Леонтій (107), єпископ Ростовський і великий Святитель, якого Бог прославив нетлінністю; і був це перший владика, якого невірні по багатьох муках убили, а з отими двома варягами — третій горожанин руського світу,

(106) Князь Юрій Всеволодович. Про єпископських намісників див. Голубинській, *цит. тв.*, I, 1, стор. 386, 388.

(107) Леонтій, єпископ Ростовський був у 70-их роках XI-го століття (див. Барсуков, Голубинський, Макарій, Приселков). Про мучеників-варягів див. в « Повісті временних літ », рід роком 983-им. В друкованих виданнях Патерика кажеється, що Леонтій не був з Печ. монастиря, але був приславний з Царгороду.

що вінчався від Христа, за якого пострадав. А про митрополита Іларіона, то й сам ти читав у Житті святого Антонія, що від нього він був пострижений і так доступився священства (108). А потому вже: Микола і Єфрем у Переяславі, Ісаїя в Ростові, Герман у Новгороді, Степан у Володимирі, Ніфонт у Новгороді, Марин у Юрієві, Мина в Полоцьку, Микола в Тьмуторокані, Теоктист у Чернігові, Лаврентій у Турові, Лука в Білгороді, Єфрем у Суздалі (109). А якщо бажаєш пізнати всіх, то прочитай старого Ростовського літописця (110); бо є їх більше як 30, а тих, що згодом і аж до нас грішних — близько 50.

Тож зрозумій, брате, яка це велика честь і слава цього монастиря; тож завстидайся та покайся і вибери собі тихе й спокійне життя, до якого призвав тебе Господь. Я, брате, радо залишив би свою єпископію і трудився б під послухом ігумена в тім святім Печерському монастирі. А кажу тобі це, брате, не щоб себе возвеличити, але тебе повчити. Владу нашого святительства ти й сам знаєш. Хто не знає мене грішного єпископа Суздальського, цієї соборної церкви, краси володимирської, і другої — суздальської церкви, яку я воздвигнув? (111)

(108) Про непевність тієї вістки див. в Голубинського (*цит. тв.*, I, 2, стор. 572-3).

(109) Микола Переяславський (1054-1072); Єфрем (1089-1104); Ісаїя Ростовський (1077-1090); Герман Новгородський (1078-1095); Степан Володимирський (1088-1094); Ніфонт Новгородський (1129-1156); Марин Юріївський (1091-1113); Мина Полоцький (1105-1116); Микола Тьмутороканський (XI-е стол.); Теоктист Чернігівський (1113-1123); Лаврентій Турівський (1182-1194); Лука Білгородський (1088-1113); Єфрем Суздальський (1090-1119). Вістки подані за різними авторами (Строев, Голубинський, Гец).

(110) Що розуміє Симон під « старим Ростовським літописцем » — тяжко сказати, але існування Ростовського літописного списку здається не представляє сумнівів (див. Д. Корсаков, А. Шахматов, Е. Голубинський і інші).

(111) Про споруджені Симоном церкви див. Голубинський (*цит. тв.*, I, 2, стор. 323).

Скільки вони мають городів і сіл, і десятину побирають по цілій цій Землі (112), а тим усім володіє наше смирення! Та все це я залишив би, але знаєш яка велика духовна справа мене здержує і молюся Господеві, щоб подав мені добрий час на правління, бо знає Господь те, що тайне. Справді кажу тобі, що всю цю славу і честь я скоро вважав би немов гній, навіть як би я сам став купкою сміття в Печерському монастирі, на потоптання людям, чи був би одним з прошаків перед дверми тої чесної Лаври, — все це вважав би я за краще від тієї проминаючої чести. Один день у домі Божої Матері немов тисяча літ, і в ньому бажав би я радше проживати, аніж жити мені в оселях грішників.

Правду кажу тобі, брате Полікарпе, хто коли чув про дивніші речі, як ті, що збулись у цім святім Печерським монастирі? Що блаженніше тих Отців, що на подобу соняшних лучів просіяли до кінців землі? Про них я розповім наступним писанням, до того, що я сказав уже тобі. А скажу тобі, брате, з-за чого то ота моя віра й ревність до святих Антонія і Теодосія.

Розповідь 15

ОПОВІДАННЯ ЄПИСКОПА ВОЛОДИМИРСЬКОГО І СУЗДАЛЬСЬКОГО СИМОНА ПРО СВЯТИХ ПЕЧЕРЯН І ЛЮБОВ ДО АНТОНІЯ І ТЕОДОСІЯ ПЕЧЕРСЬКИХ

Чув я предивну річ від тих блаженних Старців, (113) яку, казали вони, що чули від очевидців такого чуда, яке збулось у Печерським святім монастирі, за ігуменства Пімена.

(112) Про церковні десятини див. *там же*, I, 1, стор. 515-516, 522-3.

(113) В друкованих церковно-слов. виданнях ця розповідь виключена.

Жив там один чоловік, досконалий у всякій чесноті пресвітер, на ім'я Онисифор, який мав від Бога дар прозорливости так, що бачив на кожній людині її гріхи та й розповідають про інші його вчинки. Скажу з того лише одне. Був у того блаженного Онисифора один духовний син, чернець, побратим, який наслідував життя того Святого не по правді; будучи посником, він поступав облудно й робив з себе невинного, але тайком їв і пив і жив нечисто, і так марнував свої літа. Це утаїлося від цього духовного мужа й ні один з братів не знав про це. Аж одного дня, при повнім здоровлі, він нагло помер. І ніхто не міг приступити до його тіла з-за смороду, і напав на всіх страх, і насилу його виволокли та не могли над ним вчинити звичайного похорону. Отож поклали його окремо і, ставши здалеку, служили звичайну відправу, а інші, заткнувши свої ніздрі, взяли його й внесли в печеру; та він так засмердівся, що й німіна втікала з тієї печери. А часто було чути й гіркі стогони, немов його там хтось мучив. І з'явився святий Антоній пресвітерові Онисифорові, кажучи з докором: « Пощо ти це вчинив? Такого скверного й нечистого, беззаконного й грішного поклав тут, де ніколи ніхто подібний не був покладений, що осквернив це святе місце ». І приступив ангел та й каже йому: « На показ усім тим, що грішать і не каються, сталось це, щоб, побачивши, покалялись ». І сказавши це — зник. Тоді пресвітер Онисифор пішов і сповістив про це ігумена Пімена. І на другу ніч те саме побачив: « Викини його, каже, проч, на сніданок псам, бо він недостойний тут перебувати ». І знову вдався пресвітер на молитву й прийшов до нього голос, кажучи: « Якщо хочеш, то поможи йому ». Порадилися вони з ігуменом, щоб змусити декого виволокти його і вкинути в воду, бо добровільно не міг ніхто наблизитися до тої гори, де була печера. І знову явився їм святий Антоній, кажучи: « Змилосердився я над душею того брата, бо не можу переступити моєї обітниці, що її я дав вам, що

кожний, хто тут буде покладений, буде помилуваний, хоч він і грішний. Бо не гірші ті Отці, що тут зі мною в печері, від тих, що перед законом і в законі угодили Богові. Молився я Господу Богу моєму й пречистій Його Матері, щоб ні один з цього монастиря не був відсуджений на муки. А Господь сказав мені голосно так, що я почув: 'Я є той, що сказав Авраамові: заради двадцятьох праведних не погублю цього города, — то скільки більше ради тебе й тут присутніх помилую і спасу грішника; тож, якщо тут помре, то буде в спокої». Почувши це Онисифор від Святого, про все, що бачив і чув повідомив ігумена й усю братію, з якої і я знайшов одного, що переповів мені цю подію від тих перших ченців. А ігумен Пімен, будши в великім зчудуванні з-за тієї страшної справи, з сльозами молив Бога за спасіння братньої душі. І мав він певне явління від Бога, який так говорив йому: «Тому, що тут були покладені численні грішники, і всі дістали прощу заради тих Святих, що лежать у печері, тож і душу цього окаянного я помилував заради моїх слуг Антонія і Теодосія, і тих, що з ними, молитвою святих чорноризців. А це буде для тебе знак зміни: сморід переміниться в благовоння».

Почувши це ігумен, зрадів, скликав усю братію й розказав їм про явління й пішов з ними до печери, щоб побачити те, що сталося; і почули всі запах від його тіла, а смороду і стогону не було чути. І всі, налюбувались добровонням, прославили Бога й святих його угодників Антонія і Теодосія, за спасіння брата. І тому я грішний Симон, єпископ, тужу і скорблю, і плачу, щоб принаймні був я покладений у цій божественній землі й прийняв малу розраду з-за многих моїх гріхів, за молитвами святих Отців, у Христі Ісусі, Господі нашім, якому слава нині й завжди.

Розповідь 16

БЛАЖЕННИЙ ПОСНИК ЄВСТРАТІЙ (114)

Пришов з Києва в печери один чоловік, бажаючи бути ченцем; отож роздав усе своє майно вбогим, залишивши децю своїм ближнім, щоб після нього роздавали. А був цей чернець Евстратій посником і в усьому послухним. І був тойже Блаженний полонений разом з іншими християнами й проданий одному жидовинові разом з іншими. Отож, навчаючи й умовляючи полонених, заохочував їх, кажучи: « Браття, скільки з нас охрещені й віримо в Бога, не станемо отречниками свої обітниці, що її ми дали в святім хрищенні. Бо Христос викупив нас від клятви і зродив водою і духом, вчиняючи нас синами і своїми послідовниками: отож — як помremo, то в Господі помremo, а якщо виживемо — то віддамо належне нашому буттю; якщо помremo за Христа, то смертю купимо собі життя й Той дасть нам життя вічне ». А був той Евстратій полонений безбожними агарянами й проданий жидові. Незабаром полонені вимерли з голоду й спраги: одні по трьох днях, інші по чотирьох, ще інші по сімох, а сильні — по десятиох днях всі викінчилися голодом і спрагою. А було їх коло 50, з чого 30 манастирських робітників, а з Києва 20. А коли проминуло 20 днів залишився при житті живим лише той один чернець, бо був посником від маленьку. Бачивши жидови, що він є причиною загибелі його золота, яке видав на полонених, бажав на ньому вчинити свою пасху. Коли,

(114) Про історичний коментар до цього оповідання див. І. Малишевський, *Береги въ Южной Руси и Кіеве въ X-XII вв.* (« Труды Кіев. Акад. Духов. », 1878, ч. 9, стор. 474-484), А. Шахматовъ, *Раиски о древ. русск. летоп. свод.*, стор. 276. Те ж саме також про Нікона Сухого (Розповідь 17).

отже, настав день Христового Воскресіння, вчинив насміх над святим Евстратієм; так як зробили наругу над Господом нашим Ісусом Христом, по написаному в святім Євангелії, так і цього Блаженного прибили до хреста. І благодарив він Бога на нім і жив 15 днів. А жиди говорили йому: « Наситися сьогодні, безумний, законної страви, щоб жити, бо Мойсей прийняв закон від Бога і дав нам, а в книгах написано: Проклятий кожний, що висить на дереві » (Второз. 21,23). Та чернець сказав: Великої благодаті удостоїв мене Бог, щоб я міг пострадати, і сказав мені як розбійникові: « Днесь будеш зі мною в раї » (Лук. 23,43), бо він знищив законне прокляття й введе нас у благословення. І про нього Мойсей сказав: « Побачите життя ваше завішене просто перед вашими очима » (Второз. 28,66), а Давид каже: « Прибили мої руки і мої ноги » (Пс. 21,17), і знову: « Розділили мої ризи між себе і про мою одіж кидали жереб » (Пс. 21,19), а про цей день каже: « Цей день, що його створив Господь, радіймо і веселімся в ньому »; а ти і ті, що з тобою євреї днесь будете плакати і ридати, коли прийде на вас відповідальність від Бога, заради моєї крові і всіх християн, бо ваших субот не любить Господь і перемінив празники ваші на смуток, бо переможений був начальник вашого беззаконня. Почувши це жидовин, що розп'ятий його зобиджає, взявши списа, проколов його і так віддав він свою душу Господеві. — І можна було побачити душу Преподобного, як вона зносилася на вогненній колесниці й конях, і чути було по-грецьки голос: « Сей названий добрий громадянин небесного города », і тому називається він « протостратор » у наших поминаннях (115). І того самого дня був царський указ

(115) Голубинській каже що слова « протостратор » не має в грецькій мові; може йдеться про « протостатор » — первподвижник (Д. Абрамович). Порів. М.Д. Приселковъ, *Очерки...*, стор. 243, але також М.Р. Фасмер, *Греко-слов. етюди*, III, Спб. 1909, стор. 161.

на жидів, щоб усіх жидів прогнати, відібравши в них маєтки, а їх Старших вигубити. І тут сталося таке, що один жидівський багач і дуже хоробрий чоловік охристився, і цар його помилував, а по короткому часі зробив його спархом. Він же, отримавши цей уряд, тайком вирікся Христа і його віри, і додав відваги жидам у всіх областях грецького царства, щоб купували собі християн на панцину. Та цього нечестивого спарха звинуватили і його вбито, за словом блаженного Евстратія, а з ним і жидів, що мешкали в Кореуні; а так, сконфіскувавши маєток цього жидовина, повісили за Блаженного, відповідно до отого: « Злоба нехай впаде йому самому на його голову, і його насильство нехай зійде йому на тім'я » (Пс. 7,17). Тіло ж Святого було вкинене в море, де діється багато чудес. А коли вірні пошукували його святі моці, то не знайшли, бо не бажав цей Святий слави від людей, але від Бога. Окаянні ж жиди, бачивши велике й страшне чудо, похрестилися.

Розповідь 17

СМИРЕННИЙ І МНОГОТЕРПЕЛИВИЙ ЧЕРНЕЦЬ НІКОН (116)

А був і другий чернець — невольник, на ім'я Нікон, закований у кайддани. І прийшов один хтось з Києва викупити його. Та цей не був радий тому, бо був із городської знаті. І той Христолюбєць, викупивши багато невольників, повернувся назад. Почувши це його свояки, пішли й собі з великим маєтком, щоб викупити його. Та чернець сказав їм: « Не тратьте на марно свого ма-

(116) За основне джерело цієї розповіді дехто уважає « Життя » Антонія Печ. (Див. А. Шахматовъ, М.Д. Приселковъ, *Очерки*, стор. 244).

тку. Бо якщо Господь бажав би мати мене свободним, то не був би мене передав у руки цим беззаконним лукавцям, більшим за усіх на землі. Бо він сказав: 'Я є той, що віддає своїх священиків у полон. Приймали ми добро з руки Господа, а й лиха то нам не приймати?' » (Іов. 2,10). І вони, дорікнувши йому, відійшли назад, маючи з собою велике багатство. Половці ж, побачивши свої надії втраченими, почали дуже безмилосерно мучити ченця. Три роки кожного дня мучили його і в'язнили в огонь, різали ножами; мавши зв'язані руки й ноги, бував виставлений на соняшний жар, терпів від голоду й спраги, деколи день-два, а то й три дні нічого не споживши; та за все те він благодарив Бога й безнастанно молився, а зимою примерзав на снігу й студені. А все це робили йому окаянні половці, вимагаючи для себе великого окупу. Та він говорив їм, що Христос вибавить його даром з їхніх рук, бо, казав, він отримав на це обітницю в явлінні брата свого, якого вони продали жидам на розп'яття. А вони будуть осуджені з тими, що казали: « Візьми, візьми і розпни його, а кров його на нас і на наших дітях » (Лук. 23,21); а ви, окаянні, будете мучені з Юдою на віки, як нечестиві зрадники й беззаконники. І так сказав мені святий Гарасим, що третього дня масш бути в монастирі, за молитвами святих Антонія і Теодосія і святих ченців, які проживають з ними. Почувши це половчин, думав, що він хоче втікати, і підрізав йому м'язи, щоб не втік, і дуже пильно його сторожили. Третього дня, коли всі сиділи біля нього з оружжям, у шостий час став невидний і почувли його голос, який мовив: « Хваліте Господа з небес! » І так був перенесений невидно в Печерську церкву пресвятої Богородиці, коли почали співати причасний стих (117). І вся братія зібралася коло нього й запитувала його,

(117) Див. Срезневській, *Матер. для слов...*, I, стор. 1205.

як він сюди прибув. А він, спершу, бажав затаїти це славне чудо. Та побачивши в нього тяжкі окови й тяжкі рани й усе тіло покрите загнаними ранами, а самого в струпах та й бачили ще кров, що скапувала з перерізаних м'язів, тож не повірили йому. Вкінці він об'явив їм правду й не дозволяв зняти з рук і ніг оковів. А ігумен сказав: « Брате, якщо Господь бажав би мати тебе в нужді, то не був би тебе вивів звідтам, а нині послухай нашої волі ». Отож зняли з нього кайдани й перекували на потреби вівтаря. І по двох днях прийшов у Київ заради миру цей половчанин, який держав блаженного мужа і зайшов у Печерський монастир. Побачивши Старця, розказав ігуменові й братії про нього все й уже не вертався назад, але, охрившись з усім своїм родом, став ченцем і тут скінчив своє життя на покуті, працюючи в свого полоненого; і покладено його в своїм притворі.

Оповідать і про інші численні вчинки того блаженного Нікона, про які нема сьогодні часу писати; одне лише скажу. Коли цей Блаженний був полоненим і коли одного разу інші полонені занедужали з голоду й нужди, заказав їм Блаженний брати якунебудь страву від них, але сам, будучи в кайданах, вилікував усіх молитвою й вчинив, що вони невидимо втекли. А коли цей половчин мав умирати, наказав своїм жінкам і дітям, щоб того ченця розіп'яли над ним. Та, помолившись, цей Блаженний вилікував його й предвидів його остаточне навернення, і так вибавив себе від тяжкої смерті. А цей Нікон називається в наших Пом'яниках також « Сухий », бо він стік кровю, зігнів з ран і так висох (118). — Як можу я, брате, оповісти про всіх цих святих мужів, що були в цім чеснім і блаженнім Печерським монастирі, з-за яких чеснотливого життя христилися й погани, й

(118) Сюди вписувалися короткі біографічні дані, а їх популярними прізвищами.

ставали ченцями, як наприклад, з-за отого блаженного, вищесказаного мученика Христового Гарасима (119) охристилися жиди, а з-за цього страсотерпця Нікона стали ченцями половці. Багато і понад те чув ти від мене грішного єпископа Симона, біднішого з усіх єпископів, що є недостойний бути підніжком цих святих ченців; а думаю, що і весь світ є цього недостойний та й самий цей письменник не в спроможі списати тих чудес (120). Бо до них сказав Господь: « Так нехай просвітиться світ ваш перед людьми, щоб бачивши ваші добрі діла, прославляли Отця нашого, що є на небі » (Мат. 5,16). А це й сталося з-за нашого обіттування і переминою життя тих, що з такої висоти впали в житейські глибини (121). Маємо начальників і вчителів рівних безплотним (ангелам), перших заступників і молільників до Отця, бо вони подібні до ангелів, хоч і увінчані мученицькими вінками.

Розповідь 18

СВЯТИЙ СВЯЩЕНОМУЧЕНИК КУКША І ПІМЕН ПОСНИК (122)

Та як же поминути отого блаженного священика того ж Печерського монастиря, чорноризця Кукшу, про якого всі знають, що він проганяв бісів, христив вятичів, звів дощ з неба, висушив озеро і, створивши ба-

(119) Гарасим — мабуть чернече ім'я Євстратія (напр. А. Шахматов, *Разисканія*, стор. 276).

(120) Парафразумання слів Євангелії від Івана, 21,25.

(121) В друкованих церковно-слов. виданнях ці слова передано так: « А ми як не встидатимемося з-за зміни нашої обітніці і перемины життя, що впало з висот у глибину ».

(122) На думку М. Грушевського (*Ист. укр. літ.*, III, стор. 122) оповідання про св. Кукшу « заховало ще свій первісний характер — збірки коротких випадків ».

гато чудес, по многих муках, був святий з своїм учнем(123). А з ним в один і тойже день скончався і блаженний пошник Пімен, який два роки наперед предвидів свій відхід до Господа, і напроорокував багато чого іншого, недужих оздоровив і голосно сказав посередині церкви: « Брат наш Кукша перед світанком був убитий ». І, сказавши це, в один час з тими святими помер. — Залишаю говорити більше про Святих. А якщо не вистачає тобі моя бесіда, то й саме писання не наведе тебе на віру; бо якщо і їм не віриш, то якщоб хтось і з мертвих воскрес — не йнятимеш віри.

Розповідь 19

СВЯТИЙ АТАНАСІЙ-ЗАТВОРНИК, ЩО ПОМЕР І ОЖИВ (124)

І це ось збулось у цьому святому монастирі. Один брат, святого й боговгодного життя, на ім'я Атанасій, довго нездужав та й помер. Два ж брати обмили його тіло, як належить обгорнули померлого та й відійшли. Але трапилось, що случайно прийшли інші, побачили його померлим та також відійшли. І лежав умерлий цілий день без похорону, бо був він дуже вбогий і не мав нічого з мирських речей, тому й не дбали про нього: Бо багатим кожний старається послужити й за життя, і по смерті, щоб щось успадкувати. Та нічю явився хтось ігуменові й каже: « Цей чоловік Божий уже два дні не похований, а ти веселишся? » Довідавшись про це ігумен, і на другий день пішов з братівю до помер-

(123) Про місіонерську діяльність Кукші див. Макарій, *Іст. Русск. Церкви*, 2, ст. 30, і Голубинській (*там же*, I, 1, стор. 208-209).

(124) Джерелом розповіді було, здається, « Життя » Антонія й живі свідки-печеряни.

лого та й знайшов його, що сидів і плакав. І вжахнувся, бачивши його, що ожив, і запитали, кажучи: « Як ти ожив і що ти бачив? » Та він нічого не відповідав, як лише одне і те ж: « Спасіться! » Вони ж прохали його почути щось більше від нього, щоб і ми, кажуть, могли скористати. А він сказав їм: « Коли вам скажу, то не повірите мені ». А браття, клянучись, сказали йому, що збережемо все, що скажеш нам. І сказав він їм: « Слухайтесь у всьому ігумена, і завжди кайтесь й моліться Господу Ісусу Христу і пречистій Його Матері й преподобним Антонієві й Теодосієві, щоб могли ви закінчити своє життя тут, і сподобатися бути похованими з святими Отцями в печерах. Бо ці три справи більші від усіх; і хто встигне все це виповнити по чину, то нехай не возноситься. А більше не питайте мене, але, прохаю вас, простіть мені ». І пішов у печеру й замкнув за собою двері, не кажучи нікому нічого через 12 літ. А коли мав умирати, то покликав усю братію і говорив їй те, що й передше, про послух і покаяння, кажучи: « Блаженний, хто удостоїться бути тут похований ». І, сказавши це, почив з миром у Господі.

Та був один брат, недужий на крижі багато років, і принесли його до нього і, обнявши тіло Блаженного, з того часу видужав і до самої смерті більше не хорував на крижі, або на щось інше. А ім'я видужалого було Вавила; і сказав він братії наступне: « Коли я лежав, каже, і стогнав з болю, то ввійшов цей Блаженний і каже до мене: 'Ходи, я тебе уздоровлю'. Я ж бажав його спитати: куди і коли він прийшов сюди, та він знову став невидний ». І від тоді всі зрозуміли, що вгодив він Господеві, бо ніколи не виходив та й не бачив сонця 12 років і не переставав плакати як день так ніч, а їв лише трохи хліба та пив трошки води, і то за цілий день. І я чув це від того Вавили, якого він уздоровив. А коли комусь це писання виглядає не достовірним то хай прочитає Життя святих наших Отців Антонія і Теодосія,

начальників руських ченців, а тоді увірує. А коли й так не пристосується, то й вони не винні, бо треба, щоб збулася сказана Господом притча (Лук. 8,5): вийшов сівач сіяти своє насіння, і одне впало на дорогу, а друге в терня, і подавляють його житейські клопоти, про що сказав і пророк: « Затверділо серце цього люду і вухами своїми тяжко чують » (Іс. 53,1). — Ти ж, брате і сину, цих не наслідуй, бо не для них я це пишу, але щоб тебе позискати. Даю тобі мою пораду: укріпися благочестям у цім святім Печерськім монастирі, не бажай влади чи ігуменства, чи єпископства, а вистачить тобі для спасіння, щоби лише скінчити своє життя в ньому. Ти ж сам знаєш, що можу сказати подібне з різних книг і корисно воно мені та й тобі хосенне, що сталося в цьому божественному й святому монастирі, хоч воно лише частина того, що я чув.

Розповідь 20

ПРЕПОДОБНИЙ СВЯТОША, КНЯЗЬ ЧЕРНІГІВСЬКИЙ (125)

Блаженний і благовірний князь Святоша, на ім'я Микола, син Давида й внук Святослава, розваживши прелесті цього суєтного життя й усе, що тут є — промилав, а майбутні блага є непроминаючі й вічні, а й царство небесне, яке споготовив Бог тим, що його люблять, — є безконечне, залишив княжіння, честь, славу і владу, уважаючи його за ніщо, прийшов у Печерський монастир

(125) Святоша — кн. Святослав Давидович, син кн. Давида Святославича, внука Святослава, правнука Ярослава І. Був він чернігівським князем. Про його постриження див. Лаврентіївський літопис під 1106-им роком: « В тому році постригся Святослав, син Давидів, внук Святослава, дня 1-го лютого ».

і став ченцем, року 1106-го, дня 17-го лютого. І всі ту-тешні ченці знають його чеснотливе життя і послух. І перебув він три роки в кухні, працюючи на братію, рубаючи власними руками дрова на варення сочевиці, а часто навіть носив з берега на своїх плечах воду, і ледве його брати, Ізяслав і Володимир, відвели його від такої праці. Та цей справжній послушник вимолвив собі, щоб ще один рік попрацював у кухні на братію. І так став він у всьому досконалий вмілець; а потім приставили його до монастирських воріт і тут також перебув три роки, не відходячи нікуди, крім церкви. А відтак, по приказу, служив він у трапезі. Щойно волею ігумена і всієї братії примусили його мати свою келію, яку сам собі спорядив, а яку й до сьогодні звуть Святошиною, і огород, який насадив власними руками. А скажу про нього і те, що за всі роки свого чернецтва ніхто ніколи не бачив його без діла, але завжди мав у своїх руках якесь ремесло, яким заробляв собі на свою одежину.

А в устах у нього була завжди Ісусова молитва: « Господи, Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене! » І не їв нічого крім монастирського харчу; хоч і мав багато, та все те обертав на потреби подорожніх і бідних і на церковні будинки. І багато його книг існує і до нині. Будучи ще на княжінні, мав блаженний князь Святоша вельми проворного лікаря на ім'я Петро, родом сирійця, який і прийшов з ним у монастир. І бачивши Петро його повне вбозтво і в кухні, і на воротах, залишив його і проживав у Києві, лікуючи багатьох. Та приходив часто до Блаженного, бачачи його в великій нужді й безмірним пості та умовляв його кажучи: « Княже, треба тобі дбати про своє здоровля, щоб великим трудом і здержкістю не погубив ти так свого тіла, щоб, знемігши колись, не зміг ти понести покладеного на тебе ярма, яке ти вибрав заради Бога. Бо Бог не хоче трудів і постів понад сили, а лише чистого і розкаяного серця та й не звик ти до такої нужди, яку спричиняєш собі, працюючи як

невільний слуга. Та й твої благочестиві брати, Ізяслав і Володимир, мають для себе, з-за твоєї вбогости, велике упокорення, бо прийшов з такої слави і чести в таке вбозтво, щоб морити своє тіло й попадати в недуги з-за невідповідного харчу. Дивуюся я твоїм шлунковим сокам, що колись відчували і солодкі страви, а нині терплять від сирого зілля та сухого хліба. Вважай, щоб колись не напосіли тебе різні недуги, а ти, не маючи сили, скоро помреш, і я не можиму тобі допомогти й спричиниш сльози твоїм братам. Бо і бояри, і твої слуги думали, що вони великі й славні з-за тебе, а нині, полишені твоєю любов'ю, розкрили широко свої дома на жалобу і сидять у них у великому пригнобленні. Який бо князь таке вчинив? Чи блаженний твій батько Давид, чи дід твій Святослав? Чи може хто з бояр це вчинив? або забажав такого путі, крім Варлаама, бувшого тутешнього ігумена? І як не послухавш мене, то приймеш передчасний суд».

І коли він часто це говорив йому, деколи сидячи з ним у кухні, деколи на воротах, і то навчений його братами, то відповідав йому Блаженний: «Брате Петре! Багато я роздумував і розсудив, щоб не жаліти мого тіла, щоб знову не виставити себе на боротьбу, але щоб, згноблене великим трудом, смирилося воно; бо сила, брате Петре, треба, щоб появилася в немочі. Та й терпіння сьогоднішнього віку не рівні будучій славі, яка має явитися в нас. Благодарю Господа, що висвободив мене від мирської неволі й учинив мене слугою своїх слуг, блаженним цим ченцям. А мої брати нехай уважають, що кожний носитиме свій тягар і вистачає їм моя влада. Все це я залишив Христа ради: жінку і дітей, дім і владу, братів і приятелів, слуг і села, і тому сподіюся бути наслідником життя вічного. Я став бідним заради Бога, щоб його позискати. Бо і ти, коли лікуєш когось, чи не кажеш відмовлятися від страви? А мені смерть за Христа — це здобуток, а з Іовом сидіти на

смітнику, значить царювати. І хоч ні один князь цього не вчинив передо мною, то хай буду їх попередником; а хто ревнує цьому, то нехай іде за мною. А так уважай на себе і на тих, що тебе навчили ».

А коли цей Блаженний нездужав і бачивши це лікар приготував потрібне на лікування зілля для злікування недуги, чи то з горячки, а чи й з якоїсь іншої причини, то перед його приходом князь виздоровлював, не дозволяючи себе лікувати. А це сталося багато разів. Та ось раз занедужав і цей Петро, і послав до нього Святоша та й каже: « Якщо не питимеш узварів, то скоро видужаєш і будеш здоровий ». А сам хотів їхати до брата, але затримали його присутні там єпископи. Бо в кожній війні брав на себе волосінницю й так залишався незраний. Та коли одного разу згрішив і не посмів її взяти на себе, то й був убитий на війні, й наказав себе в ній похоронити (126). І ще багато вчинків оповідають про цього мужа, що їх знають і до сьогодні тутешні ченці про блаженного князя Святошу.

І знову моє слово до тебе. Щож такого вчинив ти? Чи багатства залишив? Та ти його й не мав! Чи може славу? Та ти її не доступив, але з-за вбозтва стало славним усе добро. Подумай про того князя і про те, чого ніякий князь на Русі не вчинив, щоб добровільно стати ченцем. Справді, він більший від усіх князів руських. Як зрівняється твоя покора з його волосінницею? Ти бо був покликаний, щоб стати нагим, а це зодягаєшся гарними ризами й з-за них маєш бути позбавлений нетлінної одежі; а не маючи нетлінної одежі, тобто весільної, будеш осуджений. А що пише блаженний Іван у Ліствиці: « Жиди бажать страви, щоб празникувати за законом ». Ти ж, наподібнюючися їм, старався про напитек і їжу і тим

(126) Про смерть Святослава Чернігівського див. Іпатіївський літопис під роком 1162-ім.

чванишся. Послухай блаженного Евагрія: « Чернець якщо згрішить, не матиме празника на землі ». Не корми свого тіла, щоб не стало воно тобі ворогом, ні не вганяй над міру за великим, щоб, коли не зможеш, не прийняв собі упокорення. Будь наслідувачем святих Отців, щоб не втратити божественної слави. Якщо не вєпієш бути вінчаним з досконалими, принаймні старайся бути похвалений з тими, що угодили (Богу). Щойно вчора вступив ти в чернецтво, а вже собі обіцюєш передчасно досягнути епископства і стати великим законодавцем, і хочеш перед своїм упокоренням інших смиряти; мудруєш високе, наказуєш з гордини, а відподаєш наперекір. Те все знаю з твоїх уст, бо ти думавш про земне, а не про небесне, про тілесне, а не про духовне, про похоті, а не про здержність, про багатство, а не про вбозтво. Ти відступив від світла і пірнув у темряву, відкинув життя, а приготував собі муку, прийняв зброю на ворога, а обернув її проти власного серця. Встань, брате, і з острахом подумай про твоє життя, маючи незрушну думку й пам'ять на це святе місце. Та ще оповім тобі, брате, коротко про чорноризця Еразма.

Розповідь 21

ЧЕРНЕЦЬ ЕРАЗМ — ЛЮБИТЕЛЬ ІКОН

В тім Печерськім монастирі був чернець на ім'я Еразм, який мав велике майно, а все, що мав, обертав на церковні потреби й обкував багато ікон, які й досі є в вас над вівтарем. Та так він збіднів, що ніхто не звертав на нього уваги та й попав з-за того в безнадію, бо не мав нагороди з-за зужитого ним на церкву багатства, а не на милостиню. І коли диявол вклав йому це на серце, то почав він жити в недбальстві, безпутно й безчинно. Вкінці, він занедужав і перебував сліпий і німий вісім

днів, ледве дихаючи. А восьмого дня прийшла до нього вся братія і, бачивши тяжкі зідхання, чудувалася й говорила: « Горе, горе душі цього брата, який прожив у лінощах та в усяких гріхах, а нині нічого не бачить і непокоїться, і не може вмерти ». Та цей Еразм, немов ніколи і не хворів, підвівся, усів і каже їм: « Браття й Отці, послухайте, це й справді так воно є. Як і всі ви знаєте, я є грішником і не покався й до нині. Аж ось сьогодні з'явилися мені ці блаженні Антоній і Теодосій та й кажуть мені: Ми молимося за тебе до Бога, і дав тобі Господь час на покаєння. І це побачив я пресвяту Богородицю, з своїм Сином, Христом Богом нашим на руці й усіх Святих з нею й каже мені: Еразме, тому, що ти прикрасив мою церкву й звеличав її іконами, то я прославлю тебе в царстві мого Сина, бо убогих завжди матимете з собою. Тож встань, покайся і прийми великий ангельський образ, а третього дня прийму тебе чистого до себе, бо ти полюбив красу мого дому ». І сказавши це братії, почав визнавати свої гріхи, які вчинив, без сорому, радіючи в Господі; і пострижено його в схиму, а третього дня відійшов до Господа, в добрій надії. Це я чув від тих блаженних Стаців, які були свідками й самовидцями.

Тож, знаючи це, брате, не думай: « Надаремно він розпорошив те, що мав », бо перед Богом усе пораховано до мідяка. Вичікуй від Бога милости за свій труд. Ти дійшов до подвійних дверей тієї святої великої церкви святої Богородиці Печерської, і вона відчинить тобі двері своєї милості, бо й іереї співають про таке завжди в цій церкві: « Господи, освяти тих, що люблять красу дому Твого й прослав їх Твоєю божественною силою » (127). І згадай також про отого патриція, який велів покрити чистим золотом святий хрест, якому поревнував юнак і,

(127) Заамвонна молитви з св. Літургії.

приклавши дрібку власного золота, став наслідником усього його багатства. (128) Тиж, якщо і розтратиш усе, що маєш, на славу Божу і пречистої Його Матері, то не втратиш твоєї заплати, але скажи з Давидом: « А я все більше й більше Тебе хвалитиму » (Пс. 70,14), щоб і до тебе сказав Господь: « Тих, що мене прославляють, Я прославлю » (1 Царст. 2,30). Бо сам ти мені сказав: « Краще мені, щоб усе, що маю, видав я на церковну потребу, щоб не було воно забране силою, війною, злодіями чи вогнем ». Я ж похвалив твоє добре намірення. Складайте, каже, обітницї й виконуйте (Пс. 75,12). А коли такому трапиться, що стратить він щось на війні чи злодії його обкрадуть, то не лихослов і не сумуй, але поблагослови за це Бога і з Іовом скажи: « Господь дав, Господь і взяв » (Іов, 1,21). Та ще оповім тобі і про ченця Арету.

Розповідь 22

ЧЕРНЕЦЬ АРЕТА, ЯКОМУ ВКРАДЕНЕ ЗАРАХОВАНО ЯК МИЛОСТИНЮ

Був утому Печерському монастирі чернець на ім'я Арета, половчанин. У своїй келії мав він велике майно та ніколи не дав убогому ні одної копійки, або хліба; а був такий скупий і немилосерний, що й сам примирав з голоду. Одної ночі прийшли злодії й вкрали все його майно. А той Арета, з великої журби з-за вкраденого золота, хотів сам на себе накласти руки й наклав великі тягарі на невинних і багато мучив неправедно. Ми ж усі молили його, щоб залишив журбу про зиск, та він не слухав. А ці блаженні Старці, потішаючи його, гово-

(128) Тут йдеться про оповідання так зв. Синайського Патерика (Д. Абрамович).

рили йому: « Брате, поклади на Господа свою турботу, а Він прокормить тебе » (Пс. 54,23). Та він дорікав усім твердими словами й за кілька днів попав у тяжку недугу й, будучи вже недалеко смерті, не переставав нарікати й лихословити. Але Господь усіх, бажаючи всіх спасти, показав йому ангельську з'яву й бісівський полк так, що почав кликати: « Господи, помилуй! Господи я згрішив, Твоє це все й не шкодую ». Вчунявши трохи з недуги, розказав нам усе явління. Коли, каже прийшли ангели, то ввійшли і біси й почали спорити про вкрадене майно та й говорили: « Він не похваляв, але ганив, тож він наш і нам є переданий ». Та ангели говорили до мене: « Окаянний чоловіче, якщоб ти був благодарив Бога за все, то зарахувалось би воно тобі немов Іову. Бо хто творить милостиню, то це велике діло перед Богом, але він вчинив за своєю волею; а те, що взяте силою, коли хтось за це благодарить Бога, то такий більший від того, що дає милостиню; бо диявол хотів укинути чоловіка в зневіру, коли так учинив; але той усе віддав Богові, й тому своїм благодарінням стоїть вище милостині ». Коли це ангели сказали, я закликав голосно: « Господи, помилуй! Господи, прости! Господи, я згрішив! Господи, це все Твоє, і не жалкую ». І сей час біси зникли, а ангели зраділи й вписали мені те срібло, що погинуло, як милостиню. А ми, почувши це, прославили Бога, який нам це об'явив. І роздумали це ті блаженні Старці й сказали: « Справді достойно і праведно воно за все благодарити Бога ». І ми бачили його, як усі дні славив і хвалив Бога й дивувалися переміні його ума й поведінки. Коли передше ніхто не міг відвернути його від лихословлення, то нині й завжди повторяє слова Іова: « Господь дав, Господь взяв, як Господеві подобалося, так і сталося. Нехай буде ім'я Господнє благословенне від нині і на віки ». Та якщо не був би побачив ангельського видіння й не почув тих слів, то ніколи й не був би перестав нарікати; і ми повірили правдивості його

розповіді. А коли того було б мало, то не був би той Старець з Патерика молився Богові, щоб прийшли на нього розбійники й усе забрали; і був він вислуханий, і все, що мав, віддав їм.

Ось, брате, повчив я тебе всякими науками: тож проси Господа Бога, щоб скінчив ти своє життя в покайній й послузі своєму ігуменові Акицинові. А ці три речі є важніші від усіх чеснот, як засвідчив Атанасій затворник. І ще скажу тобі одне дивне чудо, яке я сам бачив. Бо це сталося в цьому самому святим Печерському монастирі.

Розповідь 23

ДВА БРАТИ-ВОРОГИ: ТИТ, СВЯЩЕНИК І ЕВАГРІЙ, ДИЯКОН

Було двох духовних братів: Евагрій — диякон, і Тит — священник. І мали вони взаємну й нелицемірну любов так, що всі подивлялися їх однодумство й безмірну любов. Та ненависник добра, диявол, який завжди як лев рикає, шукаючи, кого поглотити, вчинив між ними ворожнечу й таку вклав їм у серце ненависть, що один одному не хотіли й у лице глянути. Часто просила їх братія, щоб помирилися між собою, та вони й чути не хотіли. Коли присуствував Евагрій у церкві й переходив Тит з кадильніцею, то Евагрій втікав від кадила; а коли він не втікав, то Тит обминав його, не покадивши. І довгий час перебули в гріховній темряві. Коли Тит служив, то не брав прощення, а Евагрій гнівався, коли причащався. Так то настроїв їх на таке ворог. Та одного разу Тит дуже тяжко занедужав і, лежачи вже без надії, почав плакати над своїм опущенням і послав з мольбою до диякона, кажучи: «Ради Бога, прости мені, брате, бо я гнівався на тебе». Та цей твердимися словами кляв його. Бачачи це ті Старці, що Тит умирає, силою при-

вели Євагрія, щоб простився з братом. Недужий же, бачачи брата, мало похилився й упав йому до ніг, кажучи з сльозами: « Прости мені, Отче, і благослови ». Та він, немилостивий і лютий, зарікся перед нами всіма, кажучи: « Ніколи не хочу з ним обміняти прощення, ні в цьому світі, ні в прийдешньому », вирвався з рук Старців і вмер нагло. І коли ми хотіли його піднести, побачили, що він мертвий, і не могли ми ні скласти його рук, ні закрити уст так, немов би вже був здавна вмер. А недужий скоро встав, так немовби й ніколи не хорував. Ми ж зжахнулися від такої наглої смерті й від такого скоренького видужання і, багато поплакавши, поховали Євангія з відкритиму устами, очами і простягненими руками. І просили ми Тита оповісти, як воно сталося. І Тит оповів і сказав: « Я, каже, бачив ангелів, які відступили від мене й оплакували мою душу, а біси раділи з мого гніву, й тоді почав я молити брата, щоб простив мене. Коли ж ви привели його до мене, я побачив немилостивого ангела, який держав пламенного списа і, коли він не простив мене, вдарив його і він упав мертвий, а мені подав руку й звів мене ». Почувши це, побоялись ми Бога, який сказав: « Відпустіть і проститься вам ». Бо сказав Господь: « Кожний, хто гнівається на брата свого без розуму, повинен є осуду » (Мат. 5,22). А Єфрем каже: « Коли комусь трапиться у ворожнечі вмерти, то знайде він собі невмолимий суд » (129). І коли, ради святих Антонія і Теодосія, такий не прийме розради, то горе такому чоловікові, який був переможений такою пристрастю.

Від неї бережись і ти, брате, і не дай пристановища гнівливому бісові, бо коли його хтось послухається, то йому й буде заневолений; але скоренько припадь і поклонися тому, хто на тебе ворогує, щоб не був ти переда-

(129) Цитата з « Паренезіса » Єфрема Сирина.

ний немилостивному ангелові, щоб і тебе Господь зберіг від усякого гніву. Він бо сказав: «Нехай сонце не заходить у вашім гніві». Тому слава з Отцем, і Святим Духом, нині й завжди. Амінь.

Родина Ярослава М. в Софійському Соборі (ЕУ, 1, ст. 417)

Розповідь 24

З ДРУГОГО ПОСЛАННЯ ПЕЧЕРСЬКОГО ЧЕНЦЯ
ПОЛІКАРПА ДО ПЕЧЕРСЬКОГО АРХИМАНДРИТА
АКИНДИНА: ПРО СВЯТИХ І БЛАЖЕННИХ
ЧЕНЦІВ (130)

З Господньою допомогою, що утверджує слово, — до твого доброумія, всечесний архимандрите всієї Русі, Отче і Пане мій Акиндине.

Подай мені твоє охотне вухо, щоб промовив я до нього про життя, діяння і знаки дивних цих і блаженних Мужів, що були в цім Печерським монастирі, як я чув про них від єпископа Володимирського і Суздальського Симона, твого брата, бувшого ченця того ж Печерського монастиря, які він оповів мені про святого і великого Антонія, який був перший з руських ченців, і про святого Теодосія, і про життя і подвиги тих святих і преподобних Отців, що були після них і померли в домі пречистої Божої Матері. Щоб твоє вирозуміння почуло недосконалі думки мого молодого ума. Колись бо ти просив мене про це, наказуючи сказати дещо про діла цих ченців; тож, знаючи мою невірність і незамітні спосібності, з-за яких я завжди з страхом оповідав всякі повістки перед тобою, то і не можу добре висказати вчинених ними знаків і преславних чудес. Тому тільки дещо оповів я тобі з цих славних чудес, а більшу частину з страху забув, стидаючись твого благочестя, а чи й не-

(130) Який був первісний розклад тих « розповідей », які складають зміст послання Полікарпа, про це можна тільки що здогадуватися та робити припущення (див. А. Шамаговъ, *Жит. Антонія...* в ЖМНПР, 1898, ч. 3, стор. 123-4, і його ж *Повість врем. літ.*, стор. XII-XV; М.Д. Приселковъ, *Очерки...*, ст. 254).

розумно оповів. Старався я письмом оповісти тобі про святу й блаженну нашу братію, щоб і прийдешні ченці пізнали Божу благодать, яка сталася на цьому святому місці, та прославили Отця небесного, що появив таких світильників у Руській Землі, в Печерському монастирі.

Розповідь 25

НИКИТА ЗАТВОРНИК,
ПІЗНІШИЙ ЄПИСКОП НОВГОРОДА

Був у часах преподобного ігумена Нікона один брат, на ім'я Никита. Бажаючи людської слави, задумав він — не заради Бога — велике діло, і почав просити ігумена, щоб піти на затворника. Та ігумен збороняв йому, кажучи: «Сину, не буде тобі користи сидіти без діла, бо ти молодий; краще буде тобі перебувати між братією, працюючи для неї, і не стратиш твоєї нагороди. Ти сам бачив нашого святого Ісаакія Печерника, як його обманули біси, і якщо не була б його спасла велика Божа благодать, заради молитов преподобних Отців Антонія і Теодосія, які й до нині творять чуда». Та Никита говорив: «Я ніяк не дам себе обманути в такій справі. Прошу ж Господа Бога, щоб і мені дав дар творити чуда». І сказав йому Нікон: «Понад сили твоє прохання; пильнуйся, брате, щоб не возносився ти, бо впадеш. А наше смирення каже тобі служити святій братії, з-за якої будеш увінчаний за твій послух». Та Никита не розумів ніяк сказаного йому ігуменом, але чого бажав, те і вчинив, замкнувся й більше не виходив. Та по довшому часі був зведений дияволом. Бо в часі співання псалмів почув голос, що молився разом з ним, і чути було несказанні пахощі; й сам себе обманув кажучи: «Якщо б це не був ангел, то не молився б зі мною та й не було б чути па-

хоців Святого Духа ». І почав ще пильніше молитися, промовляючи: « Господи, покажись мені самий розумно, щоб я побачив тебе ». Тоді почув голос, який промовляв до нього: « Не появлюся тобі, бо ти молодий, щоб не згордів та не впав долу ». А Затворник промовляв у сльозах: « Ні, Господи, не згордію, бо навчив мене мій ігумен, не звертати уваги на диявольські прелесті, і зроблю все, що лише мені накажеш ». І тоді душегубний змії взяв над ним владу й каже: « Не можна тілесній людині бачити мене; та ось посилаю мого ангела, щоб був з тобою й ти чинитимеш його волю ». І постав перед ним біс у виді ангела. І впав цей чернець ниць і поклонився йому немов ангелові та й каже йому біс: « Ти не молися, але читай книги й так будеш говорити з Богом, а з них подавати добре слово тим, що до тебе приходитимуть. А я завжди буду молитися Творцеві за твоє спасіння ». Обманувшись, чернець ніколи вже більше не молився, але віддавався читанню й обучуванню, бачачи біса, як постійно молився за нього й тішився немов ангелом, який молився за нього. А з тими, що приходили до нього, говорив про спасіння душі й почав пророкувати; і розійшлась про нього велика слава так, що всі дивувалися його словам, що збувалися.

І послав Никита до князя Ізяслава, кажучи: « Днесь був убитий у Заволочі Гліб Святославич; тож пішли скоренько твого сина Святополка на стіл для Новгороду ». І як він сказав, так воно і сталося: за кілька днів прийшла вістка про Глібову смерть (131). І від того Затворник прославився як пророк, і князі та бояри дуже таки його слухались. Та біс не знав того, що мало бути, але знав те, що сам сподіяв і навчив злих людей, чито вбивати, чи красти й про це сповіщав. Коли ж приходили

(131) Про вбивство кн. Гліба Святославича див. Лаврент. й Іпатіївський літопис, під 1078-им роком.

до Затворника, щоб почути від нього слова потіхи, то біс, як мнимий ангел, говорив йому все, що з таким сталося, а той пророкував і воно збувалося. І ніхто неміг з ним суперничати з книг Старого Завіту, бо його знав він на пам'ять: Буття, Вихід, Левіт, Числа, Судді та Царства й усі Пророцтва за чергою та й знав добре всі жидівські книги. А Євангелію й Апостола, тобто Книги, дані нам на благодать і її утвердження й на нашу праву, цих ніколи не хотів бачити, ні чути, ні читати, ані нікому не дозволяв собі про них говорити. І всім стало з того зрозумілим, що він обманений ворогом. І не стерпіли цього ці преподобні Отці: Нікон, ігумен, Іван, який став ігуменом по ньому, Пімен посник, Ісаїя, який став Ростівським єпископом, Матвій прозорливий, святий Печерник Ісаакій, лікар Агапит, Григорій чудотворець, Микола, який став єпископом у Тьмутарокані, Нестор літописець, Григорій творець канонів, єпископ Чернігівський Теоктист (132), Онисифор прозорливець. — Всі ці богоносці прийшли до обманеного і, помолившись Богові, відігнали від нього біса й уже більше він його не бачив. Тож вивели його і зачитували про Старий Завіт, бажаючи від нього щонебудь почути. А цей клявся, що він ніколи не читав жидівських книг, які передше знав на пам'ять; а нині не знає ні одного, навіть простого слова сказати, бо нічого не знає. А ці преблаженні Отці ледве навчили його грамоті. І від тоді посвятив він себе здержливості, послухові та чистому й смиренному життю так, що перевищив усіх чеснотами й поставили його пізніше єпископом Новгородом, за великі його чесноти. І вчинив він багато чудес, а раз якось, у часі засухи,

(132) Теоктист був Чернігівським єпископом в рр. 1113-1123, а Ісаїя Ростовський в рр. 1077-1089. Висказ « Нестор — літописець » — одне з найважливіших свідчень авторства Нестора в творенні літописів.

помолившись Богові, звів з неба дощ і погасив у городі пожежу. А сьогодні святого й блаженного Никиту почитають між Святими (133).

Розповідь 26

СВЯТИЙ ЗАТВОРНИК — ЛАВРЕНТІЙ

По тому інший брат, на ім'я Лаврентій, захотів увійти в затвір. Та святі Отці не казали творити цього. Та цей Лаврентій пішов у Ізяславів монастир святого Димитрія і замкнув себе. І заради його твердого життя дав йому Господь дар ізціління. І привели до нього якогось чоловіка з Києва, який мав біса, якого Затворник не зміг вигнати, бо був це дуже лютий біс так, що кидав сам деревиною, якої не могло піднести десять чоловіків. Перебуваючи довший час без ізціління, наказав Затворник завести його в Печерський монастир. Тоді біснுவатий почав кричати: « До кого мене посилаєш? Бо я не смію наблизитися до печер, заради Святих, що в них покладені; а в монастирі боюся я тридцятьох, а з іншими то я поборюся ». А ті, що його вели, знали, що він ніколи не був у Печерським монастирі й нікого в ньому не знав, тож запитали його: « Кого ти з них боїшся? »

(133) Микита був єпископом Новгороду в рр. 1096-1108. Поміж печерською братією були, відай, богословські диспути, в яких Микита часто покликався на Старий Завіт, а звідси думали, що він близький до юдаїзуючих поглядів. На думку Бараца, « книги жидовскія » це мали б бути Талмуд і Мідраші, які ширилися між київськими християнами. Про Никиту маємо добрі відмітки І. Малишевского (« Евреи въ Южн. Руси и Києве въ XI-XII вв., в « Труды Київсь. Дух. Акад. », 1878, ч. 9, стор. 458-474) і інших дослідників, як напр. Геца (*цит. тв.*, стор. 64-65).

А біснுவатий назвав їх усіх поименно: « Цих тридцять, каже, одним словом мене виженуть ». А було тоді в печері 180 ченців. І кажуть вони біснуватому: « Ми хочемо замкнути тебе в печері ». А біснуватий відповів: « Яка з того користь битися мені з померлими? Таж вони сьогодні мають більшу надію на Бога в молитвах за своїх ченців, і за тих що до них приходять. Але як хочете бачити мою боротьбу, ведіть мене в монастир ». І почав говорити по-жидівськи, а потім по-латинськи і по-грецьки, і попросту говорив всіма мовами, яких ніколи не чув і вожатаї дуже злякалися зміною його мови і її різноманітності. І перед приходом у монастир він видужав і почав добре говорити. І прийшов ігумен з братією, та видужалий не знав ні ігумена, ні одного з тих 30, що їх назвав поименно, бувши біснуватим. І спитали його ті, що його привели: « Хто тебе ізцілив? » А цей відповів, позираючи на чудотворну ікону Богородиці та й сказав, що з нею стрінуло нас тих 30 святих Отців і так я видужав. І знав імена їх усіх а самих нікого з тих Старців не пізнавав. І так усі спільно віддали славу Богові й пречистій його Матері та блаженним його Угодникам.

А тому списав я це, господине мій Акиндине, щоб темрявою незнання не закрити цих блаженних і преподобних Отців наших, їх знаків, і чудес, і вчинків, щоб і інші пізнали святе життя нашої братії, що були колись в один час такі мужі, щось коло 30, які могли словом виганяти бісів; а до печери жодні біснуваті не сміли наблизитися заради похованих там Отців Антонія і Теодосія та інших покладених там ченців, яких імена записані в книги життя. Блаженний той, хто удостоївся бути вписаним з ними; а Господь нехай і мене удостоїть своїм милостям в день судний, за твоїми молитвами. Амінь.

Розповідь 27

СВЯТИЙ І БЛАЖЕННИЙ АГАПИТ —
БЕЗКОРИСЛИВИЙ ЛІКАР (134)

Був один чернець у Києві на ім'я Агапит, за часів блаженного Отця нашого Антонія, який наслідував його ангельське життя, та був очевидцем його поучень. А, скриваючи свою святість, був він великим, оздоровляв недужих від їхніх недуг, подаючи їм лікарські зела, а вони виздоровлювали його молитвою. Так і цей блаженний Агапит, наслідуючи цього святого Старця, помагав недужим. І коли хто з братів нездужав, то він, залишивши свою келію, приходив до недужого брата і послугував йому й не було нічого тайного в його келії, підносив його й укладав на постелі, брав на руки і годував своєю стравою, яку варив з зілля, і так недужий ставав здоровий його молитвою. А коли так Бог хотів, що його недуга продовжалася, щоб збільшити віру й молитву свого слуги, то цей блаженний Агапит перебував при ньому невідступно, умоляючи за нього безнастанно Бога, доки Господь не давав хворому здоровля, заради його молитов. І тому назвали його «лікарем», бо дав йому Бог дарування ізціляти. І почули про нього в городі, що є в монастирі якийсь лікар, та й багато недужих приходило до нього й виздоровлювали.

І був у часах того Блаженного один чоловік, вірменин родом і вірою, дуже проворний у лікуванні, якого не було перед ним. Він, як лише побачив недужого, то зараз пізнавав і предсказував йому смерть, визначаючи і день, і годину, не змінюючи свого слова, і такого вже ніяк не можна було вилікувати. З таких ото принесено до Печерського монастиря одного недужого, а був він з

(134) В Арсеніївській редакції Патерика, з цієї розповіді починається послання Полікарпа.

перших у князя Всеволода (135); той вірменин ввів його в безнадію, предсказуючи йому смерть до восьми днів (135). А блаженний Агапит, давши йому свої зела, які сам споживав, вчинив його здоровим. І слава про нього розійшлася по всій цій землі. Та вірменин був зраниений стрілою зависти й почав докоряти Блаженному й послав одного відеудженого ним на смерть у монастир, кажучи дати йому смертоносного зілля, щоб перед ним (Блаженим) спожив і, впавши, сконав. А Блаженний, бачивши його вмираючим, дав йому монастирської страви і своєю молитвою вчинив його здоровим та й вибавив від смерти того, що був приреченим до смерти. І від того часу цей інаковірніючий вірменин виступив до боротьби проти нього і підмовив проти святого Агапита своїх одновірців, щоб подали йому випити смертоносного зілля, бажаючи його цим зіллям умертвити. Та Блаженний випив без шкоди, не дізнавши жодного лиха, бо знає Господь вибавляти благочестивих від смерти, бо, каже: « Хоч би і що смертоносне випили, не пошкодить їм; на хворих руки будуть класти, і добре їм стане » (Мар. 16,18).

В тому часі занедужав князь Володимир Всеволодович Мономах і вірменин піклувався ним лікуючи його, але без успіху, бо ще й збільшилася недуга. І коли був уже при смерті, послав він прохання до Печерського ігумена Івана, щоб спонукав Агапита прийти до нього, бо княжив він тоді в Чернігові. Отож ігумен, покликавши Агапита, наказав йому йти в Чернігів. І відповів йому Блаженний: « Коли піду до князя, то ходитиму до всіх; нехай не буде мені того, щоб заради людської слави виходити за монастирські ворота й стати порушником мого обіту, який я дав Богові: витривати в монастирі до останнього мого віддиху. Якщо ж виганяєш мене, то піду в іншу околицю, а так, коли справа промине, повернуся ».

(135) Всеволод Ярославич, великий князь кийівський (1078-1093).

Бо не виходив він ніколи з монастиря. І побачивши княжий посланець, що не хоче іти, молив ченця, щоб дав принаймні зілля. І, спонуканий ігуменом, дав йому зілля з своєї страви, щоб подав недужому. І як лише князь покушав зілля, зараз таки видужав. А коли князь Володимир прийшов до Києва й зайшов у Печерський монастир, то забажав пошанувати й ченця й побачити, хто він такий, що дав йому зілля й здоровля з Богом, бо ніколи передше його не бачив та й думав обдарувати його майном. Але Агапит, не бажаючи слави, скрився, а князь, принесене йому золото, передав ігуменові.

Згодом послав Володимир до блаженного Агапита одного з своїх боярів, з великими подарунками. І коли посланий боярин знайшов його в келії, приніс і поклав перед ним дарунки. Але він відповів: « Сину, я ніколи і від нікого чогонебудь не взяв, то чи нині погублю мою нагороду заради золота, якого я від нікого не потребую? » І відповів йому боярин: « Отче, знає той, що мене послав, що цього не потребуєш, але заради мене потіш твого сина, якому ти в Бозі дарував здоровля; прийми це і роздай бідним ». І сказав Старець: « Радо прийму це заради тебе, бо воно мені потрібне. А скажи тому, хто тебе послав: 'все, що ти мав було чуже; та зараз, відходячи і не в спроможі нічого взяти з собою, все, що мавш роздай потребуючим, бо тому й вибавив тебе Господь від смерти; а я нічого не був би вспів; та й не старайся не слухатися мене, щоб знову не постигло тебе те саме ». І взяв Агапит принесене золото, виніс з келії і викинув, а сам скрився. І коли боярин вийшов то й побачив покинені ним дарунки, взяв їх і все те дав ігуменові Іванові, а про Старця все розказав князеві. І всі зрозуміли, що він слуга Божий. А князь не посмів не слухатися Старця й усе своє майно роздавав бідним, за словом Блаженного.

А опісля занедужав цей чернець Агапит і прийшов до нього вище згаданий вірменин, щоб його відвідати і

став спорити з ним про лікарське мистецтво, оповідаючи яким зіллям і яка недуга лікується. А Блаженний відповів: « Яким Господь дає здоровля ». І зрозумів з того вірменин, що він у цьому невіжа й говорив до своїх: « Таж він не знає пічогісінько ». І взявши його за руку сказав йому, що на третій день упокоїться, кажучи: « Якщож так не станеться, той я стану ченцем ». І каже до нього Старець з огірченням: « Такі то й способи твого лікування: заповідавши мені смерть, а допомгти мені не можеш? Якщо ти добрий лікар, то дай мені життя; а якщо це не в твоїх силах, то пощо мені докоряєш і заповідавши, що за три дні помру? Бо мені об'явив Господь, що помру за три місяці! » І каже йому вірменин: « Якщо ти мене добре зрозумів, то вже ніяк не перейдеш поза три дні »; бо він справді був дуже схорований так, що не міг і порушуватися. А тоді принесли якогось недужого з Києва й Агапит встав, немов і не був недужий, взяв трохи зілля, що його сам споживав, показав лікареві та й каже: « Ось бачиш і знаєш, що то за зілля ». Лікар побачивши його та й каже ченцеві: « Це не наші зела, але приносять їх з Олександрії ». І посміхнувся Блаженний з його невіжества, дав того зілля недужому й цей виадоровів, а до лікаря сказав: « Дитино, їж і не жалуй, бо ми бідні і не маємо що тобі подати ». А вірменин відповів йому: « Сьогодні ми, Отче, маємо чотиродневний піст » (136). І спитав його Блаженний: « Ти хто такий і якої ти віри? » А лікар і каже йому: « Чи ти не чув про мене, що я вірменин? » І каже йому Блаженний: « То як ти посмів ввійти і осквернити мою келію? і тримати мою грішну руку. Іди від мене, нечестивий іновірче! » Засоромлений вірменин відійшов, а блажен-

(136) Про який піст ідеться, тяжко здогадатися. З вірменської практики відомо, що в них пости тривають і по 5 днів.

ний Агапит, трошки нездужаючи, прожив ще три місяці й відійшов до Господа.

По його смерті знову прийшов вірменим до монастиря й каже ігуменові: « Від тепер і я буду ченцем і залишаю вірменську віру, бо я поправді вірую в Господа Ісуса Христа. Бо явився мені блаженний Агапит і сказав: Ти обіцяв прийняти чернечий чин, і якщо не виконаєш обітниць, то погибнеш з тілом і душею; і я вірю в це. Бо коли б і цей Блаженний хотів був жити тут довгі роки, то не був би Бог покликав його з цього світу; та хоча й прийняв його, то дав йому вічне життя, і думаю, що він по своїй волі відійшов від нас, бажаючи небесного царства, і тому приклав собі ще три місяці; та хоча казав три місяці, то міг прожити і три роки. А хоча він і помер, то поселився в мешканнях, які тривають на вічне життя, і там і живе ».

То ж і цей вірменин постригся в ченці в Печерськiм монастирі й тут закінчив своє життя в добрій opinii. Таке то та й ще більше діялося за тих святих ченців, яких чеснотливе життя я згадав і дивуюся, як то воно промовчано великі діла святих наших Отців Антонія і Теодосія? То ж як з-за нашої нерадивости погасло таке велике світило, то ж і від тих преподобних наших Отців як засяють лучі? Бо, як сказав Господь, ніякого пророка не приймають добре в своїй батьківщині (Лук. 4,24). Як же я зміг би написати тобі, чесний архимандрите й господине Акиндине, дивні діла тих вище згаданих святих і преподобних Отців: одних повчання, інших сильну здержність, тамтих послух, других прозорливість — коли всі вони були назнаменовані вірою, знаками і чудами від твого чорноризця, а мого господина, єпископа Симона. Іншим видається неймовірною слава заради діл, а вина лежить у недовірстві до мене, звісного грішника Полікарпа; та як наказує твоє Преподобіє писати все те, що прийде на думку і насунеться на пам'ять, то хоча воно буде тобі й не потрібне, та нехай вийде на користь

тим, що по нас прийдуть, як це зробив блаженний Нестор у Літописі, написавши про блаженних Отців: Дам'яна, Єремію, Матвія, й Ісаакія (137). А в Житті святого Антонія записано життя їх усіх, хоча й коротко. Та щодо вище згаданих ченців, то говоритиму ясно, а не тайно як передше; бо коли я замовчу щось, то вони взагалі будуть призабуті й їхні імена більше не будуть згадуватися, як було до сьогодні. А це сказано в 15-ий рік твого ігуменства, хоч уже 160 літ їх не згадувано (138); а нині, з любови до тебе, те, що було затаєне, стало явним у пам'яті боголюбців на віки, які будуть читати і прославляти тих, що вгодили Богові й ним були прославлені. А красуватися такими, це для мене слава й цим думаю покрити ничтожність мого діла. Бо як лише згадаю почуте, то і роблю, і думаю те, що від мене вимагає їх чудотворність. Бо, як каже Господь, радість буває на небі з-за одного розкаяного грішника, то скільки більше будуть веселитися ангели з-за стільки праведних, які прожили життя на землі й були достойні стати спадкоємцями їх слави. Бо коли вони тут не дбали про тіло, і немов безплотні знехтували земським, а все житейське вважали за полову, щоб позискати єдиного Христа, бо його одного вони любили й пристали до Його любови та й віддали Йому всю свою волю, щоб від Нього отримати обожествлення, то й він дарував їм на землі, в нагороду за подвиги, дар творення чудес, а в будучім (житті)

(137) Порівняй Літопис під роком 1074-им. З цього історики роблять висновок, що в XII-ім столітті був уже список « Повісти временних літ » ченця Нестора (див. А. Шахматовъ, *Несторъ Летописецъ — привіт Ів. Франкові*, стор. 44).

(138) На підставі цих слів О. Шахматов думав, що послання Полікарпа написано в 1232-му році, а написання « Життя » Антонія відносив до 1073-го. Пізніше Шахматов уже не považується приймати цю вказівку в буквальному розумінні (див. « *Разисканія* », стор. 260).

прославить їх невисказаною славою. Бо без Святого Духа нічого не дасться людині на землі, якщо не буде дане їй згори. Тому й я грішний Полікарп, працюючи за твоєю волею, могутній Акиндине, і написав тобі це. Та лише скажи, а розповім тобі ще дещо про блаженного і преподобного Отця нашого Григорія чудотворця.

Розповідь 28

СВЯТИЙ ГРИГОРІЙ ЧУДОТВОРЕЦЬ

Цей блаженний Григорій прийшов у Печерський монастир до святого Отця нашого Теодосія, який навчив його чернечого життя, безкорисливості, смирення, послуху й інших чеснот. Найбільше ж таки прикладався він до молитви й тому отримав владу на бісів, які кричали здалеку: « О Григоріє, ти виганяєш нас своєю молитвою! » Бо мав Блаженний звичай по кожнім богослуженні відмовляти виклиральні молитви; і старий ворог, не в силі знести, що він його проганяв, не будучи в силі зробити йому в житті якусь пакість, навчив злих людей, щоб його обікрали. А не мав він нічого, крім книг. Отож однієї ночі прийшли злодії й підглядали Старця, щоб, коли вийде на Утреню, увійти й забрати все. Відчувши Григорій їх прихід, бо кожної ночі завжди не спав, але співав і молився безперестанку посеред келії, — помолвився і за тих, що прийшли красти: « Боже, пішли сон твоїм слугам, бо натрудилися надармо, догоджуючи ворогові ». І спали вони 5 днів і 5 ночей, доки Блаженний не покликав братії і не розбудив їх кажучи: « Доки будете надармо сторожити, хочачи мене обікрасти? ідіть уже до своїх домівок ». І вони встали та не могли зрушити з місця, бо дуже знемоглися голодом. Тож Блаженний дав їм попоїсти і відпустив їх. Почувши це городський старшина, наказав мучити тих злодіїв. Засмутився

Григорій, що заради нього вони були передані на муки, пішов і віддав старшому книги, щоб відпустив злодіїв. А решту книг продав, а гроші роздав убогим, кажучи собі так: « Щоб не попали в біду ті, що схотіли б їх вкрати. Бо каже Господь: 'не скривайте собі скарбів на землі, де злодії підкопуються і крадуть; скривайте собі скарби на небі, де ні міль не точить, ані злодії не крадуть; бо де буде скарб ваш, там і серце ваше буде » (Лук. 12,33-34). А ці злодії, з-за того чуда, покаялися, бо воно сталося заради них, і вже не поверталися на свої перші діла, але прийшли до Печерського монастиря на служіння братії.

А мав цей Блаженний малий огородець, де сів зілля, і де були овочеві дерева. І на них прийшли злодії; і коли взяли свої міхи, хочачи відійти то не змогли. І два дні стояли непорушні під своїм тягарем та й почали просити: « Господине Григоріє, відпусти нас, а ми вже покаємося з своїх гріхів, і вже не вчинимо більше подібного ». Почувши це ченці, прийшли схопили їх, але не змогли відвести з цього місця. І запитали їх: « Коли ви сюди прийшли? » Тіж відповіли: « Ми вже стоїмо тут два дні й дві ночі ». А ченці говорили: « Та ж ми завжди виходимо і не бачили вас тут ». А злодії кажуть: « Якби ми були вас тут бачили, то були б молили вас з сльозами, щоб нас відпущено. Лише охлявши почали ми кликати; а сьогодні молить Старця, щоб нас відпустив ». Прийшов Григорій та й каже їм: « Тому, що ви все своє життя нероби і обкрадаєте чужий труд, а самі не хочете працювати, то тепер стійте тут безчинно й дальші літа, аж до кінця вашого життя ». Вони ж з сльозами прохали Старця, що вже не будуть так далі грішити й Старець змилосердився над ними та й каже: « Якщо хочете працювати і своїм трудом прокормлювати інших, то вже відпущу вас ». І злодії прирекли під клятвою: « Ніколи вже більше тебе не будемо не слухати ». І сказав Григорій: « Благословенний Бог! Відтепер будете

працювати на святу братію, і з своєї праці подаватимете на її потребу ». І так відпустив їх. А злодії скінчили своє життя в Печерському монастирі, доглядаючи городу, і — думаю, що є там їхні нащадки до сьогодні.

Іншого разу якоесь прийшло трьох, хочачи випробувати Блаженного; два з них просили облудно Святого, кажучи: « Це наш приятель, але він засуджений на смерть. Прохаємо тебе, вибав його; дай йому чим окутитися від смерти ». І заплакав Григорій з жалю, бо провидів про нього, що надійшов кінець життя того (чоловіка) та й каже: « Горе чоловікові тому, бо прийш ов день його погибелі ». А вони сказали: « Ти, Отче, якщо даси йому щось, то він не помре ». А говорили те, бажаючи щось у нього випросити, щоб поділити між собою. Та Григорій каже їм: « І я дам, і сей помре », та й спитав, якою смертю він засуджений вмерти. Вони ж кажуть: « Має бути повішений на дереві ». І каже їм Блаженний: « Ви добре осудили його, кажучи це, щоб його ум не почув нічого земського, ані щоб його очі не бачили нічого суетного »; і винісши решту своїх книг, дав їм, кажучи: « Якщо не будуть підхожі, то поверніть мені назад ». Та вони, взявши книги, почали сміятися, домовляючись між собою: « Продавши це, поділимо між себе », а зобачивши овочеві дерева, рясні плодами, сказали собі: « Прийдемо цієї ночі та й заберемо ще і його овочі ». Коли ж настала ніч, прийшло цих трьох, замкнули ченця в погребі, де він молився; а один, той, що про нього казали, що його мають повісити на дереві, виліз на гору і почав рвати яблука, схопившись за галуззя, та воно обломалося, а ці два налякалися й втекли; а той, що падав, зачепився одягом за другу гіляку і, не маючи допомоги, вдусився. Бо Григорій був замкнений і не міг прийти з рештою братії в церкву. Коли всі, вийшовши з церкви, побачили мертвого повішеного чоловіка — налякалися, то ж, пошукавши Григорія, знайшли його замкненого в погребі. Вийшовши звідти, Блаженний казав зняти мертвого й

сказав до його товаришів: « Ось як збулась ваша думка! З Бога не можна насміхатися. Якщо ви не були б мене замкнули, то я, вийшовши, був би зняв його з дерева, і він не був би помер. Тому ж, що ворог навчив вас покривати суєтне брехнею, то й залишилися ви без його милості ». Почувши це ті насмішники, як збулись його слова, прийшли й припали йому до ніг, прохаючи прощення. А Григорій засудив їх на роботи в Печерському монастирі, щоб, працюючи, їли свій хліб і могли й інших нагодувати з своєї праці. І так вони скінчили своє життя, працюючи з своїми дітьми в Печерському монастирі, як раби пресвятої Богородиці й учнів святого Отця нашого Теодосія.

Та треба ще й те сказати про нього, яку то Блаженний перестерпів смертну страсть. Трапилася одна монастирська подія: впавши якась тварина, занечистила посудину, і тому пішов преподобний Григорій до Дніпра по воду. А в тому часі надіхав туди князь Ростислав Всеволодович, бажаючи піти в Печерський монастир просити молитви й благословення, бо йшов з військом проти половців, з своїм братом Володимиром (139). Отож, побачивши вояки цього Старця, почали насміхатися з нього, вживаючи сороміцьких слів. Чернець же, пізнавши, що вони йдуть на смерть, почав говорити до них: « Дітоньки, ви чините лихе й Богу негідне, коли треба вам багато каятися й молитися. То ж радше плачте над своєю погіблюю й кайтеся своїх гріхів, щоб мали ви потішення в страшний день, бо вже випав на вас присуд, що всі ви разом з князем помрете в воді ». Та князь не мав страху Божого, ані не взяв собі до серця слів Преподобного, думаючи, що він говорить пусте все те, що йому наговорив і сказав: « Ти мені передсказуєш смерть у воді,

(139) Про похід і смерть Ростислава див. Іпатівський літопис під 1093 роком.

коли й сам будеш бродити в ній ». І в гніві казав зв'язати йому руки і ноги, прив'язати до шиї камінь та й вкинути в воду. І так його втоплено. А братія шукала його два дні й не могла знайти; лише на третій день прийшли в його келію, думаючи спрятати те, що по ньому осталося, аж ось знайшли в келії мерця, зв'язаного, з каменем на шиї, одежа його була ще мокра, а лице погідне, та й сам він був немов живий. І не знайшли нікого, хто то його приніс та й келія була замкнена. Та слава в цьому Господу Богу, який чинить чуда заради своїх угодників. І брати винесли його тіло й поклали його в печерах, і воно багато літ залишилося нетлінним.

Ростислав же, відчуваючи провину за свій гріх, не пішов у монастир, бо гнівався та й не хотів благословення й пішов собі, полюбив клятву й вона постигла його. А Володимир прийшов до монастиря помолитися. І близько Трипілля зударилися війська й наші князі відступили перед противниками. І Володимир, з-за молитов Святих і благословення, переправився через ріку, а Ростислав потонув з усіма своїми воїнами (140), за словом блаженного Григорія: « Бо яким судом судите, таким і вас осудять, а якою міркою мірите, такою відмірять і вам » (Мат. 7,2). Тож зрозумійте ви, кривдники, притчу сказану Господом у святій Євангелії, про немилосерного суддю й бідну вдовицю, до якого вона приходила й скаржилася йому, промовляючи: « Розсуди мене з суперником моім » (Лук. 18,3). Кажу бо вам, що Господь скоренько відіметь за своїх слуг, бо Він сказав: « Мені месть, я відомщу » (Рим. 12,19). Каже бо Господь: « Глядіть, щоб ви ніким з отих малих не гордували, бо ангели їхні на небі повсякчасно бачать обличчя мого Небесного Отця » (Мат. 18,10). Бо Господь справедливий і любить

(140) Про цю трагічну смерть на річці Стугні див. в « Слово о полку Ігоревім ».

правду, а праведники побачать його лице (Пс. 10,7). І що чоловік посіє, те й жатиме. Така відплата Господа тим, кому він противиться, а смиренним дає благодать (Притч. 3,34). Йому слава в Отцем і Святим Духом, нині й завжди, і на віки вічні. Амінь.

Розповідь 29

МНОГОТЕРПЕЛИВИЙ ІВАН ЗАТВОРНИК (141)

Подібну долю й однакові страсті матимуть уроджені на землі від першої людини, бо, побачивши красу овочу, не здержалася і не послухала Бога і отримала страсне життя. Бо коли коли вона була створена, не мала на собі порока, бо була Божим створінням. Бо Господь Бог наш, узявши порох земний, своїми пречистими і непорочними руками створив людину благу й добру, але вона, як болото, полюбивши земню, потяглася до сластей, і сласті її опанували, а рід людський від тоді став заневолений пристрастями й віддавався іншим утіхам і вони завжди нас перемагають. Вони й мене перемагають і я їм заневолений; думки моєї душі мене заміщують і пристрасно до них схиляюся, маючи непослабне бажання творити гріх, а тому не має мені подібного на землі з-за моїх многих прогріхів, у яких я й досі перебуваю. А той одинокий знайшов правду й відрікся всього на волю Божу і заповіді Його вірно зберіг, і зберіг у чистоті своє тіло й душу, без усякої тілесної й душевної скверні. Маю на думці преподобного Івана, що замкнув себе в тісному місці печери й прожив там 30 років у великій здержності,

(141) На думку О. Шахматова розповіді про Івана Затворника та Мойсея Угриня було складено наперед.

виснажуючи й втомлюючи своє тіло частим постом, носячи на своєму тілі тяжкі заліза.

До нього заходив часто один з братії, якого нападвали диявольські думки, спокушуючи на тілесні пожадливісті й прохав блаженного Івана про молитву до Бога, щоб Господь дав йому полекшу в пристрастях і усмирив тілесну жадобу. І приходив він і молив його багато разів. А блаженний Іван говорив йому: « Брате, бодрися і кріпися, потерпи для Господа й старайся зберегти його в'язи, а він не залишить тебе в руках ворога й не віддасть нас на жир у його зуби ». І відповідав брат до затворника: « Повір мені, Отче, якщо не даси мені полекші, то не успокоюся, блукаючи з місця на місце ». А блаженний Іван відповів йому: « Чому бажаєш ти себе віддати на поживу ворогові, немов чоловік, що стоїть над пропастью так, що його ворог прийде зненацька та кине його в пропасть, і буває падіння його тяжке, що й не зможе встати. А коли перебуватимеш тут у цім святім і блаженнім монастирі, то ти подібний до чоловіка, який стоїть здалеку від пропасті так, що і ворог намується тебе зтягти до неї і таки не зможе, поки Господь не висвободить тебе твоїм терпінням з пропасті похотей і нечистого болота та й не поставить твоїх ніг на камені. Тож послухай, брате, що траплялося мені в моїй молодості. Бо багато я терпів, спокушуваний до блуду та й не знаю, що я не вчинив заради свого спасіння: і цілими тижнями нічого не їв, і щонічно перебував без сну, і морив себе великою спрагою, і носив на собі тяжкі окови, і перебув я в таких терпіннях три роки, але й так не осягнув спокою. І пішов я в печеру, де лежав святий Отець наш Антоній і тут почав молитися й провів день і ніч при його гробі на молитві. І почув я його, як сказав до мене: 'Іване, Іване, треба тобі тут затворитися і небаченням та мовчанкою притихне боротьба і Господь pomoже тобі молитвами своїх Преподобних. І я, брате, від тоді поселився тут на отім тіснім і невидгіднім місці ось

уже тому 30 років, і за небагато літ знайшов заспокоєння. Все своє життя я тяжко боровся з тілесними думками і провів тверде життя, харчуючись лише однією стравою. А потому, не знаючи що зробити, і не в спроможі витерпіти цю тілесну боротьбу, задумав я жити нагим і носити на тілі тяжкі окуви, які від тоді й досі на мені й так марнію студійню й залізом. Та й ще інше зробив я, і тому отримав і полекшу. Викопавши глибоку, аж до рамен, яму, коли прийшов час святого посту, я заліз до неї і присипав себе порохом так, що мав вільні лише руки й голову; і під таким тягарем перебув я тут увесь піст, не в спроможі порушити ні одним членом тіла, але й так не успоїлося жадання й пал мого тіла. А до того ще й ворог-диявол страхав мене, хоча мені звідси вигнати, та я зрозумів його підступ. Бо мої ноги в цій ямі здолу загорілися так, що скорчилися жили та й кості тріщали, а полум'я вже досягало моїх нутроців і мої м'язи вигоріли. Тоді забувши на цей лютий біль, я тішився душею, що була в мені збереженою чистою від усякої нечесті. І заради Господа я радше вигорів в тому вогні, ніж вийти з цієї ями. І тоді побачив я страшного й дуже лютого змія, який хотів мене цілого пожерти й дихаючи полум'ям і іскрами палив мене. А робив він це багато днів, бажаючи мене вигнати. А коли настала ніч Христового воскресення, цей лютий змія нагло напав на мене, схопив мою голову й руки в свою пащу так, що на голові й на бороді згоріло моє волосся, як і сьогодні бачиш мене. Я ж, будучи в його пащі, закликав з глибин мого серця: «Господи Боже, Спасе мій! Чому Ти мене оставив? Помилуй мене, Владико, бо ти єдиний чоловіколюбець. Спаси мене грішного, єдиний Боже безгрішний! Вибав мене від скверні мого беззаконня, щоб не був я ув'язний у ворожих сітях на вічні віки! Вибав мене з пащі мого ворога, що як лев, рикаючи, ходить, бажаючи мене поглотити. Воздвигни силу Твою і прийди, щоб спасти мене; блисни Твоєю блискавкою

і прожени його, щоб зникнув з-перед Твого лица ». — І коли я скінчив цю молитву, нагло постала блискавка і той лютий змії зчез від мене й від тоді й досі я вже його більше не бачив: І тоді то освітило мене божественне світло немов сонце й почув я голос, який промовив до мене: « Іване, Іване! Ось тобі допомога, тому уважай на себе, щоб не сталося з тобою чогось гіршого й пострадаєш в майбутньому світі ». Я ж поклонився та й відповів: « Господи, чому Ти дозволив мучити мене так тяжко? » А голос сказав мені знову: « Відповідно до твоєї витримки, я допустив на тебе, щоб ти був стоплений немов золото. Бо Бог не допускає для людини напастей над її сили, але скільки вона в спроможі, як господар, доручає своїм слугам, сильним і могутнім, тяжкі й великі діла, а немічним і слабим придумує маленькі й легкі діла. І так розумій це: в боротьбі пристрастей, про яку ти молишся, молися за себе самого до померлого, що лежить напроти тебе, щоб дав тобі полекшу в цій змисловій боротьбі, бо цей (померлий) вчинив більше від Йосифа і може помагати тим, що тяжко терплять такою пристрастю ». Я ж, не знаючи такого імені, почав кликати: « Господи, помилуй мене! » А опісля я дізнався, що це був Мойсей, родом угрин.

І зійшло на мене невисказане світло, в якому я сьогодні перебуваю, і не потребую свічі, ні вночі, ні за дня; та й усі гідні втішаються таким світолом і приходять до мене й бачать виразно таку потіху, яка світить нічю в надії на прийдешній світ. Лише ми затемнили наш ум любов'ю тіла і Христос, вчиняючи добре, посилає на нас пристрасть, бо ніколи ми не принесли плоду. Тож кажу тобі, брате: « Помолімся до цього преподобного Мойсея, і він тобі pomoже ». І взявши одну кістку з можів Святого і дав йому кажучи: « Приклади до твого тіла ». І тоді нагло втишилася пристрасть, а його члени замерли й від тоді не мав він пакости. І завжди благодарив Бога, який прославляє своїх Святих і тих, що

за життя Йому вгодили, — тих і по смерті обдарував даруваннями ізцілень і прикрасив нетлінними вінками та сподобив свого царства. Йому слава з Отцем і Святим Духом, нині й повсякчасно, і на віки вічні. Амінь.

Розповідь 30

ПРЕПОДОВНИЙ МОЙСЕЙ УГРИН

Знаємо є, що того блаженного Мойсея Угриня любив святий Борис. А був він родом угрин, брат Юрія, на якого святий Борис поклав золоту гривну, і якого вбили з святим Борисом на Альті й відрізали його голову заради золотої гривни (142). А цей Мойсей одинокий врятувався від гіркої смерті й спасся від лютого вбивства та й прибув у Переяслав, до сестри Ярослава, і жив там. А в ці дні не можна було нікуди піти, й молився він Богові, як кріпкий душею, аж поки не прибув наш благочестивий князь Ярослав; його ж душевна любов до братів не могла стерпіти беззаконства й переміг він гордого, безбожного й окаянного Святополка. І цей втік до ляхів, а прибувши знову з Болеславом, прогнав Ярослава й засів у Києві (143). Та коли Болеслав повернувся

(142) Див. в Літописі під роком 1015-им: «Прокололи й його слугу, що впав на нього, і його прокололи, бо Борис любив його. Бо цей молодець був родом угрин, на ім'я Юрій, якого дуже любив Борис, бо поклав на нього золоту гривну, в якій він появлявся перед ним; і вибили багато слуг Бориса. А коли з Юрія не могли зняти скоро гривни з шиї, то відсікли йому голову, і так зняли гривну, а голову викинули геть; тому й не знайшли пізніше його тіла з іншими трупами» (Порів. О. Шахматов, *Разски*, стор. 85-87, 261-66.

(143) В «Повісті временних літ», під роком 1018-им пишеться: «І втік Болеслав з Києва, взявши майно і бояр Ярослава і сестри його...» (Див. О. Шахматов, *цит. тв.*, стор. 261-2, 577).

до ляхів, то забрав з собою обі сестри Ярослав та й поскоплював і його бояр, а з ним повів й отого блаженного Мойсея, забитого на руках і ногах у тяжкі залізні кайдани, якого й пильно стерегли, бо був сильної будови й гарний з виду (144). Та побачила його одна гарна і молода жінка із знаті, яка мала велике багатство і владу і, зваживши в душі красу його вигляду, розгорілася сердешною жагою до цього Преподобного й почала переконувати його підмесливими словами, промовляючи: « Чоловіче, будучи розумним, ти даремне терпиш такі муки, бо можна уникнути таких кайданів і страждань ». А Мойсей каже до неї: « Бог так допустив ». Відповідає йому жінка: « Коли покоришся мені, то я висвободжу тебе і вчиню великим у ляцькій землі, і будеш панувати наді мною та над усією мовою областю ». І зрозумів Блаженний її нечисте бажання і сказав до неї: « Який чоловік, взявши жінку й скорившись їй, поправився колись? Коли первостворений Адам покорився жінці, став вигнаний з раю. Сильніший за інших Самсон і переможець над військами, був накінець переданий жінкою чужинцям. І Соломон, постигнувши глибину мудрости, коли послухав жінки, то почав поклонятися ідолам. Та й славний многими перемогами Ірод, заневолившись пізніше, усікнув Івана Предтечу (145). Отож я, будучи вільним, стану рабом жінки, якої я не знає від уродження? » Та вона сказала: « Я тебе викуплю і зроблю славним і вчиню паном усього мого дому, і хочу мати тебе за чоловіка, лише вчини мою волю, і сповни і утіш бажання моєї душі й дай мені натішитися твоею красою. Бо досить мені вже моєї похоті й не можу витерпіти твоєї краси, яка погубляє мій ум, та й щоб утишився жар мого серця,

(144) Там же, гл. вище.

(145) Тут автор показує обізнання з одним з пам'ятників « Слова про злих жінок ».

який мене спалює. А допнявши сповнення мого задуму, я успокоюся в моїй пристарості, та й ти насолоджуватимешся моїми красотами і будеш паном усіх моїх мастків і наслідником моєї влади й старший над боярами ». І каже блаженний Мойсей до неї: « Запам'ятай собі це добре, що я не вчиню твоєї волі, а влади твоєї й твого багатства не хочу, бо душевна чистота краща від усього того, а також і тілесна. Не буде мені тяжко перетерпіти п'ять літ, що їх Господь призначив мені перетерпіти в цих кайданах. Не винний я в цих муках і надіюся, що буду вибавлений вічних мук ».

Тоді ця жінка, бачачи позбавлену себе такої краси, прийшла на другу диявольську думку, кажучи собі так: « Якщо його лише викуплю, то й поневільно мені підкориться ». Тому послала до того, хто тримав його в неволі, щоб узяв за нього скільки хоче, і віддав їй Мойсея. А той, бачивши добру нагоду розбагатіти, зажадав від неї коло 1000 (гривен срібла), і віддав їй Мойсея. І тоді безлічно тягнула вона його на нечесне діло. Приймавши над ним владу, наказала йому йти за нею і, висвободивши його з кайданів і зодягнувши в дорогі шати, годувала його солодощами і, обнимаючи його любовним примусом, так і пудила його на свою похіть. Та цей Преподобний, бачачи шаленство цієї жінки, віддавався радше молитві й построві, споживав страви в бдінні й волів заради Бога лише самий сухий хліб і воду з чистістю, ніж дорогі страви й вино з скверню. І не лише скинув і останню сорочку, як колись Йосиф, але визбувся й усього одягу й утік від гріха й нізащо уважав життя цього світу та вкинув цю жінку в таку лють, що вона морила його голодом. Та Бог не залишає своїх слуг, які надіються на Нього; бо склонив Він одного слугу цієї жінки на милосердя, і той тайком подавав йому страву. А інші переконували його й говорили: « Брате Мойсею! Чому відмовляєшся женитись? Ти ще молодий, а вона вдова, яка прожила замужем всього один рік,

та й гарніша за інших жінок, має великі багатства і владу між ляхами так, що якщо забажала б якогось князя, то він не вагався б її взяти; а ти ж полонений і невільник тої жінки і не хочеш бути її паном? А коли ти говориш: 'Не можу я переступити Христової заповіді', то чи не говорить Христос в Євангелії: 'тому оставить чоловік свого батька й матір і пристане до своєї жінки, і будете обоє одним тілом, бо ви вже не двоє, але одне тіло' (Мат. 19,5). Та й Апостол каже: 'Краще є женитися, ніж розпалюватися' (I Кор. 7,9), а вдовицям наказує вступати в друге подружжя (1 Тим. 5,14). А ти, не будучи ченцем, але вільним, чому віддавш себе на люті муки й з-за чого страждаєш? А коли помреш у цій біді, то яку матимеш з цього похвалу? Хто ж з давніх аж до нині цурався жінки, крім ченця? Авраам, Ісаак і Яків? Та і Йосиф, на коротко перемигши, був знову переможений жінкою. Та й ти сьогодні, якщо вийдеш живим, знову колись будеш опанований жінкою, і хто не сміятиметься з твого безумства? Краще тобі підкоритися цій жінці й бути свобідним та бути паном усього». Та він говорив їм: «Справді, брати і добрі мої приятелі, ви добре мені радите. Я свідомий того, що ви піддаєте мені кращі слова як зміни підшепти Єві в раю. Ви принукуєте мене підкоритися цій жінці, однак я ніяк не погоджуся на вашу пораду. Якщо б прийшлося мені й умерти в цих кайданах і гірких муках, то надіюся все ж таки отримати ласку в Бога. І якщо і всі праведники спаслися з жінками, то я один, грішний, не можу спростися з жінкою. Та й якщо б і Йосиф був підкорився жінці Путифара (146), то не був би згодом царював; бо Бог бачив його терпіння та й подарував йому царство, і тому славлять його покоління за його невинність, хоч і мав дітей. А я не бажаю єгипетського царства та мати

(146) Про жінку Путифара див. в Св. Письмі, кн. Буття, розд. 39.

владу й бути великим між ляхами, чи бути шанованим у всій Руській Землі, але заради вищого царства все це я терплю. А як вийду живий з рук тієї жінки, то стану ченцем. А що каже Христос в Євангелії: 'Кожний, хто задля імені мого покине батька й матір, жінку, дітей і дім, той є моїм учнем' (Мат. 19,29). Тож, чи послухати радше Христа, чи вас? Бо й Апостол каже: 'Хто жонатий, клопочеться, як догодити жінці, а нежонатий клопочеться як угодити Богові' (1 Кор. 7,32-33). Тож спитаю вас: кому треба радше угоджати — Христові, чи жінці? Бо пише (Апостол): 'Раби, слухайте своїх панів у доброму, а не в лихому' (Єф. 6,5). Нехай буде знаним вам, моїм сторожам, що ніколи не обмане мене жіноча краса, і не розлучить мене від любови Христової». Жінка довідавшись про це, придумала в своїм серці інший задум: посадила його на коня, в супроводі багато слуг, і наказала водити його по городах і по селах, які їй належали, кажучи йому: «Все це є твоє; якщо воно тобі вгодне, роби в усьому, що хочеш». І говорила також і до народу: «Це ваш пан, а мій чоловік, щоб усі стрічні поклонялися йому». І було в неї багато слуг і служок. І посміхнувся Блаженний з нерозуму її та й сказав їй: «Даремне ти старасяся, бо не зможеш мене обманути тлінними речами цього світу, та обікрасти з духовного багатства. Зрозумій це і не трудися надармо». Та жінка відповіла йому: «Чи не знаєш ти, що ти мені проданий, і хто візьме тебе з моїх рук? А живого я тебе ніяк не відпущу; по великих тортурах, віддам тебе на смерть». Та він відповів їй без жодного страху: «Не боюся того, що мені кажеш, але той, хто мене тобі продав має більший гріх. А я від тепер, якщо Бог схоче, буду ченцем».

І в цих днях прийшов один чернець з Святої Гори, єрей за чином; з Божого розпорядження прийшов він до Блаженного й зодягнув його в ангельський образ, і повчивши багато про чистоту, щоб втікати перед ворогом і позбутися цієї нечестивої жінки; і сказавши це, відій-

шов від нього. І шукали за ним та не знайшли. Тоді жінка, втративши свою надію, тяжко побила Мойсея: простягнувши його, наказала відшмагати його палицею так, що аж земля просякла кров'ю. А ті, що били, говорили йому: « Підкорися своїй пані й вчини її волю. А якщо не послухавшися, то на кусні порубаємо твоє тіло; і не думай, що врятуєшся від цих мук, але по багатьох муках, віддаси твою душу. Але змилуйся над самим собою, і скинь ці безобразні ризи й вдягнися в дорогі цінні шати й так позбудешся мук, які тебе чекають, поки не візьмемося до твого тіла ». І відповів Мойсей: « Браття, що вам наказано робити, — робіть, ніяк не отягаючися. А я ніяк не можу відректися чернецтва й Божої любови. Жодні тортури, ні вогонь, ні меч, ні рани не зможуть мене відлучити від Бога і цього великого ангельського образу. А ця безлична й засліплена жінка показала свою безличність не лише не боячись Бога, але й знехтувавши людським соромом, без встиду принуковуючи мене на опоганення й перелюб. Ані їй не підкорюся, ані не вчиню волі цієї безпутниці ». А жінка, маючи велику журбу, як би себе помстити за дізнане посоромлення, послала до князя Болеслава з такими словами: « Ти сам знаєш, що мій чоловік був убитий на війні з тобою, а ти дав мені свободу, щоб кого забажаю, взяла я собі за чоловіка. А я полюбила одного молодця з поміж твоїх бранців, дуже гарного з виду і, викупивши його, прийняла в свій дім, давши за нього багато золота, і все золото і срібло мого дому і владу подарувала я йому. Та він все те уважає за ніщо. Багато разів я примучувала його і побоями, і голодом, та йому всього того було замало. П'ять літ перебував він у кайданах у того, що його взяв у полон, а ось шостий рік перебуває в мене, і багато зазнав від мене мук за непослух, які сам на себе накликав з-за свого твердосердя; а тепер якийсь чернець постриг його в чернецтво. Тож, що скажеш зробити йому, те і вчиню ». А він (князь) наказав їй приїхати до себе

й привезти з собою Мойсея. І приїхала жінка до Болеслава й привела з собою Мойсея. Побачивши Болеслав Преподобного, дуже принукував його взяти жінку, але не вмовив його. Та й каже до нього: « Хто такий безсердечний як ти, що відрікаєшся таких великих благ і чести, та передаєш себе на такі гіркі муки? Та нині нехай буде тобі відомо, що перед тобою стоїть життя або смерть: або послухаш і вчиниш волю твоєї пані, і матимеш і в нас честь і велику владу, або непослухаєш і по багатьох муках будеш скараний смертю ». А до жінки сказав: « Ніхто з куплених тобою полонених буде свобідний, але вчини йому, як невільникові, що хочеш, щоб і інші не сміли противитися своїм панам ». А Мойсей відповів: « Таж говорить Господь: Яка користь людині здобути світ увесь та що може дати взамін за власну душу? (Мар. 8,36-37). А ти, що мені обіцюєш: славу і честь? Та й ти сам скоро її втратиш, і прийме тебе, що нічого не маєш, могила. А ця нечестива жінка буде люто вбита ». І сталось воно по предсказанню Преподобного. А жінка, взявши над ним більшу владу, тягнула його безстыдно на гріх. І одного разу наказала покласти його силою до себе в ліжку, цілуючи і обнимаючи його, але не змогла й цим підступом потягнути його на свою похіть. І сказав тоді до неї Блаженний: « Намарне твій труд, і не думай, що я безумний чи не можу вчинити цього діла, але гидую тобою з-за страху Божого, як нечистою ». І почувши це, жінка наказала давати йому щоденно по сто нагаїв, а вкінці доручила відрізати йому соромязні члени, кажучи: « не пощаджу його добра, щоб ніхто інший не втішався його красою ». А Мойсей лежав немов мертвий від упливу крови, маючи в собі мало що життя. Та й Болеслав, посоромившись знатности жінки й великої її тілесної любови, чинив за її забаганками, збудив велике гоніння на ченців і вигнав усіх з своєї країни. Але Бог скоро помстив своїх слуг.

Бо однієї ночі Болеслав нагально помер і постав ве-

ликий бунт у всій ляцькій землі; і повстали люди й вибили своїх єпископів і своїх бояр, як оповідає Літописець (147). Тоді вбили і цю жінку. А преподобний Мойсей видужавши з ран, повернувся в Печерський монастир до святої Богородиці, маючи на собі мученицькі знаки й вінок ісповідника, як хоробрий переможець Христовий. І Господь дав йому силу на спокуси. Один бо брат, спокушуваний на блуд, прийшовши до нього молив цього Преподобного, щоб йому допоміг, кажучи: «Що лише мені скажеш, то зберігатиму таку обітницю й до смерти». І сказав йому Блаженний: «Ніколи не скажи й слова якійбудь жінці в своїм житті». І він обіцяв це радо. А Святий, маючи в руці посох, бо ще не міг ходити від цих ран, вдарив його ним по крижах (лоно?), і сейчас завмерли його похоті й від тоді брат не мав пакостей. А про Мойсея було вписано в Життя святого Отця нашого Антонія, бо Блаженний прийшов був за часів святого Антонія і помер у Господі з добрим свідченням, проживши в монастирі 10 років, а в полоні, в кайданах 5 літ, а шостий рік за чистоту (148).

А згадав я і про вигнання ченців в Ляхів з-за постригу Преподобного і посвяти Богові, якого він полюбив. Та це вписано в Життя святого Отця нашого Теодосія (149). А коли був прогнаний святий Отець наш Антоній князем Ізяславом, заради Варлаама і Єфрема, то його княгиня, будучи ляшкою, боронила йому це кажучи: «Не думай і не чини цього. Бо так воно сталося колись в

(147) Див. «Повість временних літ», під роком 1030-им: «В той час, коли помер Болеслав Великий у ляхів, постав великий бунт в ляцькій землі: і повстали люди, вибили єпископів, попів і своїх бояр, бо була серед них суматоха» (Див. А.А. Шахматовъ, *Разісканія*, стор. 262-3).

(148) Щодо подробиць хронологічних див. А.А. Шахматовъ, *Разісканія*, стор. 264-5.

(149) Див. вище, примітку 147.

нашій країні: за якусь провину прогнані були всі ченці з областей нашої землі й сталося велике лихо в лясцькій землі». Отож сталося це заради цього Мойсея, як ми передше написали. А те, що ми взнали, то й написали ми про Мойсея Угрина і про Івана Затворника, що вчинив Бог на свою славу, прославляючи їх терпіння й збагачуючи даруваннями чудес. І Йому слава нині й на вічні віки.

Розповідь 31

ЧЕРНЕЦЬ ПРОХОР, ЩО МОЛИТВОЮ ВЧИНЯВ ХЛІБ З ЛОБОДИ І СІЛЬ З ПОПЕЛУ (150)

Як сподобилося чоловіколюбцю Богу стосовно свого сотворіння, так на кожне літо промишляє він людському родові й дарує всяке благо і, вичікуючи нашого покаяння, наводить на нас деколи голод, а деколи війни з-за неполадків кожночасних правителів. Тим способом приводить наш Владика людське розперезання до ладу, за діла негожі, бо ті, що вчиняють злі й неподобні справи будуть віддані лихим і невідповідним володарям, за наші гріхи; але й вони не втечуть від осуду: бо буде безмилосерний суд тому, хто не мав милосердя. А сталося воно в часі княжіння Святополка в Києві. Бо багато насильства вчинив Святополк людям: доми сильних без жодної вини вигубив до кореня, а в багатьох забрав майно. Тому дав Господь силу поганцям над ним, і настали великі війни від половців, а крім того звіялася в цих роках і міжусобиця, сильний голод і великий недостаток в

(150) За свідченням Густинського літопису Прохор Лободник помер в 1107 р.

уському в Руській Землі (151). І сталося, що того часу прийшов один чоловік з Смоленська до ігумена Івана, бажаючи стати ченцем, якого він і постриг, назвавши Прохором. Ставши ченцем, цей віддався цілий на послух і безмірну здержність так, що відмовив собі й хліба. Отож збирав він лободу і розтирав своїми руками й так виготовляв собі хліб і кормився ним. І так заготовляв він собі їжу цілий рік, і те саме вчинив і на наступний рік так, що міг вибути без хліба ціле своє життя. І бачив Господь велику його терпеливість і здержність, змінив йому цю гіркоту на осолоду, і по смутку настала йому радість, за сказаним: « Увечорі плач завітає, а вранці радість » (Пс. 29,6). І тому прозвали його Лободяник, бо ніколи він не покушав хліба, крім просфори, ні жодного овочу, ні напою, а їв лише лободу і пив воду, як було сказано вище.

І ніколи він не печалився, але завжди працював Господеві з радістю. Та й ніколи не боявся він якоїсь війни,

(151) Акад. М.М. Покровський дає до цього місця такий коментар: « Якщо відчистити це оповідання від казкових подробиць про солодкий хліб з лободи і попелу, який вишнею благодаттю перемінювався на сіль, то перед нами стає цей історичний факт, що Печерський монастир постачав нижчі верстви населення мукою і сіллю, чим і здобував собі майно, розбуджуючи зависть князя Святополка Ізяславича... Цим скористалися конкуренти монастиря, торгівці солі (яку брали в нинішній Галичині), яких монастир витіснив з ринку і вони добились у князя заборони торгувати монастиреві. Автор-чернець інсинує, що вони вчинили це з-за бажання встановити монополні ціни на сіль, тому що з Галичиною, з уваги на воєнні стосунки, відносини були трудні, і сіль була дорога. Але і помімо цього протесту дрібного торгового капіталу проти зростаючого великого, в виді монастирського, зовсім зрозумілого, Святополк і сам, як типічний представник первісного капіталізму, обстав за дрібними торговцями, але не безкорисливо, але з точно визначеною ціллю: змусити монастир поділитися прибутками, чого не добився » (*Русск. исторія съ древн. времянь*, вид. 3, том I, стор. 88).

бо його життя було як однієї з птичок: не старався ні про села, ні про комори, в які зібрати б свої достатки. Він не говорив як отой багач: « Душе, маєш багато добра наскладаного на багато літ, їж, пий і веселися! » Бо нічого він не посідав, крім лободи, а й ту заготовляв він лише на наступне літо та говорив собі завжди: « Чоловіче, цієї ж ночі душу твою заберуть в тебе ангели, а наготована лобода кому буде » (Лук. 12,19-20). Він на ділі виповнив Господній висказ, який сказав: « Гляньте на птиць небесних: не сіють і не жнуть, ані не збирають у засіки, а Отець ваш небесний їх годує! » (Мат. 6,26). З ними ревнував цей преподобний Прохор, верстаючи легко й знаходячи стежку, де була лобода, і звідси приносив на своїх руках немов на крилах у монастир, і готував собі з неї харч: так на неораній землі виростав для нього харч. І коли настав великий голод і постав великий голодовий помір між усім народом, Блаженний тримався свого діла: збирав лободу. Побачивши його один чоловік, що він збирає лободу, зачав і собі збирати, і для себе, і для своєї сім'ї, щоб прокормити себе в голодний час. А цьому Блаженному тоді ще більше помножувалася лобода на прожиток, і ще більше трудився в цей час збираючи таке зілля, як сказав я передше, і розтирав його своїми руками і виготовляв хліби й роздавав тим, що нічого не мали і примирали з голоду. А в цей голодовий рік приходило до нього багато, а він давав усім, і всім вони видавалися солодкими, немов з медом; і ніхто так не бажав іншого хліба, як того, що його вчинили руки Блаженного з дикого зілля. А кому давав з благословенням, то хліб ставав ясний і чистий і солодкий; а коли хто брав потайки, то тоді такий хліб був немов полин. Бо дехто з братів, тайком вкравши хліба, споживав без його дозволу та не міг зїсти, бо ставав у його руці немов полин, надмірно гіркий: і сталось це багато разів. Та той стидався і не міг виявити Блаженному свого промаху. А будучи голодним, і не в спромозі

витримати житейської нужди, бачачи перед своїми очима смерть, прийшов до ігумена Івана, визнаючи йому те, що сталося і просив прощення за своє прогрішення. Та ігумен не повірив сказаному, і сказав іншому братові, щоб те саме зробив: щоб узяв тайком хліба, щоб пізнати, чи справді воно так є. І коли принесено того хліба, то він був такий, як оповідав той брат, що вкрав, і не зміг його ніхто покушати, бо був дуже гіркий. Маючи його ще в руках, післав ігумен попросити хліба, кажучи, щоб узяли з його рук, а відходячи від нього, каже, вкрадїть і другий хліб. І коли їх принесли, той вкрадений перемінився перед ними і став гіркий, як і перший; а хліб взятий з його (Блаженного) рук був (солодкий) як мід, і ясний. З-за такого чуда, прославився цей чоловік усюди й прокормив багато голодаючих і многим вийшов на користь.

Коли Святополк і Давид зачали війну з-за осліплення Василька, якого осліпив Святополк, то слухаючи Давида Ігоровича, з Володарем і з самим Васильком, не випустили купців з Галича, ані байдаків з Перемишля, і забракло солі в цілій Руській Землі. І настали такі неполадки, а навіть безправні грабунки, як і пророк каже: « Пожирали своїх людей замість хліба, і не призвали Господа ». І можна було бачити тоді людей у великій біді, які знемагали з голоду і вонних замішань, бо не мали ні пшениці, ні солі, чим би пережити недостаток. Тоді блаженний Прохор, маючи свою келію, зібрав, без нічийого відома, з усіх келій багато попелу і розділяв це прихожим, і його молитвами ставав він для всіх чистою сіллю. І чим більше роздавав, тим більше вона помножувалася. І нічого не вимагаючи, давав усім даром, скільки хто хотів; і не лише для монастиря було вдосталь, але й миряни приходили до нього і брали вдосталь для своїх домів. І можна було спостерегти, як торговиця спорожніла, а монастир був повний приходців по сіль. І з того постала зависть у продавців солі, і не

мали вони сподіваних зисків. Думаючи собі в ці дні здобути масток на солі, зажурилися вельми з того; бо коли передше продавали по дві мірки (головажни) за куну, то зараз давали і по 10, та ніхто не брав. І зібралися всі продавці солі, пішли до Святополка й наговорили на ченця, кажучи, що Прохор — чернець з Печерського монастиря перехопив у нас велике багатство: роздає всім нерозбірливо хто лише до нього приходить, а ми збідніли. І князь, бажаючи їм догодити, задумав собі такі дві речі: успокоїти посталу серед них розруху, і роздобути собі багатство. Маючи на думці такий задум, врадив з своїми радниками велику ціну на сіль, щоб, взявши в ченця, самому продавати. Отож обіцяв тим крамольникам, кажучи: «Заради вас пограбую ченця», скриваючи свою думку про своє збагачення. Бажаючи їм дещо догодити таким заходом, вчинив їм велику шкоду (спону?), бо зависть не вмів вгамуватись, щоб чинити комусь добро. Отож послав князь, щоб забрали в ченця всю сіль. Коли ж її привезли, прийшов князь, щоб подивитися на неї разом з крамольниками, які намовили його на Блаженного, і всі побачили, що на вигляд це простий попіл. Та довго придивляючись, каже (князь): «що воно за мара», і дуже дивувалися. Бажаючи певніше дізнатися, що воно за таке діло, наказав зберегти її до трьох днів, щоб зрозуміти правду. А декому приказав і покушати, та в устах був у такого попіл. А маса народу, за звичаєм, приходила, щоб дістати солі в Блаженного та, побачивши грабунок у Старця, люди поверталися з порожніми руками, проклинаючи того, хто це вчинив. А Блаженний їм сказав: коли вони її викинуть, тоді підіть і розграбуйте її. А князь, потримавши її днів три, наказав нічю висипати її геть. І коли висипали попіл, то зараз таки він перемінився на сіль. І довідавшись городяни, прийшовши, розібрали сіль. І на таке диво той, що вчинив насилля налякався; бо не міг скрити тієї справи, бо воно найперше сталося на очах усіх городян, і почав дохо-

дити, що воно за діло таке. Тоді то сказали князеві й іншу справу, яку вчинив Блаженний, прокормлюючи лободою багато народа, в якого устах хліб ставав солодкий; деякі взяли один такий хліб без його благословення, та він показався немов « персть » і гіркий як полин у їхніх устах. Чуючи це князь, застидався свого вчинку і пішов у монастир до ігумена Івана і покався йому. Бо мав він передше ворожнечу на нього, бо звинувачував його за ненаситність, за багатство і насильство. Тож Святополк був спіймав його і заслав у Турів; та що Володимир Мономах обстав за ним, а Святополк боявся його виступу проти себе, то й відкликав ігумена з честю назад у Печерський монастир (152). А з-за цього чуда, почав знову виказувати велику любов до святої Богородиці й до святих Отців Антонія і Теодосія. А ченця Прохора від тоді дуже шанував і хвалив, знаючи, що він справді був Божим слугою. І дав обітницю Богові не чинити нікому насилля. А то ще й таке сказав до нього князь, промовивши: « Якщо я, з Божої волі, відійду перед тобою з цього світу, то ти поклади мене своїми руками в могилу, щоб тим показалося твоє беззлобіє до мене; а якщо ти скоріш від мене переставишся, і відійдеш до непідкупного судді, то я занесу тебе в печеру на своїх раменах, щоб Господь подав мені прощу за многочисленні мої гріхи стосовно тебе ». І сказавши це, відійшов від нього. А блаженний Прохор, проживши багато років в доброму свідченні, боговгодним, чистим і непорочним життям, занедужав тоді, коли князь був у воєнному поході. Тоді то Святий послав вістку до нього, кажучи: « Ось приблизився час мого відходу з тіла; якщо хочеш, прийди, щоб попрацятися і так виповниш і свою обіцянку, щоб узяти заплату в Бога, а то й своїми руками покладеш мене в гробі. Чекаю твого приходу,

(152) Про відношення Святополка до Печерського монастиря див. М.Д. Приселновъ, *Очерки*, стор. 294-299.

а якщо спізнишся прийти коли я відходжу, то не по твоїй думці випаде тобі війна, як коли б ти прийшов до мене ». Почувши це Святополк зараз розпустив військо й хутенько прибув до Блаженного. А Преподобний, багато повчивши князя про милостинню і про майбутній суд, та про вічне життя і про безконечну муку, дав йому благословення і прощення і, поцілувавши всіх, що були з князем, підняв руки вгору й віддав духа. А князь, взявши святого Старця, заніс у печеру і поклав своїми руками до гробу. А по похороні Блаженного подався на війну й здобув велику перемогу над безбожними агарянами, зайняв їх землю і привів багато з них в полоні. А була ця перемога в Руській Землі з Божого благословення, за предсказанням Преподобного (153). І від тоді Святополк, чи виходив на війну чи на полювання, приходив завжди в монастир на подяку, складаючи поклін святій Богородиці й гробові Теодосія, і заходив у печеру до святого Антонія і блаженшого Прохора і, віддавши шану всім преподобним Отцям, вибирався в свою дорогу. І так то добре налаштувалося Богом охоронюване його княжіння. Будучи сам свідком, ясно визнавав я чуда й преславні знаки і Прохора, і інших Преподобних, з якими нехай усі доступлять благодаті в Христі Ісусі, Господеві нашому, якому хай буде слава з Отцем і Святим Духом, тепер і завжди.

Розповідь 32

ПРЕПОДОБНИЙ МАРКО-ПЕЧЕРНИК, ЯКОГО СЛУХАЛИСЬ І ПОМЕРЛІ

І ми грішні, наслідуючи «житія» давніх Святих, які вони вияснили і великим трудом здобули в пустинях,

(153) Порівняй оповідання Літопису під 1103 роком.

і горах, і земних пропастях, і то: одних і ми самі бачивши, а про інших чули їх боговгодні¹ життя, чуда і діла, які описали преподобні мужі; а про ще інших, що були перед ними, ми пізнали їх життя, чуда і діла, тобто Печерський Патерик, в якому Отці записали й перешовіли їх, який ми прочитуючи, насолоджусмося тими духовними розповідями. Та і я недостойний, недоступивши їх розуміння істини і нічого такого про них не бачивши, но йдучи за почутим від преподобного єпископа Симона, написав це тут твою преподобію. Та й ніколи не ходив я ні на Святі Місця, ані не бачив Єрусалиму, чи Синайської гори, щоб принаймні щось докласти до цієї розповіді, як це є в звичаю в письменників таким то величатися. А мені не треба нічим іншим величатися, хіба тим святим Печерським монастирем і жившими в ньому святими ченцями, їх життям і чудами, згадуючи які, я радію й бажаю молитов тих святих Отців. Звідси і почну розповідь про преподобного Марка-Печерника.

/

Жив цей святий Марко в печері, і за нього перенесли святого Отця нашого Теодосія з печери в святу й велику церкву. А цей преподобний Марко своїми руками викопав у печері багато приміщень, виносячи на своїх плечах землю і кожного дня і ночі трудився ділом Божим. Викопав він також багато приміщень на поховання братії, і за те нічого не брав, але ще, якщо хтось самохіть йому щось дав, роздавав убогим. Коли він одного разу, за звичаєм, копав і знеміг від труду, місце лишилось вузьке й непрохідне. А сталося, що один брат занедужав і відійшов до Бога саме тієї днини, і не було іншого місця, лише це вузьке. І принесли померлого в печеру, і лише з трудом поклали його в цім вузькім приміщенні. А братія нарікала на Марка, бо не могли небіжчика якслід похоронити, ані злити на нього оливу, бо місце було дуже вузьке. А Печерник, поклонившись усім смирно, сказав: « Простіть мені, Отці, що з-за немочі я не докін-

чив ». Та вони ще більше докоряли йому та ганили. Та й каже Марко до небіжчика: « Тісне це місце, тож сам, брате, окроши себе свяченою водою, і, взявши оливу, вилий на себе ». І ось мерлець простягнув руку, маленько поклонився і, взявши оливу, злив на себе в формі хреста, тобто на груди і на лице й віддав посудець; і так сам себе похоронивши, зліг і уснув. Бачивши таке чудо, страх і тремтіння охопило всіх з-за цієї події.

А знову один брат, довго нездужаючи, помер. І один з його друзів, обтерши його губкою, пішов у печеру, бажаючи бачити те місце, де мали покласти тіло його улюбленця, і запитав про це Блаженного. А преподобний Марко відповів йому: « Брате, іди й скажи братові, щоб заждав до завтра, щоб зміг я викопати тобі місце й так відійдеш на твій упокій життя ». Та брат, що був прийшов (на оглядини) каже йому: « Отче Марку, та я вже і губою обмив його мертве тіло, то кому повелиш мені переказати? » Та Марко каже йому вдруге: « Бачиш, що те місце незакінчене. Тому то кажу тобі й скажи померлому: каже тобі грішний Марко, брате, витримай ще цей день, а завтра відійдеш до упрагненого Господа нашого, поки не споготовлю тобі місце на похорон, а так пришло по тебе ». І послухав чернець Преподобного, прийшов до монастиря, і там застав усю братію, яка звершувала над ним звичайне піснопіння; став біля нього й каже: « Каже тобі Марко, що твоє місце ще не споготовлене, брате, але почекай ще до завтра ». І всі здивувалися з такої мови. І коли той брат це вирік перед усіма, небіжчик відкрив очі й душа його повернулася до нього й прожив цей день і цілу ніч з відкритими очима та нічого до нікого не промовив. А наступного дня той брат, що приходив у печеру передше, пішов знову до неї, хочтячи побачити, чи місце вже споготовлене. Та й каже йому Блаженний: « Іди й скажи померлому: Каже тобі Марко: залишай це дочасне життя і перейди у вічне, бо місце вже зготоване на прийняття твого тіла; тож від-

дай Богові твого духа, а твоє тіло буде тут покладене з святими Отцями в печері ». І прийшов брат і сказав це все ожилому, а він замкнув очі й віддав свого духа перед усіма, що прийшли до нього його провідати. І так покладено його чесно на сказанім передше місці в печері. Та й здивувалися всі з цього чуда, що померлий словом Блаженного ожив, і на його доручення упокоївся.

А знову було в тому великому Печерському монастирі інших двох братів, зв'язаних з молодості сердечною любов'ю, маючи в Божих справах однодумність і одну волю. Вони упрохали блаженного Марка, щоб споготовим їм спільне місце на поховання, коли Господь покличе. По довшому часі старший брат Теофіль відійшов десь у якійсь справі, а тим часом молодший занедужав і відійшов на вічний покой та й був покладений на приготованім місці. По кількох днях повернувся Теофіль і довідався про брата, та й дуже зажурився і, взявши декого з собою, пішов у печеру бажаючи побачити померлого, де і на яким місці його покладено. І побачивши, що він покладений на вищім місці, негодував і нарікав на Марка, кажучи: « Чому ти його там поклав? Я ж старший за нього, а ти поклав його на моім місці ». Печерник же, будучи людиною сумирною, поклонився йому та й каже: « Прости мені, брате, я провинився перед тобою », і сказавши це, промовив до померлого: « Брате, встань, дай місце непомерлому братові, а сам покладися на нижчим місці ». І ось, на слово Преподобного, мертвий встав і перед усіма ляг на нижче місце. І бачено це страшне й жаливе чудо. І тоді брат, який нарікав і докоряв Блаженному з-за похоронення братнього, припав Маркові до ніг та й каже йому: « Отче Марку, я згрішив, зрушивши брата з місця. Прохаю тебе, скажи йому нехай знову ляже на своє місце ». І сказав йому Блаженний: « Господь усунув ворожнечу між нами. Він вчинив це з-за твого нарікання, щоб ти не ворогував зі мною на віки, зберігши злобу на мене. Але й мертвий проявив тобі справж-

ню любов, даючи тобі і по смерті старшинство. Я хотів, щоб ти не вийшов звідси, щоб міг ти наслідити твою старшість та сейчас був тут покладений; але тому, що ти не приготований на ізход (душі), то йди і подбай про твою душу, і за небагато днів тебе сюди принесуть. Бо підносити померлих, це діло Боже, а я лише грішна людина. Та і цей небіжчик, боячись твого докору й мого упокорення від тебе, залишив тобі половину місяця, спільно вам споготовленого. Бог може його воздвигнути, та я не можу сказати умерлому: встань і знову ляж на вище місце. Накажи йому ти і скажи, може тебе послухає, як і сьогодні сталося». Почувши це Теофіль, дуже зажурився цими страшними словами Марка і думав, що тут упаде і зараз помре, не знаючи чи дійде до монастиря. І, прийшовши в свою келію, понав у невтішний плач. І пороздавав усе що мав, аж до сорочки включно, залишивши собі лише одну свитку й мантию і викидав часу смерти. І ніхто не міг утішити його гіркого ридання й ніколи ніхто не міг його спонукати зїсти щось солодке. Бо коли наставав день, то говорив собі: « Не знаю чи дожию до вечера », а коли приходила ніч, то плачучи казав собі: « Що зроблю, якщо дожию до ранку? Бо багато, вставши, не дочекали до вечера і, поклавшись на своє ліжко, вже не встали з свого ложа; то як я, що отримав попередження від Преподобного, що маю небаром померти? » І молив Бога з сльозами, щоб дав йому час на покаяння. І так творив кожного дня: голодував, молився і плакав завжди, вижидавши дня і години смерти, вичікуючи розлуки від тіла й так виснажив своє тіло, що можна було порахувати його кістки. Багато хотіло потішити його, та лише спричинили ще більший його плач. І від плачу він стратив і свій зір, і так проживав своє життя в великій здержності, вгоджуючи Богові своїм добрим життям. А преподобний Марко, взнавши час свого відходу до Господа, прикликав до себе Теофіля і сказав йому: « Брате Теофіле, прости мені, бо я тебе

оскорбив на багато літ! І ось уже відходжу з цього світу, тож помолись за мене; а я, як доступлюсь ласки, не забуду тебе, щоб Господь дозволив нам скоро себе побачити й знайтися на місці Отця Антонія і Теодосія ». А Теофіль, з плачем, відповів йому, кажучи: « Отче Марку, чому ти мене оставляєш тут? Або візьми мене з собою, або дай мені зір ». А Марко каже йому: « Брате, не журись, бо заради Бога ти втратив тілесний зір, але духовним ти став видючий на його пізнання. А я, брате, маю провину в твоїй сліпоті: бо сказав я тобі про смерть, бажаючи примножити користі твоїй душі й високий твій ум повернути на смирення, бо скрушеного й смиренного серця Бог не відкине ». І говорить йому Теофіль: « Знай, Отче, що з-за моїх гріхів, я був би впав перед тобою та й був би помер у печері, коли ти підняв мертвого, але Господь з-за твоїх молитов, дав мені життя, викидаючи мого покаяння. А тепер того єдино прошу в тебе, щоб міг я з тобою відійти до Господа, або дай мені прозріти ». І каже знову Марко: « Немає тобі потреби бачити короткотривалого цього світу, проси в Господа, щоб побачив ти там Його славу; ані не бажай смерті, бо вона прийде, навіть як і не схочеш. Та нехай це буде тобі знаком твого відходу: три дні перед твоїм відходом ти прозриш, а так відійдеш до Господа і там побачиш світ вічний і невисказанну славу ». І сказавши це, блаженний Марко відійшов у Господі й покладено його в печері там, де сам собі виконав місце. А Теофіль, плакав подвійно й мав рану в серці з-за батьківської розлуки і проливав потоки сліз, а вони ще й збільшувалися. І мав він посудець, і коли він відходив на молитву, то приходили на нього сльози, а він підставляв посудець і над ним плакав; і через багато літ виповнив його сльозами, бо кожного дня вичікував сповнення предсказання Преподобного. Коли ж відчув, що надходить його відхід до Бога, то ще пильніше молився Богові, щоб прийняв його сльози і піднявши руки почав молитися, промовляючи: « Вла-

дико Господи, Ісусе Христе Чоловіколюбче, мій Пресвятий Царю, що не хочеш смерти грішників, але вицікуєш навернення. Ти знаєш нашу неміч, Добрий Утішителю, оздоровлення недужим, спасіння грішників, піддержку знеможеним, повстання впалим! Молюсь Тобі, Господи в цей час, покажи на мені Твою дивну милість і вилий незглибиме море Твого милосердя, щоб я не спокусився митарствами духовних князів і не був ними опанований, за молитвами твоїх Угодників, великих наших Отців Антонія і Теодосія і всіх Святих, що Тобі вгодили від віку. Амінь». І зараз, нагло, станув перед ним якийсь красавець і сказав до нього: « Ти добре молишся, але чому то величаєшся суєтою сліз? » І взяв більший від того посуд, сповнений благовоння, немов пахуче миро, та й каже: « Ось це з твоїх сліз, що ти їх пролляв на молитві до Бога з твого серця, які ти втер рукою, чи убрусом, або ризою, або які впали на землю з твоїх повік; все це я зібрав у цьому посуді й приховав, з доручення нашого Творця; а нині я посланий звістити тобі радість, і з радістю відійдеш до Нього, бо він сказав: « Блаженні ті, що плачуть, бо вони будуть потіщені » (Мат. 5.4). І сказавши це став невидним. А блаженний Теофіль прикликав ігумена й оповів йому про явління ангела і про сказане ним, і показав йому дві посудини: одну наповнену сльозами, а другу запахом крацим за аромат, який прохав виляти на своє тіло. А сам третього дня перейшов до Господа. І покладено його достойно в печері близько Марка-Печерника, помазуючи його вмістом ангельської посудини так, що ціла печера наповнилася добровоння, а слізний посуд виляли на нього (замість оливи), щоб: хто сіяв з сльозами свої снопи, (бо сказано: плакали засіваючи свої сімена), був потішений у Христі, Якому слава з Отцем і Святим Духом, нині й завжди, і на вічні віки. Амінь.

Розповідь 33

СВЯТІ ПРЕПОДОБНІ ОТЦІ ТЕОДОР І ВАСИЛІЙ

Як сказано, що матір'ю всіх благ є безкорисливість, так само корінь усього і мати всіх лих є грошлюбство. Як каже і Ліствичник: « Хто любить збирати масток, такий заради ігли до самої смерти трудиться; а хто не любить мастку, такий полюбив Господа і зберігає його заповіді; такий не може зберегти майна, але розподіляє богоподібно всім, хто потребує допомоги, як і Господь сказав в Євангелії: « людина, яка не зречеться всього, що має, не може бути моїм учнем » (Лук. 14,33). Отож, ідучи за цим словом, Теодор роздав усі мирські багатства убогим, і стався ченцем, і добре змагався за досконалість. А з наказу ігумена став мешканцем печери, яка зветься Варязькою, і в ній провів багато літ на здержності. Та ворог (диявол) вчинив йому немало турботу й напасть заради мастку, який він роздав убогим так, що почав думати про довжину років і неміч тіла, та був невдоволений монастирським харчем. А ця покуса походила від диявола, та він не роздумав цього в собі, ані не згадав на Господа, що сказав: « Не турбуйтеся завтрішнім днем, що їстимемо та що питимемо та в що зодягатимемося; гляньте на птиць небесних: не сіють і не жнуть, а Отець ваш небесний їх годує » (Мат. 6,25-26). І часто засмучував його ворог, хочаби привести його в розпук, заради вбозтва і розданого багатства, яке роздав убогим. І, думаючи про це багато днів, отуманений ворогом заради недостатку, висказав ясно свою журбу своїм приятелям. А один з досконаліших, на імення Василь, чернець того монастиря, сказав йому: « Брате Теодоре, прохаю тебе, не втрачай свої нагороди. Якщо хочеш мастку, то все, що посідаю, віддам тобі, лише говори перед Богом: 'все, що я роздав, нехай буде твоєю милостинею', а ти будь

без журби; прийми мов майно, але вважай, чи Господь тобі стерпить?» Почувши це Теодор і налякався великим страхом Божого гніву, почувши про того чоловіка в Царгороді, що розкався заради розданого на милостиню золота, як то він умер посеред церкви, і позбавив себе обоїх, бо з золотом втратив і життя. Маючи це на думці, Теодор оплакував свій прогріх та звеличував брата, який вибавив його з такої недуги. Бо про таких сказано Господом: « Як говоритимеш гідно, станеш моїми устами » (Єрем. 15,19). І від того зросла велика любов між ними. І коли так цей Теодор добре поступав у заповідях Господніх і вчиняв Йому вгодне, дияволу постала з того велика рана, що не зміг його обманути посіданням того багатства, і знову визброївся противник-супостат, щоб представити йому інші хитрощі на його погибіль. Посланий був Василій ігуменом за якоюсь справою, а ворог-диявол знайшов підхожу нагоду для свого лихого задуму: переїнився в подобу цього брата (Василія) і ввійшов до печерника, кажучи йому найперше дуже підхлібні речі: « Як маєшся нині, Теодоре? Чи вже скінчилася на тебе бісівська війна, чи ще тобі чинить пакости уподобанням маєтку, пригадуючи тобі роздане добро? » Та не зрозумів Теодор, що це біс, і думав, що то брат говорить йому про це, та й відповів Блаженний: « Твоїми, Отче, молитвами, поводить мене мені нині добре; ти мене скріпив і не слухаюся бісівських думок. А нині, якщо щось скажеш, то радо вчиню і не ослушаюся тебе, бо я здобув твоїм напінненням велику користь для моєї душі ». А біс, тобто мнимий брат, розохотився, бо цей не згадав Господа Бога, та й каже йому біс: « Даю тобі другу пораду, якою здобудеш мир і приймеш скоро нагороду: ти лише попроси Його і Він дасть багато золота й срібла, та не дозволяй нікому входити до себе та й сам не виходи з твоєї печери ». І Печерник так і обіцявся, й тоді біс відійшов від нього. І спокусник піддавав йому невидимо думки про скарб так, що спонукав його на молитву,

Розповідь 33

СВЯТІ ПРЕПОДОБНІ ОТЦІ ТЕОДОР І ВАСИЛІЙ

Як сказано, що матір'ю всіх благ є безкорисливість, так само корінь усього і мати всіх лих є грошлюбство. Як каже і Ліствичник: « Хто любить збирати маєток, такий заради ігли до самої смерти трудиться; а хто не любить маєтку, такий полюбив Господа і зберігає його заповіді; такий не може зберегти майна, але розподіляє богоподібно всім, хто потребує допомоги, як і Господь сказав в Євангелії: « людина, яка не зречеться всього, що має, не може бути моїм учнем » (Лук. 14,33). Отож, ідучи за цим словом, Теодор роздав усі мирські багатства убогим, і стався ченцем, і добре змагався за досконалість. А з наказу ігумена став мешканцем печери, яка зветься Варязькою, і в ній провів багато літ на здержності. Та ворог (диявол) вчинив йому немало турботу й напасть заради маєтку, який він роздав убогим так, що почав думати про довжину років і неміч тіла, та був невдоволений монастирським харчем. А ця покуса походила від диявола, та він не роздумав цього в собі, ані не згадав на Господа, що сказав: « Не турбуйтеся завтрішнім днем, що їстимемо та що питимемо та в що зодягатимемося; гляньте на птиць небесних: не сіють і не жнуть, а Отець ваш небесний їх годує » (Мат. 6,25-26). І часто засмучував його ворог, хочаби привести його в розпуку, заради вбозтва і розданого багатства, яке роздав убогим. І, думаючи про це багато днів, отуманений ворогом заради недостатку, висказав ясно свою журбу своїм приятелям. А один з досконаліших, на імення Василь, чернець того монастиря, сказав йому: « Брате Теодоре, прохаю тебе, не втрачай свої нагороди. Якщо хочеш маєтку, то все, що посідаю, віддам тобі, лише говори перед Богом: 'все, що я роздав, нехай буде твоєю милостинею', а ти будь

без журби; прийми моє майно, але вважай, чи Господь тобі стерпить?» Почувши це Теодор і налякався великим страхом Божого гніву, почувши про того чоловіка в Царгороді, що розкався заради розданого на милостиню золота, як то він умер посеред церкви, і позбавив себе обоїх, бо з золотом втратив і життя. Маючи це на думці, Теодор оплакував свій прогріх та звеличував брата, який вибавив його з такої недуги. Бо про таких сказано Господом: «Як говоритимеш гідно, станеш моїми устами» (Єрем. 15,19). І від того зросла велика любов між ними. І коли так цей Теодор добре поступав у заповідях Господніх і вчиняв Йому вгодне, дияволові постала з того велика рана, що не зміг його обманути посіданням того багатства, і знову визброївся противник-супостат, щоб представити йому інші хитрощі на його погибель. Посланий був Василій ігуменом за якоюсь справою, а ворог-диявол знайшов підхожу нагоду для свого лихого задуму: перемінився в подобу цього брата (Василія) і ввійшов до печерника, кажучи йому найперше дуже підхлібні речі: «Як маєшся нині, Теодоре? Чи вже скінчилася на тебе бісівська війна, чи ще тобі чинить пакости уподобанням маєтку, пригадуючи тобі роздане добро?» Та не зрозумів Теодор, що це біс, і думав, що то брат говорить йому про це, та й відповів Блаженний: «Твоїми, Отче, молитвами, поводить мене нині добре; ти мене скріпив і не слухаюсь бісівських думок. А нині, якщо щось скажеш, то радо вчиню і не ослухаюся тебе, бо я здобув твоїм напінням велику користь для моєї душі». А біс, тобто мнимий брат, розохотився, бо цей не згадав Господа Бога, та й каже йому біс: «Даю тобі другу пораду, якою здобудеш мир і приймеш скоро нагороду: ти лише попроси Його і Він дасть багато золота й срібла, та не дозволяй нікому входити до себе та й сам не виходи з твоєї печери». І Печерник так і обіцявся, й тоді біс відійшов від нього. І спокусник піддавав йому невидно думки про скарб так, що спонукав його на молитву,

щоб просити в Бога золота, а якщо його матиме, то роздасть його на милостиню. І ось побачив у сні біса, але світлого і прибраного немов ангела, який об'явив йому, що в печері є скарб; і бачив його Теодор багато разів. І по багатьох днях прийшов він на вказане місце, почав копати і знайшов скарб: багато золота і срібла і дорогоцінні посуду. В цей час знову прийшов біс в подобі брата і каже Печерникові: « Де скарб, що ти його знайшов? Бо той, що тобі з'явився, той мені сказав, що дасться тобі багато золота й срібла за твоєю молитвою ». Але Теодор не хотів показати йому скарбу. Бо біс говорив з Печерником явно, а в тайні піддавав йому думку, щоб узяв золото і відійшов в іншу околицю. І каже йому: « Брате Теодоре, чи я не казав тобі, що скоро приймеш нагороду, бо Той сказав: « Хто задля мене покине дім і села і мастки, той сторицею прийме і життя вічне матиме в спадщину » (Мат. 19,29). А ось уже маєш багатство в твоїй руці, зроби з ним, що лише хочеш ». А Печерник каже йому: « Я тому просив у Бога, що як мені дасть, то все це роздам на милостиню, на що він і дав мені це ». Та супостат відповів йому: « Брате Теодоре, пильнуйся, щоб ворог знову не напастував тебе, як і передше; а дав він тобі це замість попереднього, яке ти роздав убогим. Кажу тобі, взявши це, підеш в інші околиці й там набудеш села, що тобі потрібні, бо і там можеш спастися, і уникнути бісівських хитроців, а по своїм відході зможеш дати це кому захочеш, і буде по тобі пам'ять ». Та й каже Теодор до нього: « Чи ж не буду стидатися, що залишив я цей світ і все, що в ньому, і обіцяв Богові провести тут моє життя в цій печері, а сьогодні стаю збігцем і мирянином? Якщо ж не хочеш, щоб я жив у монастирі, то я вчиню все, що ти бажаєш! » А біс, тобто сповидний брат каже йому: « тут не зможеш втаїти скарбу, бо в кожному випадку про нього довідаються і заберуть; але послухай моєї поради, що тобі кажу. Бо як це не було б вгодним Богові, то не був тобі

його дав, ані мені об'явив ». Тоді Печерник повірив йому як братові й підготовляв свій вихід з печер; наготував вози і шкатули, щоб зібрати в них скарб, щоб піти собі за бісівським підшептом хоч куди; бо бажав вчинити йому своїми бісівськими хитроцями лихо, тобто відлучити від Бога й від цього святого місця, і від дому Пречистої, і від преподобних Отців наших Антонія і Теодосія. Та Бог, що не хоче погинути ні одному з того святого місця, спас і того молитвами своїх Святих. Бо в той час повернувся Василій з своєї ігуменської місії, що і передше вибавив Печерника від злих думок. І прийшов він у печеру, бажаючи побачити проживаючого в ній брата та й каже йому: « Теодоре, брате, як нині проживаєш у Бозі? » Здивувався Теодор таким запитанням, що той говорить з ним, немов його давно не бачив і відповів йому: « Вчора і тамтого дня ти завжди був зо мною й повчав мене, тож ось іду, де ти сказав мені ». І каже Василій: « Якою ти мовою до мене говориш, кажучи: 'вчора і тамтого дня ти завжди був зо мною і повчав мене?' Чи не є це який бісівський привид? Не затаюй цього від мене ради Бога! » Але Теодор з гнівом каже йому: « Чому мене спокушуєш і чому засмучуєш мою душу, кажучи мені раз так, а раз інакше, і чому мені йняти віру? » І так прогнав його від себе твердими словами. А Василій, прийнявши все це спокійно, пішов у монастир. Та біс знову в вигляді Василія прийшов до нього: « Чи ти, брате окаянний, втратив розум? Чи не згадав ти на твою досаду, яку ти мені проявив цієї ночі? Тож виходь скоро, в цю ж таки ніч, взявши знайдене ». І сказавши це, біс відійшов від нього. Та коли настав день, Василій знову прийшов до нього, взявши з собою декількох Старців і каже Печернику: « Я привів їх на свідчення, що проминули три місяці від коли я з тобою бачився, а це щойно третій день, від коли я повернувся в монастир, а ти говориш: 'вчора і тамтого дня'. Це виглядає на якийсь бісівський підступ. Та коли він приходить, то не дай

йому з собою розмовляти, поки не помолиться, а тоді зрозумієш, що це біс ». І вчинив заборонні молитви, призвавши на допомогу Святих і відійшов у свою келію, переконавши Печерника. Тому біс не смів являтися Печерникові й Теодор, спізнав диявольський підступ.

І від тоді кожного, хто приходив до нього, того припукував найперше помолитися й так щойно з ним розмовляв. І від того часу також визброївся на ворогів-дияволів, та розумів їх підступність, а Господь висвободив його від мисленних звірів, і не підкорявся їм, як це трапляється багатьом, що живуть у пустинях, в печерах чи затворах, живучи осібною. Треба великої сили і кріпості, щоб не погибнути від бісів, як і цього хотіли вони погубити, але Господь спас його. А знайдений скарб, викопавши глибоку яму, кинув його туди і засипав так, що від цих днів і до сьогодні ніхто не знає, де він захований. Сам же присвятив себе великим працям, щоб від безчинства не дати приступу ліноцям, бо від них родиться необережність і так біси знову набираються відваги. Отож поставив у печерах жорна і почав трудитися на святу братію: брав із засіка пшеницю і молів її власними руками, проводячи безсонні ночі, працюючи і відмовляючи молитви, щоб на другий день віддати муку в засік, а взяти знову збіжжя. І так він трудився багато років, працюючи на святу братію, і була полегкість рабам і не стидався такої праці й молив Бога безнастанно, щоби відняв від нього пам'ять на своє срібллюбство. І Господь висвободив його від тієї недуги так, що не думав більше про золоте багатство, а срібло видавалось йому немов кал. По довгім часі, проведенім на такій праці й тяжкому трудові, одного разу привезли з сіл збіжжя, і завезено йому в печеру п'ять возів, щоб не дошкулювало йому завжди ходити по жито. І він, зсипавши жито в бодні, почав молоти, співаючи на пам'ять псалми; та натрудившись, приліг, щоб трохи відпочити. І почувся грім, а жорна почали самі молоти. І підозріваючи, що

це діло бісівське, Блаженний встав і почав молитися щиро Богові, і закликав великим голосом: « Забороняє тобі Господь, лукавий дияволе! » Та біс не перставав молоти на жорнах. І Теодор знову закликав: « В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, що скинув вас з небес і віддав вас у перемогу своїм Угодникам, наказує тобі мною грішним не перестати працювати, поки не змелеш все жито і так попрацюєш на святу братію ». І сказавши це, станув на молитву. А біс не смів не послухатися і до розсвіту змолів усе жито, п'ять возів муки. І Теодор повідомив келярія, щоб прислав по муку. І здивувався келярій з того дивного чуда, що за одну ніч змелено п'ять возів, і вивіз з печери п'ять возів муки; і так прибуло і других п'ять возів муки. Таке то дивне чудо сталося тоді, дивне і нині тим, що його слухають; бо збулося сказане в Євангелії, що іменем моїм і біси будуть повинуватися вам. Бо сказано: « се дав я вам владу наступати на змію і на скорпіона і на всю ворожу силу ». Та й далі хотіли собі біси настрашити Блаженного й знайшли собі робочу притоку, щоб відтак кликати: « тут немає нас ».

А Теодор і Василій зробили між собою боговгодний договір, щоб ніколи не затаювати між собою своїх думок, але розсуджувати і вирішувати їх по Божій волі. Василій увійшов у печеру, а Теодор, з-за старости, вийшов з печери, задумуючи поставити собі келію на старому дворищі (154). Саме тоді монастир був погорів, і прибули на беріг плоти з будівельним матеріалом на церкву і на всі келії, а найняті візники возили його нагору (155). Теодор же не хочучи бути тягарем для інших, почав собі носити дерево на гору: і що лише виніс Теодор на будову своєї келії, то біси вчиняючи йому пакости, все те скидали згори, хочучи так відігнати Блаженного. А Тео-

(154) Тут мабуть треба розуміти так званий « старий » монастир.

(155) Дивись « Повість временних літ », під роком 1096-им.

дор каже одного разу: « В ім'я Господа Бога нашого, який наказав вам ввійти в свині (156), наказує вам через мене свого слугу, щоб усе дерево, що на узбережжі, ви винесли на гору, щоб Божі трудівники не трудилися, а збудували ним молитовний дім святій владичиці нашій Богородиці та й набудували собі келій. Щоб заперестали ви робити їм пакості й спізнали, що Господь є на цьому місці ». І в ту ж ніч біси не переставали носити дерево з-над Дніпра на гору, поки не осталося на долі ні одного дерева, і ним збудували і церкву, і келії, дахи і підлогу, і що лише треба було всьому монастиреві на вжиток. А на другий день візники, вставши, поїхали на беріг, думаючи далі возити дерево і не знайшли на березі ні одної деревини, а знайшли все на горі, і то не все на купу звалене, але на різних місцях, де чому з чим належало бути: осібно перекриття, і підлога осібно, і келійна дубина, яку тяжко було носити з-за її довжини, те все вілості знайшлося на горі. І всі, що те бачили й чули про зроблене, дивувалися, бо це було понад людські сили. Та багатьом іновірцям це здається не можливим, з-за величини того чуда, але свідки прославляли Бога, що чинить великі чуда заради своїх угодників, як сказав Господь: « Не тіштеся, що біси вам коряться, але радійте, що імена ваші є записані на небі » (Лук. 10,20). Та це вчинив Господь на свою славу, за молитвами святих Отців наших Антонія і Теодосія. А біси, не переносили упокорення, бо почитаються деколи невірними і уважаються за богів, а від угодників Христових бувають зневажені, погорджені й зневажені, та працюють як куплені раби й дерева носять на гору, і бувають прогонювані людьми, боячись нагани преподобних; бо всі хитрощі були розкривані Василієм і Теодором. Тому біс,

(156) Порівняй євангеліє від Луки 8,32-33.

бачачи, що його принижують люди, кричав: « О лихі й люті мої супостати, я не перестану і не спочину до вашої смерти боротися з вами ». Не знаючи диявол, що постарється їм ще більшого вінка. Тому настроїв на них лихих людей, щоб їх погубити, які напняли свої погані луки, та їх зброя ввійшла в їхні серця, як згодом скажемо. Бо наймити і візники зчинили бунт на Блаженного, вимагаючи своєї наємної плати, кажучи: « Не знаємо, якою то хитрістю ти вчинив, що те дерево опинилося на горі ». А несправедливий суддя, взявши від них плату, наказав їм вимагати на Преподобному своїй заплати, кажучи так: « Нехай біси допоможуть тобі платити, бо вони тобі служать », не розуміючи Божого осуду на себе, що несправедливий суддя і сам буде осуджений. І знову бойкий диявол вчиняє бурю на преподобних: знаходить якогось княжого совітника, дуже лютого і лихого та й неправого обичаями, ділами і всією злобою. Прийшов до цього боярина біс в образі Василя, бо Василій був йому знайомий, та й каже бояринові таке: « Теодор, що був передо мною в печері, цей знайшов там великий і срібний скарб та й цінні посуду, і з усім тим хоче втекти в інші сторони. Та я придержав його, а він тепер юродствує: наказує бісам молоти і з берега дерево носити на гору, і так ново стається, а скарб береже до часу, щоб, по-таївшись від мене, відійти з ним, куди хоче, а ви нічого не знайдете ». А боярин, почувши це від біса і думаючи, що то Василій, привів його до князя Мстислава Святополковича (157). І біс сказав це князеві й додав ще більше та й каже: « Схопіть його хутенько й заберіть скарб. А якщо не дасть, то притисніть його тортурами й муками; а якщо й тоді ще не дасть, то передайте його на великі муки; та коли й так не віддасть, то прикличте

(157) Мстислав Святополкович був київським князем в рр. 1125-1132.

мене і я звинувачу його перед всіма вами й покажу місце, де схований скарб ». І так зговорився з ними біс на лиху раду, і відійшов з-перед їх очей. А князь ранком, немов на полювання чи на якого сильного богатиря, поїхав сам з великим відділом воїнів і схопивши Теодора, привів його в свою палату. І найперше ласкаво випитував його, промовляючи: « Отче, скажи мені, чи ти знайшов скарб? То поділимося з тобою, і будеш батьком мого батька і моїм » (А був Святополк у Турові). І сказав йому Теодор: « Так, я знайшов і нині він захований у печері ». А князь випитува далі: « А багато воно, Отче, золота і срібла й цінної посуду, і хто, сказати б, сховав його? » І сказав Теодор: « В Житті святого Антонія оповідається, що то варязький скарб, бо посуду є латинські, і тому зветься вона варязькою печерою аж до сьогодні (158). А золота і срібла стільки, що й не можна дорахуватися ». І сказав князь: « То не даси мені радо, своєму синові? Та й собі візьми скільки захочеш ». І відповідає Теодор: « Та з нього я не потребую нічого, хіба скажеш мені взяти, хоч воно мені не потрібне, бо не хочу цього, щоб зберегти мою свободу. Та не пам'ятаю де він, а то я сказав би вам усе, бо ви на це працюєте, а я вільний від того всього ». І тоді князь розгнівався та й каже своїм слугам: « Цього ченця, що не схотів мові милості, закуйте по руках і по ногах та три дні не давайте йому ні хліба ні води ». І знову допитував його: « Скажи де скарб! » А Теодор відповів: « Не знаю, де я його скрив ». І князь звелів його тяжко мучити так, що його волосінниця просякла кров'ю, а потому наказав його повісити в великому димі, і прив'язати навзпак, і припикати вогнем. Тоді багато

(158) Про « варязьку печеру » див. И. Малишевській, *Варяги в начальній історії християнства в Києві*, стор. 24-25; Н.И. Петровъ, *Історико-топогр. очерки Древняго Києва*, Київ 1897, стор. 52.

дивувалося його терпінням: бо перебував у полум'ї немов на росі, ані не доторкнувся вогонь його волосінниці. І дехто з присутних там сказав про Теодора, що вчинив чудо, і князь перелякався і сказав Старцеві: «Чому губиш себе і не хочеш віддати скарбу, що нам потрібний?» А Теодор відповів: «Правду кажу тобі, що молитвою мого брата Василія я був тоді вибавлений, коли його знайшов, а нині Господь відняв від мене пам'ять сріблoloбства, і не знаю, де я його скрив». І князь послав скоренько в печеру по святого Василія. А коли цей не хотів прийти, привели його силою з печери і князь сказав йому: «Все, що ти казав мені вчинити цьому лиходієві, я вчинив, а тебе хочу мати за батька». Василій же каже: «Що ти казав учинити?» А князь йому: «Те, що ти оповів мені про скарб, але цей не хоче сказати і я примучив його». І відповів Василій: «Тепер пізнав я хитрощі лихого біса, який обманув тебе і на мене набрехав і на цього Преподобного; бо не бачив ти мене ніколи, бо не виходив я з моєї печери 15 років». Але й усі присутні підтвердили: «Ти говорив з князем в нашій присутності». Василій же докинув: «Всіх вас біс за ніс водить, бо я князя не бачив, ані вас». Тоді князь попав у люті і наказав його немилосерно збити. І не переносючи звинувачення, і будши п'яний від вина, то ж, розявившись, схопив стрілу і вбив Василія. І коли його застрілив, то Василій викинув стрілу з своїх нутроців, кинув її князеві та й сказав: «Тією стрілою ти сам будеш прострелений». Що й сталося за його предсказанням. І наказав князь замкнути їх віддільно, щоб завтра тяжко їх мучити; та в цю ніч, вони оба померли в Господі. І взнавши це братія, прийшли, взяли їх тіла і поховали їх в скровавленім одягу й у волосінниці, і залишилися й до нині цілі й нетлінні: бо кого вогонь постидався, то як може їх діткнутися тлінь? А по небагатьох днях і сам Мстислав був прострелений на заборолі в Володимирі, за предсказанням Василія, воюючи з Давидом Ігоревичем.

чем (159). І тоді пізнав він свою стрілу, якою прострілив Василя і сказав: « Сьогодні я вмираю заради преподобних Василя і Теодора ». Щоб збулося сказане Господом: « Кожний, що хапається за ніж, від ножа вмирає ». Бо він вбив беззаконно, і сам був беззаконно вбитий. А ці два прийняли мученицький вінок у Христі Ісусі, Господі нашім, якому слава з Отцем, і з Святим Духом, нині й завжди.

Розповідь 34

ПРЕПОДОБНИЙ СПИРИДОН-ПРОСКУРНИК І АЛИМПІЙ-ІКОНОПИСЕЦЬ (160)

Усяка проста душа є святою, не маючи в собі лукавства, ані обману в серці. Такий є праведний Богові й людям; такий не може згрішити Богові, ані й не хоче, бо є посудиною Божою і помешканням Святого Духа, і від того освячується душа, тіло і ум, як сказав Господь: « Я і Отець прийдемо до нього і вчинимо в ньому нашу обитель »; бо каже: « поселюся в них і походжу з ними і буду їм Богом, а ті будуть мені людьми ». Та й апостол каже: « Браття, ви є храмом живого Бога, і Дух Святий живе в вас ». Такі прожили на землі по-ангельськи і радуються з ними на небі на віки: бо як і за життя не відлучувалися від них (ангелів), так і по смерті з ними веселяться, про що скажемо на кінці цієї розповіді.

Цей преподобний Спиридон був на словах невіжею, але не розумом; бо прийшов у чернецтво не з городу,

(159) Про смерть Мстислава Святополковича, див. в Лаврент. і Іпатіївським Літописі, під роком 1097 і 1099.

(160) На думку О. Шахматова це оповідання було викладено окремо від других оповідаль Полікарпа. В Арсеніївській редакції воно стоїть на останнім місці.

але з якогось села. І поселився страх Божий у його серці, і почав вивчати книги, і вивчив Псалтир на пам'ять. І з наказу ігумена Пімена-Посника випікав проскурки, а з ним працював один брат на ім'я Нікодим, його однодумець і одноправедник. І довгі роки вони добре послужили в пекарні, чисто і непорочно виконуючи свою службу. А блаженний Спиридон, відколи прийшов у пекарню, не змінив свого духовного подвигу і труду, але звершував свою працю з усяким говінням і страхом Божим, приносячи з свого труду Богові чисту жертву. А плід його уст, тобто жива і словесна жертва була в нього за всіх і за все, на хвалу всемогучого Бога: бо безнастанно співав Псалтирю, а закінчуючи її кожного дня, рубав дрова, чи місив тісто, і мав її завжди на устах. І деколи, виконуючи звичайну роботу з усяким говінням, траплялося тому Блаженному запалювати піч, як кожного дня, для випікання просфори; і від полум'я загорілася стеля кімнати. А він, взявши свою мантию, закрив отвір печі, зав'язав рукави своєї свитки і з нею побіг до колодязя, наляв у неї води і, біжучи скоро, кликав братію, щоб погасила вогонь у приміщенні. Браття ж, прибігши, побачили дивну річ, бо вода з свитки не витекла, і нею придушили силу вогню. І треба б багато зусиль, щоб пригладати все і похвалити та прославити в Господі тут померлих, у цім блаженнім Печерськім монастирі, кажучи за Давидом: « Радійте праведні в Господі, праведним належить похвала! Прославляйте Господа гулами, співайте йому на десятиструнній арфі » (Пс. 32,1-2). Бо не від одинадцятого часа молилися Господеві й чинили йому вгодне, але віддали себе Богові від юності і, проживши багато літ, у великій старості відійшли до Господа, і ні одного дня чи часу не змінили свого правила. Бо були посаджені в домі Божої Матері та й процвітають у дворах нашого Бога та ще й збільшаться в маститій старості, як і цей Блаженний.

А преподобний Алимпій був відданий батьками своїми

на науку іконописання, коли були приведені грецькі іконописці, Божою волею і пречистої його Матері, щоб розмалювати Печерську церкву, за часів благовірного князя Всеволода Ярославича, при преподобнім ігумені Ніконі, як сказано про них в Посланні Симона, коли то Бог проявив і вчинив велике чудо в своїй церкві. Бо коли майстри викладали мозаїкою вівтар, то образ пречистої владичиці нашої Богородиці і приснодіви Марії сам зобразився. Тому що все це збувалося всередині вівтаря, коли його викладали мозаїкою, то й Алімпій помагав їм й учився і бачили всі це дивне і страшне чудо: коли вони гляділи на образ, то нагло засяяв образ владичиці нашої Богородиці й приснодіви Марії ясніше сонця. І не в спроможності глядіти, впали всі ниць з переляку, а піднявшись трошки, хотіли побачити чудо, що сталося; і ось з уст пречистої Богоматері злетів білий голуб і полетів до гори, до образу Спасового й там скрився. І ті всі дивилися, чи вилетить з церкви; і коли всі гляділи, голуб знову вилетів з уст Спасових і літав по всій церкві, прилітаючи до кожного Святого: тому сідав на руку, там-тому на голову, а злетівши донизу, присів за чудною богородичною намісною іконою. Ті ж що стояли вдоліні, хотіли схопити голуба і навіть приставили були драбину, але не знайшли його ні за іконою, ні за занавісою. Отож шукали всюди і не взнали, де він скрився й стояли всі та гляділи на ікону: і ось знову злетів голуб з Богородичних уст і піднісся вгору до образу Спаса; і кликнули тим, що стояли нагорі: « Ловіть! » Вони ж простягнувши руки, хотіли його схопити та голуб знову влетів в уста Спасові, звідкіля був і вилетів. І ось світло ясніше від сонця освітило їх, захоплюючи людський зір. І ті, впавши ниць, поклонилися Господеві. А з ними був і цей блаженний Алімпій і бачив дію Святого Духа в цій святій і чесній Печерській церкві. І коли викінчили її малювання, тоді блаженний Алімпій став пострижений, за ігумена Нікола. Завчивши добре мистецтво писання ікон,

став дуже вмілим іконописцем. А хотів навчитися іконописання не заради багатства, але заради Бога, і працював на угоду всім, ігуменові й усій братії писав ікони, не беручи за це нічого. А коли не мав собі іншого діла цей Преподобний, то, беручи потрібне на ікони золото і срібло, працював тим, кому був довжний і віддавав ікону за такий довг. Багато ж разів прохав своїх друзів, щоб де побачать у церкві постарілі ікони, приносили до нього, а він, обновивши їх, ставляв на своє місце. А чинив усе те, щоб не бути без діла, бо святі Отці доручали, щоб ченці мали ремесло й дуже це перед Богом цінували, як каже апостол Павло: « Моїм потребам і тих, які з мною, служили мої руки, і в нікого я хліба даром не їв » (Діян. 20,34). Так і цей блаженний Алімпій поділяв своє ремесло на три часті: одну часть на святі ікони, другу на милостиню для бідних, а третю часть на потреби свого тіла. І поступав так по всі літа, і ніколи не давав собі відпочинку: а вночі віддавався хорові й молитві, і коли наставав день, виходив на діло, а бездільного не можна було його побачити ніколи; але і заради церковного срібла ніколи не відривався від діла.

За велику його чесноту й чисте життя ігумен поставив його священиком, і в такому священицькому чині жив добре і боговгодно. А був тоді один київський багач, прокажений, якого багато лікували різні волхви й лікарі, а то й від іновірців шукав допомоги, якої не одержав, але його стан ще й погіршився. І якийсь з його друзів спонукав його піти в Печерський монастир, і прохати деяких Отців, щоб помолилися за нього. І коли його привели в монастир, ігумен доручив губкою напоїти його з колодязя святого Теодосія, а його голову й лице помазав; і ось всього його обкидало виразками за його невірство так, що всі втікали від нього з-за смороду. І він повернувся в свій дім плачучи в великім смутку і не виходив з дому багато днів з-за смороду та й сказав своїм друзям: « Сором покрив лице моє, чужим я став братії

моїй і чуженицею синам моєї матері, бо не з вірою ходив я до святих Антонія і Теодосія ». І кожного дня виживав уже лише смерті. А раз пізно ввійшов у себе, подумав про свої гріхи, і прийшов до преподобного Алімпія і покався йому. А Блаженний каже йому: « Сину, добре ти вчинив, сповідавши Богові свої гріхи перед моїм недостойнством, бо сказав пророк Давид: 'визнаю на себе мої беззаконня Господеві, і той простить мені нечестя мого серця ». Та повчивши його багато про спасіння душі, взяв свою палітру й живописними красками, якими малював ікони, украсив ними і його лице й замазав гнійні струпи та перетворив його на первісний образ і благопристойність. Так привів його в божественну Печерську церкву, дав йому Причастя святих Тайн і наказав йому вмитися водою, якою вмиваються священники і сейчас спали його струпи і він виздоровів. Та поглянь на розум Блаженного, бо він наслідував Христа: так як Господь ізцілив прокаженного і звелів йому показатися священникам і принести жертву за очищення, так і цей Святий утікає перед розголосом; як і Христос, уздоровляючи сліпого, наказав йому піти до Силоамської купелі й умитися, так і цей Блаженний: найперше розмальовує красками образ, що смердів з-за невірства, віддає честь і Божим слугам, щоб і ці були разом з ним свідками й учасниками чуда. І обмивши його водою, не лише з тілесної прокази, але і з душевної його очистив.

Згодом правнук того виздоровілого обкував золотом кивот над святою трапезою за його очищення, а всі дуже дивувалися його скорому ізціленю. І сказав до них преподобний Алімпій: « Браття, зважте на сказане: 'Ніхто не може двом панам служити' (Мат. 6,24). Так і цей, перше заневолівся ворогові гріхом чарування, а на кінець прийшов до Бога; бо зневірившись передніше в своє спасіння, ще більша обсипала його проказа з-за його невірства. Бо каже Господь: просіть, і не просто-просіть, але просіть з вірою, і отримаєте (Мат. 7,7). І коли по-

кався Богові й мене взяв за свідка, то й скорий на милість його помилував. І відійшов виздоровілий у свій дім, пославляючи Бога і пречисту Матір, що Його породила, та й преподобних Отців наших Антонія і Теодосія й блаженного Алімпія. Бо це новий наш Єлисей, що виликував Несмана-сирійця від прокази.

А один інший чоловік, Христолюбєць, з того ж городу Києва, захотів поставити собі церкву й прикрасити її великими іконами: 5 деїсуса, та дві намісні (161). І дав цей Христолюбєць двом ченцям Печерського монастиря срібло, щоб уклали угоду з Алімпієм, щоб скільки хоче, взяв за ікони. Та ці ченці нічого не сказали Алімпієві, і взяли від того чоловіка скільки забажали. Згодом післяв цей Христолюбєць до ченців спитати, чи ікони його вже викінчені. Та вони сказали, що ще треба йому золота, і знов узяли в Христолюбця золото і витражили. А так пустили поголоску цьому чоловікові й наговорили на Святого, що він ще вимагає стільки, скільки досі отримав. І знов той Христолюбєць дав з радістю. А незадовго ченці знову сказали: « Алімпій ще стільки ж потребує ». Та Христолюбєць говорив: « Хочби і десятькратно стільки просив, дам, лише хочу його благословення й молитви і твору його рук ». Та Алімпій нічого не знав про те, що ті ченці вчинили. Отож прислав цей чоловік когось, бажаючи взнати, чи ікони вже розписані. Та ці ченці повідомили його, так кажучи: « Алімпій взяв золото і срібло і то з лихвою та й не хоче малювати твоїх ікон ». І тоді прийшов той Христолюбєць до монастиря з великою дружиною і зайшов до ігумена Нікона, бажаючи зняти крамолу на Алімпія. Та ігумен покликав його й

(161) « Деїсус » від грецького « деєзіс » (молитва), це звичайно образ Христа, Богоматері, і Хрестителя, але часом називали так цілий ряд ікон, або й цілий іконостас (Б. Голубинський, *Ист. Русск. Церкви*, I, 2, стор. 195).

каже йому: « Що це за такий обман в тебе на сина нашого? Багато разів просив ти його дати тобі, що хочеш, хоч деколи пишен ікони даром ». Та Алімпій сказав йому: « Отче чесний, нехай знає твоя святість, що я ніколи не лінувався в цьому ділі, а нині не знаю, про що ти говориш ». І каже ігумен: « Взяв ти вже три ціни за сім ікон ». І немов на його звинувачення звелено принести іконописні дошки та прикликати на ще більше його звинувачення ченців, які взяли ціну, щоб йому виказали це в вічі. Пославці побачили дуже вміло розписані ікони й принесли їх перед ігумена. Побачивши їх, вони здивувалися і, налякавшись, з тремтінням припали до землі й поклонилися нерукотворному образу Господа нашого Ісуса Христа і пречистої Його Матері й Святих Його. І пішла велика слава про це в цілім городі Києві. І прийшли і ті ченці, що наговорили на Блаженного, незнаючи про це нічого й почали спорити з Алімпієм, кажучи: « Ти взяв три ціни, а ікон не пишеш ». І відповіли їм усі та й сказали: « А ось нині ікони розмальовані Богом ». Вони ж, побачивши, настрахалися з-за сподіяного чуда. І ці ченці, що обкрадали монастир, були звинувачені та втратили все й прогнано їх з Печерського монастиря. Але й так вони не залишили своїє злоби, кажучи хулу на Блаженного й усім розповідали, що, мовляв: « Ми намалювали ікони, а їх замовник не хотів дати нам нагородч, і таке здумав, лишивши нас наємної заплати та й набрехали на ікони, немов би то вони були споготовлені Богом, а не нарисовані нами ». І так наставили нарід, що приходив на їх оглядання, бажаючи їм поклонитися, та ті збороняли й люди повірили ченцям, що оклеветали блаженного Алімпія. Та Бог прославляє своїх Святих, як каже Господь в Євангелії: « Не може сховатись місто, що лежить на верху гори та й не запалюють світла і не ставлять його під посудиною, лише на свічник, і воно світить усім у хаті » (Мат. 5,14-15). Так і цього преподобного Алімпія чеснотливе життя не утаїлося, і до князя

Володимира донеслась вістка про чудо, що сталося на іконах. А було воно так. Одного разу, за Божим допущенням, вигорів увесь Поділ та згоріла й ця церква, в якій були ці ікони, і по пожарі знайдено цих сім ікон цілими, а церква вся згоріла (162). І, почувши про це, князь пішов, щоб побачити це чудо з іконами і йому оповіли, як то вони були, за Божим розпорядженням, написані за одну ніч і прославив Творця всіх, який вчиняє преславні чуда за молитвами своїх угодників Антонія і Теодосія. І взяв Володимир одну ікону, святу Богородицю, і кослав у город Ростов, у тамошню церкву, яку сам збудував, і яка стоїть і до нині, чого я був очевидцем (163).

І вже за мене сталося, що ця церква розвалилася, а ця ікона залишилась неушкодженою й була внесена в стару церкву, яка згоріла в часі пожару, а ікона залишилась неушкоджена, не маючи навіть жодного знаку від вогню. А тепер перейдім до іншого переказу про блаженного Алімпія.

Один Христолюбєць дав цьому Блаженному малювати намісну ікону. Та по короткому часі розхорувався блаженний Алімпій, а ікона так і залишилася не намальована. Та Боголюбєць наполягав на Блаженного. Та й сказав до нього Блаженний: « Сину, не приходи до мене і не наполягай, але поклади на Господа твою журбу про ікону, а він вчинить як захоче й ікона стане на своїм місці на празник ». І потішився чоловік, що ікона напишеться до празника і, повіривши на слово Блаженного, пішов радіючи додому. А в навечір'я Успення прийшов той Боголюбєць вдруге, бажаючи забрати ікону, але по-

(162) Порівняй Іпатіївський літопис, під роком 1124-им: « Тоді погорів весь Поділ, храм Різдва Івана Христителя і Предтечі; а на другий день вигоріла Гора і всі монастирі, що були на Горі і в городі, і жида ».

(163) Про яку суздальську церкву йдеться, тяжко відповісти.

бачив, що ікона не змальована, а блаженного Алімпія дуже хорого, та дорікав йому кажучи: « Чому ти не повідомив мене про твою недугу, і я був би дав написати ікону іншому, щоб празник випав світлий і чесний, а сьогодні ти мене осоромив і затримав ікону ». А Блаженний відповів йому лагідно: « Сину, чи я зробив це з лінощів? Чи ж не може Бог написати ікону своїй Матері словом? Як мені об'явив Господь, я вже відходжу з цього світу, а по моїм відході Бог на різні лади тебе потішить ». І відійшов той чоловік додому зажурений. А по його відході ввійшов якийсь дуже світлий молодець, взяв палітру й почав писати ікону. Отож Алімпій думав, що то замовник ікони на нього розгнівався і прислав іншого мистця, бо був він спочатку немов чоловік, але швидкість його праці появила в ньому Безплотного. Бо він то позолочував ікону, то розтирав на камені краски й усім цим малював, а за три години намалював ікону та й каже: « Ченче, чи може щось у ній незадовільне, або може в чомусь я схибив? » А Преподобний сказав: « Ти добре її виконав. Бог допоміг тобі дуже вміло написати цю ікону, і він зробив її тобою ». А коли настав вечір, він став невидний разом з іконою. А замовник ікони провів цілу ніч безсонно з-за журби, бо не було на празник ікони, прозиваючи себе недостойним і грішним для такої благодаті. І вставши пішов у церкву, щоб там поплакати за своє прогрішення; відкривши церковні двері, побачив на своїм місці сяючу ікону та впав зі страху, думаючи, що це привид якийсь йому показався. І прочуваючи трохи від переляку, зрозумів, що це ікона і тремтів та був у великому жаху, згадавши слова Преподобного й побіг і розбудив своїх домашніх. А вони прибігли радісні в церкву з свічками і з кадилком, і побачили ікону, яка сяяла краще від сонця та й припали ниць на землю, поклонилися іконі й цілували її з душевною радістю. А цей Боголюбець прийшов до ігумена й став переповідати чудо, що сталося з іконою й усі разом пішли до

преподобного Алімпія, і побачили його, що він уже відходив з цього світу. І просив його ігумен: «Як і ким була написана ця ікона?» А він переповів їм усе, що бачив, кажучи, що це ангел написав її, і ось він стоїть біля мене й хоче мене забрати. І, сказавши це, помер. Отож, спорядивши його, занесли в церкву і, вчинивши над ним відправу, поклали його в печері з преподобними Отцями, в Христі Ісусі, Господі нашім, якому слава з Отцем і Святим Духом.

Розповідь 35

ПРЕПОДОБНИЙ І МНОГОСТРАДАЛЬНИЙ ОТЕЦЬ ПІМЕН

Залишивши кінець передслова, розпочинаючи розповідь про Пімена, перейдемо на визнавання його сильного страждання, як ото треба вміти хоробро і з благодарінням терпіти недуги. Бо цей блаженний Пімен недужим вродився і виріс, і з-за тієї недуги був чистий від усякої скверні, і ще з лона своєї матері не знав гріха. І багато разів просив він своїх батьків, щоб міг постригтися в чернечий образ. Та вони, як любителі дітей, надіялися мати в ньому свого наслідника в житті й збороняли йому. А коли він занеміг, то принесено його в Печерський монастир, щоб молитвами тих святих Отців або виздоровів, або прийняв ангельський образ. А його батьки, маючи сердечну любов до нього, не залишили своєї дитини, але благали всіх, щоб молилися за їх сина, щоб видужав з хороби. І ці преподобні Отці багато потрудилися, але нічого йому не помогли, бо його молитва перемогла всіх тому, що він просив не здоровля, але збільшення своєї недуги, щоб, ставши здоровим, не був забраний батьками з монастиря, не досягнувши свого задуму. Батько й мати пильнували його й не дозволяли йому

постригтися; і зажурився Блаженний і почав ще пильніше молити Бога, щоб сповнив його бажання. І одної ночі, коли всі спали, прийшли до нього немов світлі скопці з свічками де лежав Пімен, несучи з собою Євангелію, свиту, і мантию, та каптур, і все, що потрібне для постриження й сказали йому: « Як хочеш, то пострижемо тебе ». І він з радістю обіцяв їм, кажучи: « Господь післяв вас, мої владыки, виповнити бажання мого серця ». І сейчас почали вони ставити йому запитання: « Пощо прийшов ти, брате, припадаючи до цього святого жертovníка і до святої цієї дружини? Чи бажаєш удостоїтися великого чернечого ангельського образу? » і проче, за чергою, вчинили йому, як написано та й постригли його в великий образ і зодягли його в мантию, і в каптур, і в усе потрібне, співаючи все належне до ангельського образу за чином і, поцілувавши його, назвали його Піменом, та й запалили свічку, кажучи: « До 40 днів і ночей нехай не гасне ця свічка ». І вчинивши все те, відійшли до церкви, а його волосся зібрали на обрус і поклали на гробі святого Теодосія. А брати, що були по келіях, почули співи й ті побудили своїх сусідів, думаючи, що ігумен з деякими (ченцями) постригає того, або може вже він помер; і усі спільно прийшли в келію, де недужий лежав і знайшли всіх, як спали, і матір, і батька та слуг. І з ними ввійшли до Блаженного і всі почули благовонний запах, а його веселого і радісного, зодягненого в чернечу одежу. І запитали його, хто його постриг, і що вони чули співи, а ось твої батьки, будучи в тебе, нічого з того не чули? І каже до них недужий: « Я думаю, що прийшов ігумен з братією і постриг мене і дав мені ім'я Пімен, і співи, що їх ви чули, були їхніми, та сказали, щоб ця свічка горіла 40 днів і ночей, а мов волосся взяли і пішли до церкви ». Почувши це від нього, пішли й побачили церкву замкнену і, збудивши паламаря, запитували його, чи хтось заходив у церкву після вечірніх молитов. Та він відповів їм, що

ніхто до неї не заходив, та й ключі знаходяться в економі. Отож, взявши ключі, пішли в церкву і побачили на гробі Теодосія на обрусі його волосся і повідомили ігумена й шукали тих, що його постригли та й не знайшли. І всі зрозуміли, що це був Божий промисел, згори. Та розуміймо правильно те чудо, що сталося: бо кажеться, що таке зарахується йому за уставне постриження, бо мав він послух, і церква була замкнена, а волосся знайшлося на гробі святого Теодосія, а свічка, яка вистачала б на один день, горіла безперестанку 40 днів і ночей, і не вигоріла. Тому й не чинили постригу, кажучи йому: « Вистачить тобі, брате Пімене, дане від Бога дарування і назване ним ім'я ». Та вони таки допитували його далі: « Як виглядали ті, що тебе постригли? » і показали йому книги постриження, чи, бува, щось з того не поправили. Та Пімен сказав їм: « Чому мене спокуюш, Отче, та ж ти сам з братією, прийшовши, вчинили мені все, що написано в цих книгах, та й сказав ти мені: 'Треба тобі страдати в недужі, а коли прийде твоя кончина, тоді дасться тобі й здоровля і своїми руками понесеш своє ложе '. Тож молися за мене, чесний Отче, щоб дав мені Господь терпеливість ».

І пробув блаженний Пімен у своїй тяжкій недужі багато літ так, що й прислугуючі відвертались від нього і багато разів залишали його і голодного, і спраглого по два-три дні. А знову якось принесли в печеру іншого такого недужого і постригли його; і призначені на послугу недужим ченці, взявши і цього, занесли до Пімена, щоб обом разом заодно послужити. Та, виконуючи недбало таку службу, і цього зацедбали й недужі знемоглися спрагою. І каже Пімен недужому: « Брате, тому що відвертаються від нас наші прислугуючі нам, з-за смороду, який походить від нас, то як Господь поставить тебе, чи зможеш виконувати цю службу? » А недужий обіцяв Блаженному до своєї смерті служити пильно недужим. Тож каже йому Пімен: « Ось Господь відніме від тебе твою

недугу і, ставши здоровим, виповняй твій обіт, і послужи мені й подібним до мене. А на недбалого в цій службі Господь наводить люту недугу, щоб покарані нею, могли спастися ». І сейчас встав недужий і служив йому, а на недбалих, що не хотіли послужити недужим, на всіх їх упала недуга, за словом Блаженного. Та виздоровілий з недуги брат, трошки одного разу відвернувся у собі й відступив від Пімена, залишаючи його голодним і спраглим, з-за утробного смороду. І лежав він в осібнім приміщенні й нагло постала і в нього гарячка так, що не міг встати щось три дні, і з гарячки почав кликати: « Згадайте на мене, ради Господа, я вмираю зі спраги ». І почули це другі по келіях, прийшли до нього й побачили його в недузї, та повідомили про нього Пімена, мовляв, брат, що слуговував тобі вмирає. І сказав Блаженний: « Що людина сіє, те і збирає; тому, що лишив мене голодним і спраглим, то й сам досвідчив цього ж, спроневірившись Богові і погордивши моєю нужденністю. Та нас навчено не віддавати зла за зло, тож ідіть і скажіть йому: 'Кличе тебе Пімен, тож вставши, прийди сюди' ». Коли ж посланці йому це сказали, то тоді недужий став здоровий і сейчас прийшов до Блаженного, без нічіві піддержки. А Преподобний дорікнув йому, кажучи: « Мало віре! Ось ти здоровий, тому більше не гріши. Чи не знавши, що мають однакову нагороду і недужий, і той, що йому прислугує? Та терпіння убогих не зовсім погине: тут тобі скорбота, і туга, і недуга коротка, а там радість і весілля, де немає ні болізни, ні печалі, ні відхань, але життя вічне. Тому, брате, і терплю це. А Бог, що тебе ізцілив через мене з твоєї недуги, той може і мене звести з цього ложа і оздоровити мою неміч, але я не хочу, бо: 'Хто витримає до останку, той спасеться' (Мат. 24,13). Тож вже мені так суджено, щоб у цьому житті зовсім згнити, щоб там стала моя плоть без тлінности, а сморід, щоб перемінився в невисказанне благовоння. Тож, брате, добро воно стояти в церкві, на місці світлім, чистім і

пресвятім, і з ангельськими силами невидимо співати три-святу пісню дуже боговгодно, і мило, бо церкву називаємо земським небом, а тих, що в ній стоять, уважається, що стоять на небі. А що, брате, ота темна й смердюча кімнатка: чи це не суд перед судом, і не мука перед мукою? Та добре говорить страдалець: 'Терпінням потерпів я Господа, і почув мене' (Пс. 34,1?). Тому й апостол говорить до тих, що терплять тілесно: 'На вашу науку ви терпите. Бог поводитьсь з вами як з синами... коли ж вас виховано без картання, якого всі зазнають, то ви незаконновроджені, а не сини' (Євр. 12,7-8). Бо про тих сказав Господь: « Вашим стражданням, ви спасете душі ваші » (Лук. 21,19). В такому стражданні лежав блаженний Пімен 20 років. А в часі його відходу появилося три стовпи над трапезною й звідтам перейшли на верх церкви (164). Та про них сказано було в Літописця. Та Господь один знає, що це за знак, чи він показався з-за того Блаженного, чи це було якесь інше Боже провидіння. Бо в той день, що в ньому він мав переставитися, преподобний Пімен був здоровий і обходив усі келії й усім кланявся до землі, прохаючи прощення, заповідаючи свій відхід з цього життя. Бо говорив до братів: « Друзі й браття мої! Вставши проведіть мене », і на його слово відступала від них недуга і, оздоровівши, йшли з ним. А сам, ввійшовши в церкву, причастився животворних Христових Тайн і так, взявши своє ложе, заніс до печери, в якій ніколи не був і якої не видів від свого народження; і, ввійшовши, поклонився святому Антонієві й показав місце, що на ньому хотів бути покладеним. Тут, каже, поклали ви в це літо двох братів, і того брата, що його ви поклади без схими, того знайдете

(164) Порівняй « *Повість временних літ* », рід 1110 роком, де однак говоритьсь лише про один стовп, а як це погодити див. А.А. Шахматовъ, *Пов. врем. літ.*, стор. XIV-XV, примітка.

в схимі. Він бо хотів багато разів постригтися, та був відкинений братією з-за свого вбозтва, яким це виглядало немов провина; але він оказав діла, гідні (ангельського) образа, тому й дав йому Господь схиму: тому, хто має діла добрі, дасться йому, а від того, що не має, чи обманює себе, що має, від того і відійметься; « Бо кожному, хто має, додасться, і він матиме над міру » (Мат. 25,29). Отож другого брата, якого ви поклали в схимі, вона була від нього взята, бо в житті не хотів її, но вмираючи, сказав: « Якщо побачите мене, що вже вмираю, то тоді й пострижіть мене ». І тому була віднята в нього благодать, бо й не зрозумів сказаного: « Не мертві Господа будуть хвалити, но ми живі благословляємо Господа » (Пс. 114,17-18). Та знову каже: « Бо в Шеолі хто тебе восхвалить? » (Пс. 6,6). Бо таким схимне постриження ніякої не приносить користі, якщо його добрі діла не вибавлять від муки. А третій — покладений тут з-давня, а його схима зосталась нетлінна й зберігається на оскарження й осуд, бо виконав він діла недостойні (ангельського) образа, живучи в лінощах і в гріхах, не пам'ятаючи сказаного: « Кому дано багато, багато зажадають у нього ». Якщо ж Антонієва і Теодосієва молитва його не випередить, то такий є повинний осуду. І сказавши це, мовив до братії: « Ось ирийшли ті, що мене постригли, хочачи мене забрати ». І сказавши це, поклався й уснув у Господі. І поклали його з великою пошаною в печері. А відкопавши передше вказане місце, знайшли так, як сказав Блаженний, тобто трьох ченців: одного цілковито зітлілого за виїнятком одного лише каптура, а двох ново-померлих ченців, того, що його покладено в схимі, яка була з нього знята, і покладена на другого, що був непострижений. І дуже дивувалися невисказанному Божому судові та й сказали: « Ти, Господи, воздаси кожному за його ділами ». І з того, здається, братіє, що я зрозумів: хто в недузі пострижеться з вірою, той просить у Бога життя, щоб потрудився Йому

в чернецтві; а Господь, що панує над життям і смертю, якщо його покличе, то і в одинадцятому часі з скорше покликаними його зрівняє (Мат. 20,1-16). А той, що каже: «Коли побачите мене, що вже вмираю, тоді й пострижіть мене», то такого віра й постриження марні.

Розповідь 36

ПРЕПОДОБНИЙ ІСААКІЙ-ПЕЧЕРНИК (165)

Як в огні випробовується золото, так люди стають приємні в горнилі смирення. Коли спокуситель не стидався приступити до Господа в пустині, скільки більше захоче він піддати покус людині! Як сталося і з цим Блаженним.

Цей преподобний Отець наш Ісаакій, будши ще миряником, був багатим кушцем, родом торопчанам. Він задумав стати ченцем і роздав усе своє майно потребуючим і монастирям, прийшов до великого Антонія в печеру і прохав його стати ченцем. І прийняв його Антоній, вклав на нього чернечий образ і назвав ім'ям Ісаакій, бо він мав мирське імення Чернь. Цей же Ісаакій прийняв життя серйозно й зодягнувся у волосінницю, казав купити собі козла, зняв з нього шкіру й надів на волосінницю, а сирова шкіра зтужавіла на ньому. І замкнувся в печері в одному переході, в малій келійці, лише в чотири лікті й тут молив Бога з сльозами. А його їжею була лише одна просфора, і то що другий день, а воду пив мірно. А приносив йому її великий Антоній і подавав малим віконцем, яким могла просунутися лише рука й

(165) В попередніх редакціях Патерика розповідь про Ісаакія-Печерника була складовою частиною розповіді про перших ченців. Крім того редактор дав від себе невеличкий вступ.

так приймав він харч. І проживши в такому житті 7 літ, не виходячи на світ, ані не лягав на ребра, але дещо засинав сидячи. Одного разу, в вечір, почав бити поклони, за звичаєм, співаючи псалми, аж до півночі, а як змучився, сів собі на своїм сідалищі. Коли він так сидів, і за звичаєм погасив свічку, нагло засяяло в печері немов від сонця так, що й не можна було дивитися. І прийшли до нього два прегарні молодці, а їх лица світилися немов сонце, і сказали йому: « Ісаакіє, ми є ангелами, а ось іде до тебе Христос з ангелами ». І встав Ісаакій і побачив товпу бісів, а лица їх були немов сонце, а один з них сяяв більше від інших, і з його обличчя виходили лучі. І сказали вони йому: « Ісаакіє, це Христос, впадь і поклонися йому ». Та Ісаакій не зрозумів бісовського дійства, та й не пам'ятав, щоб перехреститися, вийшов з келії і поклонився немов Христові бісовському лицедійству. Біси ж кликнули і сказали: « Наш ти, Ісаакіє! » І ввели його в келію, посадили і самі почали садовитися коло нього. І келія наповнилася бісами, і печерний коридор. І сказав один з бісів, так званий Христос: « Візьміть сопілки, гуслі й бубки та й грайте, а Ісаакій нехай нам затанцює ». І вдарили в сопілки, гуслі і бубни й почали йому пригравати. І натовмивши його, лишили його ледве живого й відійшли, посміявшись з нього. А на другий день, коли настав час споживання хліба, за звичаєм прийшов Антоній до віконця та й каже йому: « Благослови, Отче Ісаакіє! », але не було жодної відповіді, ані відгуку. Та Антоній повторив це багато разів, але не було чути жодного голосу, та й сказав собі: « Невже ж уже переставився? » І послав у монастир по Теодосія і по братію. Прийшла братія і відкопала засипаний вхід і взяли його, думаючи, що він мертвий, і винесли його перед печеру та й побачили, що він живий. І сказав ігумен Теодосій, що це сталося йому від бісівського діяння. І поклали його на ліжку, і Антоній прислугував йому.

В тому часі трапилося, що Ізяслав повернувся з ляхів,

і почав гніватися на Антонія за Всеслава (166). І прислав Святослав нічю з Чернігова по святого Антонія. І Антоній, прийшовши в Чернігів, полюбив місце, що зветься Болдинські гори, викопав там печеру й поселився в ній (167). І є там монастир святої Богородиці на Болдинський горах і до сьогодні, поблизу Чернігова. Теодосій же, довідавшись що Антоній відійшов до Чернігова, пішов з братією і взяв Ісаакія, приніс у свою келію і послугував йому, бо був паралізований умом і тілом, так, що не міг і обернутися на другий бік, ані встати, чи сидіти, лише лежав на одному боці, а часто і черви виводилися йому під бедрами з-за вогкості й сечі. А Теодосій сам своїми руками обмивав його і опрятував, і лежав так понад два роки, а Святий послугував йому. І це було дивне чудо, що два роки не вкусив ні хліба ні води та взагалі жодної страви чи овочу, ні поворошив язиком, але лежав два роки німий і глухий. А Теодосій молив за нього Бога і відправляв над ним моління день і ніч, доки на третій рік не промовив і прохав встати на ноги, і як молодик почав ходити. І відмовлявся заходити в церкву так, що ледве силою могли його зтягнути в церкву, і так мало-помалу почав ходити в церкву. А потім почав ходити й у трапезу, і садовили його окремо від братії, клали перед ним хліб, та він не хотів його взяти, тож вони вкладали його йому в руку. А Теодосій сказав: « Покладіть перед ним хліб і не вкладайте в його руку, нехай сам їсть ». Та він не їв цілий тиждень, та помалу, оглядаючись, почав пробувати хліба і так навчився їсти. І тим способом великий Теодосій висвободив його від диявольських хитрощів і його обману. І Ісаакій знову

(166) Про гнів Ізяслава на Антонія див. в Голубинській, *Ист. Русск. Церкви*, I, 2, стор. 579-580.

(167) « Болдинські гори » називаються кручі в західній частині Чернігова, за Єлецьким монастирем, якого оснування пов'язують з Антонієм.

піднявся строгого життя. А коли Теодосій помер, і став на його місце Степан, Ісаакій сказав йому: « Це вже обманув ти мене, дияволе, коли я сидів на самотнім місці, від тепер уже не буду замикатися в печері, але переможу тебе Божою благодаттю»; і вдягнувся у волосінницю, а на волосінницю вузьку свиту, і почав юродствувати, помагаючи кухарям, працюючи на братію, і поперед усіх ходив на Утреню і стояв на ній твердо і непохитно. А коли надходила зима і люті морози, то стояв у подертих сандалях так, що багато разів його стоши примерзали до каменя, і не порухував ногами доки не відспівали Утрені, і по Утрені йшов до кухні, приготував вогонь, дрова і воду, а тоді приходили й інші брати-кухарі. А один кухар, також на ім'я Ісаак, посміхаючись сказав: « Ісаакіє, ось сидить чорний ворон, іди і схопи його ». Він же, поклонившись доземно, пішов, схопив ворона, і приніс його перед усіх кухарів, а всі налякалися тим, що сталося й сказали ігуменові і братії, і від тоді братія почала його шанувати. Та він, не бажаючи людської слави, почав юродствувати і пакостити, то ігуменові, то братії, а то й мирянам. А дехто й побивав його. І почав він блукати по світі і так став юродивим. А так знову поселився в печері, в якій був передше, бо Антоній вже був помер, і почав збирати біля себе молодих мирян і зодягав їх у чернечу пошу. За це отримував від ігумена Нікона побої, а деколи і від батьків дітей. Та Блаженний все те терпів, приймаючи побої і наготу і студінь, у день і вночі.

І в одну ніч запалив у печері піч, і як вона розгорілася, бо була мала, почало полум'я виходити щілинами, і не маючи чим придусити жару, то він скочив босими ногами на вогонь, доки піч не вигоріла, і так нічим не пошкоджений зійшов з печі. І багато чого іншого оповідали про нього, а дещо то я й сам видів. І так здобув він собі перемогу над бісами, і мав їх за ніщо, немов мух, не боячись їх застрахувань і примар. Бо говорив

до них: « Хоча ви мене були обманули передніше, бо я не знав ваших підступів і лукавства, нині ж маю з собою Господа Ісуса Христа, Бога мого, і надіюся на молитви мого отця Теодосія, тож переможу вас ». Та біси вчиняли йому часто пакості й промовляли: « Ти наш еси Ісаакіє, бо нашому Старшому ти поклонився ». А він відповідав: « Ваш Старійшина — антихрист, а ви його біси », і хрестився хресним знаменем, а біси зникали. Деколи ж знову заходили до нього, страхаючи його різними привидами, як ось: велика товпа з мотиками і рискалями, і криком: « Розкопаємо цю печеру й засипемо його тут »; а інші кликали: « Втікай, Ісаакіє, хочуть тебе засипати! » Та він промовляв до них: « Якщо б ви були людьми, то ходили б ви вдень, та ви є тьмою, і ходите в тьмі », і хрестився, а біси зникали. Деколи страшили його в подобизні медведя, деколи ж лютого звіря, а часом і лева, чи повзали зміями, або як жаби і миші й усяке гаддя, та не могли нічого йому вдіяти. І казали: « О Ісаакіє, ти нас переміг! » А він відповідав їм: « Ви колись обманули мене в образі Ісуса Христа й ангельським, будши недостойними такого сана, та нині появляєтеся мені в вашім правдивім виді: скотиною, звірями чи всяким гаддям, чим ви і є ». І від тоді не мав він уже жодної бісівської пакості, як і сам говорив, що не маю я, казав, уже три роки війни з бісами.

А згодом почав ще строгіше жити, в здержності, пості й чужаннях. І так проживаючи, надійшов урешті кінець його життя. Він захорював у печері й перенесли його в монастир недужого; і так нездужав 8 днів і непроминаючим путем відійшов до Господа, в добрій опінії. А ігумен Іван і вся братія, опрятавши його тіло, поховали його чесно з святими Отцями в печері.

Такі то були ченці Теодосієвого монастиря, які сяють по смерті немов світила й молять Бога за проживаючу тут братію і за всіх, що трудяться в домі Божої Матері, за всю мирську обслугу, і за тих, що сюди приходять і

дарують своє майно на монастир, у якому і досі живеться чеснотливе життя, спільно і разом, на піснопіннях і мо-
ліннях та в послусі, на славу всемогутнього Бога і пре-
чистої Його Матері, і святих Отців Антонія і Теодосія,
яких молитва їх охороняє. Нехай і нас вдостоїть Господь
їхніми молитвами уникнути сітей диявола, який на нас
чатує, щоб знайшлись ми на місці Отця Антонія і Теодо-
сія. І призиваймо, браття, тих блаженних і чудотворних
Отців, щоб стали вони нам помічниками і молільниками
до Господа Бога, щоб не були ми відлучені від тих пре-
подобних ченців, ані відірваними від цього блаженного і
святого місця, і від житла пренепорочної і пречистої Диви,
як вона сама обіцяла, але стараймося дальші дні нашого
життя проводити в покаянні й угодити Богові. Нехай
же ми всі отримаємо милість і вічне життя в Христі Ісусі,
Господі нашім, Якому слава і держава з Отцем і пресвя-
тим і животворним Духом, тепер і завжди, і на вічні
віки. Амінь.

Розповідь 37

СМЕРТЬ ПРЕПОДОБНОГО ПЕЧЕРСЬКОГО АРХИМАНДРИТА ПОЛІКАРПА І ПРО ПОПА ВАСИЛІЯ (168)

Преподобний Отець наш Полікарп, архимандрит Пе-
черський, помер дня 24 липня 1182-го року, на празник
святих мучеників Бориса і Гліба. І, опрятавши його
тіло, поховали його чесно з відповідними службами, як
сам завіщав. А по його смерті була велика розруха в
монастирі. Бо після того Старця не могли собі вибрати
ігумена, і була велика журба в братії, і туга, і печаль,

(168) Про смерть архимандрита Полікарпа й вибір Василя,
див. в Іпатіївськiм літописі, під 1182-им роком.

бо не можна такому великому стадові ні одної години бути без пастиря. А у второк братія вдарила в било і зійшлися всі в церкву, і почали моління до пресвятої Богородиці. І сталось дивне диво, бо многі одними устами сказали: « Пошлемо до Василя-іопа на Щековицю, щоб став він нашим ігуменом і правителем чернечого стада Теодосієвого Печерського монастиря ». І прийшли всі й поклонилися Василієві-пресвітерові й сказали: « Ми, вся братія, інокі, кланяємося тобі і хочемо мати тебе собі за Отця й Ігумена ». А піп Василій, будучи в великім зчудуванні, впав і поклонився їм та й каже їм: « Отці і браття, я мав чернецтво лише в своїм серці, а щодо ігуменства, то що це ви здумали в своїм серці? » І дуже опирався та й погодився з ними. Вони ж, взявши його, прийшли з ним у монастир у п'ятницю. І приїхав митрополит Никифор на його постриження, і турівський єпископ Лаврентій, і полоцький єпископ Микола й усі ігумени. І постриг його митрополит Никифор власною рукою і став він ігуменом і пастирем Теодосієвого монастиря в Христі Ісусі, Господі нашім, Якому слава і держава з Отцем і пресвятим, благим і животворним Духом, нині і завжди, і на віки вічні. Амінь.

В році 1963-му сталось в Печерськім монастирі таке знам'я (169). За князя Семена Олександровича і за його брата князя Михайла, за Печерського архимандрита Миколи, управляв печерою якийсь Денис, названий Щепа. На Великдень прийшов він у печеру покадити тіла усопших і зайшов на місце, що зветься Община і, покадивши, каже: « Отці і браття, Христос воскрес! Сьогодні великий день ». І почувась відповідь немов грім бурі: « Воістину воскрес Христос! »

Милістю Божою і пречистої Його Матері, та допомогою святих преподобних Отців наших Антонія і Теодосія

(169) Звідки взято це оповідання, тяжко встановити.

Печерських написано цю книгу, яка називається Патерик, в домі пречистої Богородиці тобто в Лаврі преподобних Отців наших Антонія і Теодосія, в Печерському монастирі, в богоспасасім городі Києві, за володіння великого короля Жигмонта Августа (170); за часів благородного князя Федора Глібовича Пронського (171), воеводи Київського, при митрополиті Київським, Галицьким і всієї Русі Макарії (172), за пречесного архимандрита Печерського кир Іларіона (173), з наказу і задуму ченця Печерського, інок Олексія Волинця. А написано її в році 1554-му, індікта 12-го, місяця марта, дня 2-го, мною многогрішним і вбогим дячком Нестірцем. І як десь, Отці святі, я щось помилився, і хто буде її читати, то, заради Бога-Вседержителя і пречистої Його Матері, не кленіть мене, але поправте своїм добрим розумом, а могому нерозумові не дивуйтеся, бо я грішний і малоумний. А хто буде клясти, то того судитиме милостивий Вседержитель-Бог і пречиста Його Мати, і преподобні Отці Антоній і Теодосій Печерські. А мені грішному за мої злі вчинки і так треба буде мучитися з грішними душами у вічних муках, якщо не буду даром помилуваний милостивим Вседержителем-Богом, Господом нашим Ісусом Христом. Но, Бога ради, поправляйте і мене грішного не кленіть. А писав це дячок Нестірець з Сокаля (174), міщанин Лукіянів (175).

(170) Жигмонт II Август, король польський (1548-1572).

(171) Князь Пронський Семен-Фридрих, був київським воеводою від 1544 р., а помер в 1555 р.

(172) Митрополит Макарій, митрополит київський (1543-1564).

(173) Про архимандрита Іларіона Пісочинського див. Євгеній, *Описаніє Києво-Печ. Лаври*, стор. 141-2.

(174) Сокаль — містечко на Волині.

(175) Цей запис надрукували: Н.И. Петровъ, *Опис рукописей собр. находящихя въ граде Кіеве*, Москва 1897, II, стор. 123-4; И.М. Каманинъ, *Палеограф. Изборникъ*, Київ 1899, вип. I, ч. 1.

ДОДАТКИ ДО « ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА »

I. - ЛІТОПИСНЕ ОПОВІДАННЯ ПРО ПОЧАТОК ПЕЧЕРСЬКОГО МОНАСТИРЯ (176)

Року 1051-го. — Ярослав поставив митрополитом Русина Іларіона в святій Софії, зібравши єпископів. — А тепер розкажемо, чому назвався монастир Печерським. Боголюбивий князь Ярослав любив церкву святих Апостолів на Берестовім і дбав про багато попів, між якими був і пресвітер на ім'я Іларіон, людина добра, книжна і постник; і ходив він з Берестового на Дніпро, на горбок, де сьогодні старий Печерський монастир і тут молився, бо був там великий ліс. Отож викопав собі малу двосежневу печерку і приходив з Берестового співати часи і молитися тут тайком Богові. По тому Бог вклав князеві на серце і поставив його митрополитом у святій Софії, а печера осталась пустою. І по довшому часі був якийсь чоловік, мирського імені, з города Любеча, якому вклав Бог у серце піти на паломництво і він постановив піти на Святу Гору і побачив існуючі там монастирі, пообхотив їх, полюбив чернече життя і вступив там у монастир і упросив ігумена, щоб дав йому чернечий чин. Він же

(176) Основний текст друкується з Лаврентіївського літопису, а для відмін використано Радивілівський список « Повісті временних літ », Академічний, Іпатіївський, і Літописець Переяслава Суздальського.

вслухав його, постриг і назвав на ім'я Антоній, повчив його і навчив чернечого життя, та й каже йому: «Вертайся на Русь і буде там благословення від Святої Гори», кажучи йому: «Від тебе розпічне чернече життя багато ченців». Отож поблагословив його, і відпустив, кажучи: «Йди в мирі!» І прийшов Антоній до Києва і думав, де йому жити та й обходив монастирі, але не полюбив їх, бо Бог не хотів. Тож почав ходити по дебрах і по горах, шукаючи де б то йому Бог показав місце. І прийшов якось на горбок, де Іларіон був викопав печерку, полюбив це місце і поселився там. І почав молити Бога з сльозами, кажучи: «Господи, укріпи мене на цьому місці, і нехай спочине на цьому місці благословення Святої Гори і мого ігумена, що мене постриг». І почав тут жити, умоляючи Бога; кормився сухим хлібом що другий день, запиваючи помірно водою, копав печеру й не давав собі відпочинку вдень і вночі, живучи в трудах, в чужаннях і молитвах. Та ось довідалися про нього добрі люди, і приходили до нього й приносили йому, що він потребував. І прославився він як великий Антоній: прихожі просили в нього благословення. Колиж помер Ярослав, владу перейняв син його Ізяслав і сів у Києві. Антоній же прославився в цілій Руській Землі; тож Ізяслав, дізнавшись про його життя, прийшов до нього з своєю дружиною і просив у нього благословення й молитов. І всі знали і шанували великого Антонія і почала приходити до нього братія, і почав їх приймати і постригати. І зібралося довкола нього братів числом 12, і викопали велику печеру, і церкву, і келії, які існують і досьогодні в печері під старим монастирем. Антоній же промовив до зібраної братії: «Це Бог зібрав вас разом, брати, за благословенням Святої Гори, яким постриг мене ігумен Святої Гори і я постриг вас; тож нехай буде на вас благословення найперше від Бога, а так і від Святої Гори». І сказавши це промовив: «Тож живіть собі, а я поставлю вам ігумена, а сам піду на тамту гору на самоту, як я

вже передше був привик, і там житиму самотником». І поставив їм ігуменом Варлаама, а сам відійшов на гору, викопав там печеру, яка знаходиться під новим монастирем і в ній також помер, живши в чеснотах, не виходячи з печери нікуди через 40 літ, і там лежать його моці, до нині. А братія жила з ігуменом. І коли зросло число братії в печері, здумали поставити поза печерою монастир. І прийшов ігумен з братією до Антонія і кажуть йому: « Отче, намножилося братії і не можемо поміститися в печері; нехай Бог дозволить і твоя молитва, щоб поставити церковцю поза печерою ». І дозволив їм Антоній. Вони ж поклонилися йому й поставили над печерою малу церковцю на ім'я Успення святої Богородиці. І молитвами святої Богородиці почав Бог збільшувати число ченців, і вчинила братія раду з ігуменом, щоб поставити монастир. І пішла братія до Антонія, і сказали: « Отче, братія збільшається, і хотіли б ми поставити монастир ». І Антоній був задоволений тай каже: « Благословенний Бог в усьому і молитва святої Богородиці й Отців Святої Гори нехай буде з вами ». І сказавши це, послав одного з братії до Ізяслава-князя, з таким посланням: « Мій княже, це Бог помножує братію, а місця мало; дай нам ту гору, яка є над печерою ». Почувши це Ізяслав, врадуваний післав своїх людей і передав їм цю гору. Ігумен і братія заклали тут велику церкву, і обгородили монастир стовпами, поставили багато келій, вивершили церкву й прикрасили іконами. І так почався Печерський монастир; а тому, що передніше жили ченці в печерах, тому й назвався він Печерський монастир. І має Печерський монастир благословення Святої Гори, звідки він і виник. По оснуванні монастиря, за ігуменства Варлаама, Ізяслав оснував монастир святого Димитрія і вивів Варлаама на ігуменство в святому Димитрію, бажаючи оснувати більший від цього монастиря, надіючись на багатство. Бо багато монастирів було основано цісарями і багатством, але вони не такі,

як ті, що поставлені сльозами, постом, молитвою і чуваннями; бо Антоній не мав золота ні срібла, але набував сльозами і постом, як я вже сказав. Коли Варлаам відійшов до святого Димитрія, братія вчинила раду і пішла до Старця Антонія і сказали: «Постав нам ігумена». А той відповів їм: «Кого хочете?» Вони ж відповіли: «Кого схоче Бог і ти». А він сказав їм: «Хто ж воно більший серед вас як Теодосій: послухний, лагідний, сумирний; тож нехай він буде вам ігуменом». Браття ж були вдоволені, поклонилися Старцеві, і поставили Теодосія ігуменом для братії, числом 20. Перейнявши монастир, Теодосій почав вводити здержність і великі пости, і моління з сльозами, і збирав багато ченців, і згромадив коло 400 братів. І почав шукати чернечого правила; і знайшовся тоді чернець Михаїл з Студійського монастиря, що був прийшов з Греків з митрополитом Юрієм; і почав у нього питати уставу студійських ченців, та й знайшов і списав собі й установив його в своєму монастирі, і як співати монастирські відправи, і як вчиняти поклони і чтенія читати, і коли стояти в церкві, і весь церковний устрій, і засідання в трапезі, і що в які дні їсти, все за уставом. Знайшовши це все Теодосій, передав своєму монастиреві, а від цього монастиря перейняли всі монастирі свій устав: тому вважається Печерський монастир старший від усіх. Так жив Теодосій в монастирі, правив чеснотливим життям і чернечим правилом, приймаючи кожного, хто приходив до нього; та й я, бідний і недостойний слуга, прийшов до нього й прийняв він мене, коли я мав 17 літ з дня мого народження. А це я написав і занотував, в якому році постав монастир, і чому він називається Печерський. А про життя Теодосія ще скажемо пізніше.

II. - ЛІТОПИСНЕ ОПОВІДАННЯ ПРО ПЕРШИХ ПЕЧЕРСЬКИХ ЧЕНЦІВ (177)

Року 1074-го. — Степан управляв монастирем і блаженним стадом яке зібрав Теодосій. Такі ченці сяють у Русі як світила: одні були сильними посниками, інші великими в чуваннях, ще інші визначні колінопоклонінням, чи, знову, кріпкі на дво-тридневні пости, то знов такі, що їли лише хліб з водою, чи варене зілля, а чи й сире. Перебували вони в любові, молодші підкорялися старшим і не відважувалися перед ними говорити, хіба лише з сумирністю і великим послухом. Також і Старші мали любов до молодших, навчаючи і потішаючи як улюблених діток. І якщо якийсь брат попадав у якесь прогрішення, то потішали його і його покуту, три-чотиродневу, розділили між собою, з-за великої любови; бо така то була велика любов між цією братією й така велика здержливість. А якщо якийсь брат виходив з монастиря, то вся братія мала з того великий смуток; посилаючи по нього прикликали брата в монастир; а тоді всі йшли до ігумена, кланялися йому і вставлялися в ігумена за нього та й з радістю знову приймали брата в монастир. Такі то вони були братолюбці, здержливіці й посники, з яких згадаю лише кількох чудних людей. А з них перший Дам'ян-пресвітер, який був таким великим посником і здержливцем, що крім хліба і води не їх нічого іншого аж до своєї смерти. А коли хтось приносив до нього недужу, якою б то не було хворобою, дитину, то приносили її в монастир, або й доросла людина, недужа якоюнебудь недугою приходила в монастир до блаженного Теодосія, то він казав тому Дам'янові вчиняти над недужим молитву, і помолившись помазував

(177) Див. примітка, ч. 176.

його оливою. І приходці отримували виздоровлення. Коли ж і він занедужав і мав уже померти в цій недужі, то прийшов до нього ангел в образі Теодосія, і обіщав йому небесне царство за його труди. Відтак прийшов і самий Теодосій з братією, і сиділи в нього; а коли йому вже стало зовсім зле, поглянув на ігумена та й сказав: « Не забувай, ігумене, що ти мені обіщав ». І зрозумів великий Теодосій, що мав він видіння та й каже йому: « Брате Дам'яне! Що я обіщав, те і станеться ». І він, замкнувши очі, віддав свого духа в Божі руки, а ігумен і браття поховали його тіло. — А був ще інший брат, на ім'я Єремій, який пам'ятав ще хрищення Руської Землі. Він мав від Бога дарування предсказувати майбутнє; і якщо когось бачив задуманого, то в тайні докоряв йому і навчав стерегтися диявола; а якщо якийсь брат задумував вийти з монастиря, і він побачив його, то, прийшовши до нього, ганив його задуми й потішав брата; а коли кому сказав яке добре чи зле слово, то слово Старця збувалося. — І був там ще й інший Старець на імення Матвій, а був він ясновидом. Коли він одного разу молився в церкві на своїм місці, підніс свої очі і поглянув на братів, які стояли і співали на два крилоси, і побачив біса, який обходив їх у подобі ляха, в плащі, а в полі носив квітки, які називаються липки. І обходив попри братів, брав з поли липку, і кидав на когонебудь: і якщо квітка прилипла на комусь з співаючих братів, то такий, ще трошки стояв, розсівався умом і, знайшовши собі якусь притоку, виходив з церкви, ішов до келії і засинав, та й не повертався до церкви вже до кінця хору; а коли кинув на іншого, і квітка до нього не причіплялася, то такий тривав витривало на службі, доки не відспівали Утрени й тоді щойно виходив у свою келію. Побачивши це Старець, оповів своїй братії. А знову одного разу бачив він таке: відстоявши, за своїм звичаєм, Утрению, перед світанком виходили всі з церкви в свої келії, а цей Старець виходив з церкви

останнім. Ідучи самотній, він присів під дзвінницею трохи відпочити, бо його келія була дальше від церкви і побачив як від воріт гналась якась товпа і, поглянувши, побачив, що один сидів на свині, а другі бігли коло нього. І сказав їм Старець: « Кули йдете? » І відповів той біс, що сидів на свині: « По Михайла Тольбековича ». А Старець, перехрестившись, пішов у свою келію. Коли розвиднілось і Старець зрозумів що воно таке, сказав своєму співкелійникові: « Піди і спитайся, чи Михайло в келії? » І сказали йому, що: « Недавно, по Утрени, вискочив за огорожу ». І Старець оповів це видіння ігуменові і братії. За цього ж старця помер Теодосій, і став ігуменом Степан, а після Степана Нікон, коли ще цей Старець жив. — Одного разу, коли він був на Утрени, піднявши свої очі, щоб побачити ігумена Нікона, і побачив осла, що стояв на ігуменському місці, і зрозумів, що ігумен не встав. Також видів цей Старець і інші видіння і опочив у глибокій старості в цьому монастирі. — Та був ще другий чернець, на ім'я Ісаакій, і коли був ще в світі, в мирському житті, то був багатцем, бо був купцем, родом Торончанин; і задумав він стати ченцем і, роздавши своє майно потребуючим і монастирям, пішов у печеру до великого Антонія і просив його, щоб постриг його на ченця. І Антоній прийняв його, вклав на нього чернечу ношу, назвавши на ім'я Ісаакій, бо мав він передше імення — Чернь. Цей Ісаакій прийняв тверде життя: надів на себе волосінницю, казав купити собі козла, здер з козла шкіру, і натягнув шкіру на волосінницю, і шкіра стружавіла на ньому сира. Відтак замкнувся в одному перевулку печери, в малій чотироліктевій келійці і тут з сльозами молив Бога; а кормився він лише однією просфорою, і то лише що — другий день, та помірковано запивав водою. А обслуговував його великий Антоній, і подавав йому це віконцем завбільшки на одну руку і так він харчувався. І жив так 7 літ, не виходячи на світло денне, ніколи не лягав на спину, але трохи

дрімав сидючи на своїм сідалищі. Коли він одного разу сидів отак, за своїм звичаєм, загасивши свічку, нагло засяяло ясне світло немов сонце в печері так, що аж осліплювало людський зір, і прийшло двох гарних молодців до нього, з ясними світлими як сонце обличчями та й сказали йому: « Ісаакіє, ми є ангели, а ось іде до тебе Христос, припадь і поклонися йому ». Та він не пізнав бісівського лицедійства, ані не згадав, щоб перехреститися, і вийшов та й поклонився немов Христові цій бісівській личині. А тоді біси кликнули й сказали: « Ти вже наш, Ісаакіє! » і ввели його в келію, посадили його і почали сидати довкруги нього так, що заповнили келію і весь цей Печерський провулок. І сказав один з бісів, так зваий Христос: « Візьміть сопілки, гуслі й бубни та вдарте, нехай нам Ісаакій затанцює ». І вдарили в сопілки, гуслі й бубни й почали йому пригравати та, втомивши його, лишили ледве живого, насміявшись з нього, відійшли. А на другий день вдосвіта, коли прийшов час їсти хліб, Антоній прийшов за звичаєм до віконця і каже: « Господи, благослови, Отче Ісаакіє! » Та не було жодної відповіді. Та й подумав собі Антоній: « Це він уже помер ». І послав у монастир по Теодосія і по братію і, відкопавши загороду від входу, взяли його і, думаючи, що він помер, винесли і повлали перед печерою та й побачили, що він живий. І сказав ігумен Теодосій, що « все це від бісівського лицедійства ». І поклали його на ліжко й Антоній прислугував йому. Та в ці часи сталося, що прийшов Ізяслав від ляхів, і почав гніватися на Антонія з-за Всеслава. Тому ніччю прислав (Святослав) і забрав Антонія до Чернігова. І полюбив Антоній гори Болдини, викопав печеру й поселився там; і є там монастир святої Богородиці на Болдинських горах до сьогодні. Теодосій, довідавшись, що Антоній відійшов до Чернігова, пішов з братією, взяв Ісаакія і приніс до себе в келію, і обслуговував його, бо був паралізований тілом так, що не міг і обернутися на

другий бік, ні встати, ні сісти, лише лежав на одному боці, віддаючи під себе моч так, що часто й черви розводилися під його бедрами від мочіння й обмивання. А Теодосій сам власними руками обмивав його й опрятував понад два роки, і молив Бога за нього, відмовляв над ним молитви вдень і вночі, доки на третій рік не промовив і знову відчував, почав вставати на ноги немов дитина та й почав ходити. Та не хотів заходити до церкви так, що силою приводили його до церкви. А потім навчився ходити до трапези, де саджали його осібно від братії, клали перед ним хліб, але він не брав його, тож треба було йому його класти в руки. Тоді Теодосій каже: « Положіть перед ним хліб, а не вкладайте в руки, нехай сам їсть ». І не їв цілий тиждень, а так, помалу, оглядаючись, почав кусати хліб, і так навчився їсти. І таким чином Теодосій висвободив його від діявольських хитрощів, а Ісаакій знову піднявся строгого життя. А коли Теодосій помер і на його місце став Степан, Ісаакій сказав: « Це вже обманув мене ти був, дияволе, коли я сидів на самоті, тож тепер вже не буду замикатися в печері, але переможу тебе, ходячи по монастирі ». І вдягнувся у волосінницю, а на волосінницю надів вузьку свитку та почав юродствувати, помагаючи кухарям, працюючи на братію, ходив поперед усіх на Утреню і стояв на ній кріпко і непорушно. А коли надходила зима і люті морози, стояв у сандалях з подертими підошвами так, що його стопи примерзали до каменя і не порушували ногами, поки не відспівають Утрені. А по Утрені йшов до кухні, приготував огонь, воду і дрова доки не прийшли інші брати-кухарі. А був один кухар, так само на ім'я Ісаакій, і сказав посміхаючись з Ісаакія: « Ось сидить чорний ворон, піди і злови його »; і він поклонився йому до землі, пішов і зловив ворона і приніс його йому перед усіма кухарями, і всі здивувалися й сказали ігуменові і братії, і почала братія шанувати його. Та він, не бажаючи людської слави, почав юродствувати та чи-

нити пакості чито ігуменові, чито братії а чи й мирянам, щоб інші його били. І почав блукати світом, прикидаючись юродивим. Згодом поселився в печері, де проживав передніше, бо Антоній був уже помер, і збирав довкола себе молодиків, зодягав їх у чернечу одягу так, що ігумен Нікон його побивав, а чи й батьки дітей; та він все це терпів, приймав побої і наготу, і холод, вдень і вночі. А в одну ніч розпалив вогонь в грубці в печері, і як піч розгорілася, а була вона стара, то почав з неї випадати щілинами жар, і, не маючи чим погасити, ступив босими ногами на вогонь, поки в печі не вигоріло та тоді зліз з неї. І багато іншого оповідали про нього, а децо я і сам видів. І так здобув він перемогу над бісами, і немов мух не боявся їх застрашувань і примар, промовляючи до них: « Хоча були ви мене передніше обманули в печері, доки я не знав ваших підступів і лукавства, та нині маю за собою Господа нашого Ісуса Христа і Бога мого і надіюся на молитву отця мого Теодосія, тому й переможу вас ». Бо багато разів біси вчиняли йому пакості промовляючи: « Ти наш, бо поклонився ти нашому Старшому і нам », та він відповідав: « Ваш Старший є антихристом, а ви є бісами », хрестився і вони зникали. Одного разу прийшли вони до нього вночі, страхаючи його привидами, як ось: немов велика товпа з мотиками і рискалями і криком: « Розкопаємо цю печеру і його тут закопаємо! », а інші кричали: « Втікай Ісаакіє, бо хочуть тебе засипати! » Та він говорив до них: « Якщоб ви були людьми, то прийшли б ви задня, та ви темрява, то й у темряві ходите, і темрява вас опанувала », і перехрестив їх і вони щезли. Іншої ночі лякали його в медвежій подобі, деколи ж лютим звірем, або львом, або як змії повзали до нього, або як жаби, миші й усяке гаддя. Та не могли йому нічого вдіяти і сказали йому: « Переміг ти нас, Ісаакіє! », а він відповів їм: « Колись ви обманули мене в образі Ісуса Христа і ангельським, хоч ви були негідні його, а тепер приходите

в своїм правдивім образі, тобто в виді звірів, чи скоту, зміїв чи гадюк, чим ви насправді є». І від тоді вже не мав він пакостей від бісів, як і сам говорив, що «вже понад три роки не маю війни». А згодом став жити ще строгіше, в здержності, пості й чужаннях. І так проживаючи скінчив своє життя. Він занедужав у печері й перенесли його недужого в монастир, в за вісім днів він упокоївся в Господі. А ігумен Іван і братія опрятали його тіло і поховали його. — Такі то були ченці Теодосієвого монастиря, які сяють по смерті як світила і моляться до Бога за проживаючу тут братію, і за мирську обслугу і за всіх добродійців монастиря, в якому і до нині живеться чеснотливе життя, в спільноті, в хорі, молитвах і послусі, на славу всемогучого Бога, бережені молитвами Теодосія, якому слава. Амінь.

ІІІ. - ЛІТОПИСНЕ ОПОВІДАННЯ ПРО ПЕРЕНЕСЕННЯ МОЦІВ ТЕОДОСІЯ ПЕЧ.(178)

Року 1091-го. — Ігумен і ченці, вчинивши нараду, сказали: «Не добре воно, щоб Отець наш Теодосій лежав поза своєю монастирською церквою, бо він оснував церкву та й згромадив ченців». І, вчинивши раду, веліли приготувати місце на покладення його моців. І коли настав празник Успення Богородиці, три дні наперед сказав ігумен зрушити це місце, де лежать моці Отця нашого Теодосія, і я грішний був свідком цього розпорядження, про що і розкажу, бо не лише я чув це, але й був сам начальником того всього. Отож прийшов до мене ігумен та й каже мені: «Підімо до печери Теодосія». І я пішов, при що не знав ніхто, і розглянули ми куди копати, і назначили місце, де копати, на боці від

(178) Див. примітка, ч. 176.

входу. І сказав мені ігумен: « Не говори нікому, але візьми кого хочеш, щоб тобі поміг ». Того дня приготував я мотики, щоб копати. І в вівторок вечер взяв я з собою двох братів і тайком прийшов у печеру і там, відспівавши псалми, почав копати, а змучившись, дав другому братові і так копали ми й трудися до півночі та й не могли докопатись; і я почав журитися, що копаємо боком. Тож, взявши лопату, почав я ще ревніше копати, а мій товариш відпочивав перед печерою та й каже він мені: « вже вдарили на Утреню » і саме в той час прокопав я над мощами Теодосія. І коли він сказав мені: « вже вдарили в было », то я відповів: « я вже прокопав ». І коли я докопався, то перейняв мене страх і я зачав кликати: « Господи, помилуй! » А в тому часі двох братів чувало в монастирі, чи, бува, ігумен, затаївшись, лише з деякими, не перенесе його тайком, і тому обсерували печеру. І коли вдарили в било, побачили вони три стовпи, немов світлі райдуги, які постоявши перейшли на верх церкви, де був покладений Теодосій. І в тому самому часі Степан, що був на його місці ігуменом, а в цей час уже єпископом, побачив у своєму монастирі через поле велику зорю над печерою, і думаючи, що то несуть уже Теодосія, бо попереднього дня його про це повідомлено, розжалобився, що без нього його переносять, сів на коня і хутенько поїхав там, взявши з собою Климента, якого поставив був на своє місце ігуменом. І їхали вони на світло великої зорі. І коли приїхали ближче, побачили над печерою багато свічок і прийшли до печери, але не побачили нічого, щойно ввійшовши глибше, побачили, що ми сиділи над його мощами. Бо коли я прокопав, то зараз послав до ігумена з повідомленням: « Прийди, щоб винести його », і ігумен прийшов з двома братами. І прокопали ми ширше, влізли і побачили його мощі: — сугуби не були ще розпалені, а волосся на голові його було прилипло. І поклавши його на мантию, винесли ми його перед печеру. А на другий

день зібрались єпископи: Єфрем Переяславський, Степан Володимирський, Іван Чернігівський, ігумени всіх манастирів з ченцями, прийшли і благовірні люди, взяли мощі Теодосія з кадилом і свічками і, принісши, поклали його в своїй церкві, в притворі, з правого боку, дня 14-го місяця серпня, в четвер, в першій годині, в чотирнадцятий рік індікта. І відсвяткували цей день світло. — А тепер оповім ще децю, як то воно збулося Теодосієве пророцтво. — Ще за життя, коли Теодосій був ігуменом і правив своїм стадом, дорученим йому Богом, і не лише дбав про своїх ченців, якби їх спасти, але журився і про мирян і їх душі, як би й вони могли спастися, а передусім про своїх духовних синів, потішаючи і навчаючи прихожих до нього, а деколи заходив і до їхніх домів і давав їм своє благословення. Одного ж разу прийшов він у Янів дім, до Янева і до його подруги Марії; А Теодосій любив їх, бо жили вони за Господніми заповідями і перебували в любові між собою; отож одного разу, коли він до них зайшов і навчав їх про милосердя до вбогих і про небесне царство, якого удостояться преведні, а грішні матимуть муку, і про смертний час; коли він говорив про покладення тіла до гробу, сказала йому Янева: « Хто знає, де мене покладуть? » І каже їй Теодосій: « Справді, де я ляжу, там і ти будеш покладена ». І сталося воно так: Бо ігумен помер скоріше, а 18 літ згодом сталося і це. Бо цього року померла і Янева Марія, в місяці серпні, дня 16-го; і прийшли ченці, відспівали звичайні похоронні пісні їй, принісши, поклали її в церкві святої Богородиці, на проти гробу Теодосія, по лівійці. А Теодосія було покладено дня 14-го, цю ж дня 16-го. Так то збулося пророцтво блаженного Отця нашого Теодосія, доброго Пастиря, що випасав свої духовні овечки нелицемірно, з лагідністю і з розсудністю, зважаючи на них і чуваючи, молячися за повірене собі стадо і християнський люд, за Руську Землю; бо і по своїм відході з цього життя молиться за вірний люд і твоїх

учнів, що, споглядаючи на його гробницю, згадують його науку і здержність і так прославляють Бога. А я грішний, твій слуга й учень, несила похвалити твоє добре життя і здержність. Та скажу децю: Радуйся Отче наш і Наставнику! Ти відкинув світовий гамір і полюбив мовчанку; ти послужив Богові в тишині й в черне-чій житті, й усяке Боже дарування, дане тобі, ти повернув з прибутком; ти вивищив себе постом, зненавидів тілесні пристрасті і втіхи, ти відкинув красу і похоть цього світу і, йдучи слідом за високодумними взорами, ти ревнував мовчанкою з Отцями, підносився вгору і прикращував себе сумирністю та й любувався в книжному навчанню. Радуся, ти що утвердив себе надією вічних благ, умертвив тілесну похоть, що є джерелом беззаконства і замішання. Ти, Преподобний, втік від бісівських хитроців і їхніх сітей, а з праведними, Отче, ти упокоївся й прийняв нагороду за твої труди і, будучи послідовником Отців, ти йшов за їх наукою й обычаями, за їх здержністю і вповняв їх правило. Найперше ж ти наслідував життя і обичаї Великого Теодосія, перебігаючи з одного діла на краще, віддаючи Богові звичайні моління, приносячи як благовонний запах молитовне кадило, отой тиміян благовонний. Ти переміг мирську похоть і подолав правителя цього світу, диявола супостата і його хитроці, ставши переможцем його супротивних стріл і, ставши наперекір гордих задумів, утвердився зброєю хресною і нездоланною вірою, і Божою допомогою. Молися за мене, чесний Отче, щоб я висвободився з ворожих сітей і збережи мене твоїми молитвами від ворога-супостата.

IV. - ЛІТОПИСНЕ ОПОВІДАННЯ ПРО ЯВЛІННЯ
ТЕОДОСІЯ ЄП. НІФОНТОВІ (179)

Року 1156-го. — Прибув блаженний єпископ новгородський Ніфонт, вижидаючи прибуття з Царгороду митрополита Константина; бо дістав він вістку, що митрополит уже виїхав. Але тут постигла його недуга і нездужав він 13 днів і дня 15-го квітня, на провідній неділі в суботу, упокоївся в мирі, і покладено його в Печерськiм монастирі, в Теодосієвій печері, бо мав він велику любов до святої Богородиці й Отця Теодосія. А оповів він ось яке дивне видіння. — Три дні перед своєю смертю бачив він сон. Коли прийшов з Утрени й відпочивав, і ось, каже, я знайшовся в Печерській церкві на Святошині, і де я багато молився з сльозами до святої Богородиці, щоб побачити Теодосія. І зібралось багато братії до церкви; і ось приступив один та й каже мені: Хочеш видіти Отця Теодосія? А коли я йому відповів: Якщо можна, то покажи мені. І взяв він мене і ввів у вівтар і тут показав мені Отця Теодосія. І пішов я і поклонився йому, а коли я встав, він почав мене благословляти, обняв своїми руками, почав цілувати та й каже мені: Добре, що ти прийшов, брате і сину Ніфонте; відтепер будеш з нами нерозлучно. А тримав він у руці якийсь сувій, і на мою просьбу дав він мені, а я, розгорнувши, прочитав його, і було в ньому на початку написано: «Се я і діти мої, що їх дав мені Бог». І від тоді зник. Той Ніфонт-єпископ був оборонцем усієї Руської Землі. Бо був він ревнивий за справу Божу; коли ж Клим примушував його співслужити з собою, то він так йому відповідав: «Ти не отримав благословення від святої Софії

(179) Основний текст друкується за Іпатіївським літописом, а для варіантів використано списки Хлібниковський і Погодінський.

і від святого великого Собору й патріярха, тому й не можу з тобою служити й поминати тебе в Святій Службі, але поминаю патріярха ». І коли він так з ним мучився і настроював проти нього Ізяслава і його прихильників, то не зміг нічого досягнути. А патріярх прислав до нього грамоту, ублажаючи його та зараховуючи до Святих, а він ще більше утверджувався, слухаючи патріярших грамот. І мав він велику любов з Святославом Ольговичем, бо Святослав засів був у Новгороді через нього.

V. - ЛІТОПИСНЕ ОПОВІДАННЯ ПРО ОБРАННЯ ПЕЧЕРСЬКОГО ІГУМЕНА ВАСИЛІЯ (180)

Року 1182-го. — ...Цього року упокоївся блаженний архимандрит-ігумен Печерський на ім'я Полікарп, 24-го місяця липня, на празник святих мучеників Бориса і Гліба. І опрятавши його тіло, похоронили його в відповідними службами, як він сам був завіщав. А по його смерті настала в монастирі розруха, бо ці Старці не могли собі вибрати ігумена, і було пригноблення між братією, туга і велика печаль, бо не можна такому великому домові бути хоч би й одну годину без пастиря. І у второк вдарила братія в било, і зійшлися до церкви і почали моління до святої Богородиці. І ось сталась така дивна річ: всі сказали одними устами: « Пошлімо до Василія-попа на Щековицю, щоб був нам ігуменом і правителем стада ченців Теодосіявого Печерського монастиря ». І прийшовши поклонилися Василієві-попові й сказали: « Ми, вся братія-ченці, кланяємося тобі й хочемо мати тебе за свого ігумена ». Та піп Василій, будучи в великому здивуванні, відклонився їм та й каже: « Отці й браття! Я мав завжди чернецтво в серці, а сто-

совно ігуменства то чого ви думаєте так про мою недостаточність? » І багато опирався їм, та вкінці згодився. Вони ж, взявши його, повели в монастир, а була це п'ятниця. І коли прийшла неділя, приїхали на його постриження митрополит Никифор і єпископи: турівський Лаврентій і полоцький Микола й усі ігумени. І постриг його Никифор своєю рукою і став ігуменом і пастирем ченців Теодосієвого монастиря.

VI. - БЛАЖЕННИЙ СИМОН, ЄПИСКОП ВОЛОДИМИРСЬКИЙ І СУЗДАЛЬСЬКИЙ (181)

Блаженний Симон, єпископ суздальський був ченцем Печерського монастиря за архимандрита Акиндина, від якого взяв і чернечий чин, живши боговгодно, ревнуючи в чеснотах Отців, прочитуючи часто Життя святих Печерських Отців і так настроював своє серце на всі життєвські труди, і показався гідний прийняти архипастирське служіння. А сталась така ось подія. Володимирський і ростовський єпископ Іван добровільно зрікся єпархії і відійшов у монастирську келію до Косми і Дам'яна в Суздалі. А великий князь Юрій Всеволодович Володимирський умолив митрополита Матея і висвятили в Києві Симона на єпископа богохороненого города Володимира і Суздаля, в році 1214-му. А блаженний єпископ Симон, прийнявши архиєрейський ступінь і жезл у свої пастирські руки, з Богом подвизався для дорученої собі пастви, не забуваючи однак своїх чернечих трудів, і часто згадував труди і подвиги преподобних Печерських Отців, і радів душевно, що був там співжителем і взивав у молитвах їхньої допомоги і за допомогою Божої бла-

(181) Друкується за рукописом бібл. Троїцької Лаври, ч. 714, арк. 265. Ця стаття важна, з уваги на спір щодо особи єп. Симона.

годаті і під її захистом, добре управляв свій престіл. А писав він на користь правовірних і Житія святих Отців, і з великою пильністю досліджував, чи не був хто очевидцем, або чув щось про якесь чудо, і все це збирав як трудяща пчоло; бо мав він велику любов до пресвятої Богородиці й преподобних Отців Антонія і Теодосія так немов би жив фізично в печері; бо лише тілом він проживав у єпархії, а душею і умом був завжди з Преподобними. Прожив він досить багато літ, будучи на святительстві 12 літ і, багато натрудившись, перейшов до Господа на вічний упокій. А його тіло, з-за його віри і любови до Святих, було покладене в печері з преподобними Отцями, як виявив це в своїм посланні до Полікарпа, в якому кожний читач знайде його трудолюб'я і ревність до Бога.

VII. - ПОЧАТКОВІ ПЕЧЕРСЬКІ ІГУМЕНИ (182)

Преподобний Антоній, первоначальник Печерського монастиря прийшов до Києва і започаткував його в 1020-му році.

В 1032-му р. поставив ігуменом Варлаама.

В 1062-му р. поставив на ігуменство Теодосія.

В 1074-му р. поставлений був ігуменом Степан.

В 1077-му р. був поставлений ігуменом Нікон (183).

В 1087-му р. був поставлений ігуменом Іван.

(182) Друкується за рукописом колишн. Церковно-Археологічного Музею Київ. Дух. Академії, ч. 93. На підставі яких джерел складено цей список, тяжко встановити, можливо, що дещо походить із власних міркувань редактора. В кожному разі, деякі вказівки досить сумнівні.

(183) Порівн.: М.Д. Приселковъ, *Очерки*, стор. 219.

В 1108-му р. поставлений ігуменом Теоктист (184).

В 1113-му р. поставлений ігуменом Прохор (185).

В 1130-му р. поставлений ігуменом Тимотей (186).

В 1132(?) -му р. поставлений ігуменом Пімен (187).

В 1147-му р. поставлений архимандритом Акиндин (188).

В 1164-му р. поставлений архимандритом Полікарп (189).

В 1182-му р. поставлений архимандритом Василій (190).

Київська Софія: сх. фасад (ЕУ, 2, стор. 802).

(184) Митроп. Євгеній відносить обрання Теоктиста до 1108 р.

(185) Так Лаврентіївський літоп., а в Іпатіївському рік 1112.

(186) Попередник його Прохор, за свідченням Іпат. літопису, помер 1126 р.

(187) На думку Євгенія, Пімен вступив на ігуменство 1132 р., а помер 1141 р.

(188) За «Описанієм» Євгенія, Акиндин вступив на ігуменство 1156 р.

(189) За Євгенієм («Описаніє»), Полікарп був вибраний на місце Акиндина в 1164 р.

(190) Згідно в Іпатіївським літописом.

ПАТЕРІКЪ
или
ОТЪЧНИКЪ ПЕЧЕРСКІЙ,
СОДВЕРЖАЮЩІ
ЖИТІА СЪИХЪ

Црѣвнѣныхъ и бѣгоноснѣхъ Сѣиъ нашихъ
ПРОСІДВШИХЪ ВЪ ПЕЩЕРАХЪ.

На три члсти раздѣленъ.

СОСТАВЛЕНЪ

Грѣми Печерскимъ Сѣимъ:

Несторомъ Лѣтописцемъ Руссїйскимъ Стмшномъ Сѣкомъ Владимир-
скимъ и Свждлскимъ и Полукарпомъ, Архімандритомъ Печерскимъ.

Покснннхъ же и Пѣгоаокнннхъ

Ирѣтннго ѿ Хрѣа Гдннхъ Ѡцѣ

ІННОКЕНТІЯ ГИЗЕЛДА,

Млчѣи Кнѣи Архімандрита і Сѣиъ Велика Чсдогворннхъ Лавры

ПЕЧЕРСКІЯ КІЕВСКІЯ.

Исправленъ и ТУПОПІТЬ Изображенъ.

И чѣиже Сѣиъ Великой Чсдогворной Лавры.

ПЕЧЕРСКОЙ КІЕВСКОЙ.

Старопннн Сѣишннго Патрїарха Константинопольскаго.

И лѣто ѿ Созданїа Мїра. Зхѣа. ѿ Ро: же Хѣа, ахѣа.

Заголовна сторінка «Патерика» з 1661 р.

ПОКАЗНИК ІМЕН ОСІБ І МІСЦЕВОСТЕЙ

- АБРАМОВИЧ Д. 9. 10. 13. 15.
Потки: 39. 40. 41. 52. 114.
152. 165.
АВЕЛЬ 100.
АВРААМ 42. 150. 194.
АГАПИТ 173. 176-180.
АГАРЯНИ 151.
АДАМ 192.
АКАКІЙ 12.
АКИНДИН, архим. 11. 144.
167. 170. 175. 180. 182. 261.
263.
АЛИМШИЙ, іконопис. 222-231.
АЛЬТА, р. 18. 19. 191.
АМАЛИКІЇ 131н.
АНАСТАС 79.
АНАСТАЗІЯ, дружина Ростислава Рюриковича 145.
АНДРІЯШЕВ 28н.
АНТОНІЙ, єп. Новгород. 145.
АНТОНІЙ, єп. Пороський 118.
АНТОНІЙ, єп. Юріїв. 33.
АНТОНІЙ Печерський гл. Святи: Антоній
АРЕТА 165.
АРСЕНІЙ, єп. 12. 14.
АТАНАСІЙ 157. 167.
АТОН (Свята Гора) 34. 61н.
АФРИКАН, кн. 17. 18. 122.

БАРАЦ 174н.
БАРСУКОВ 146н.
БЕРЕСТОВЕ, м. 35. 36. 245
(церква св. Апостолів).
БІЛГОРОД, м. 147. - Єп. Лука.
БОЛГАРИН 61.
БОГУСЛАВСКИЙ С. О. 41н.
115н.
БОЛЕСЛАВ, кн. польський 191.
196-198.
БРАУН Ф. А. 17н.
БУСЛАЄВ Ф. 15.

ВАВИЛА 158.
ВАРЛААМ, ігум. 37-39. 128.
161. 198. 247. 248.
ВАРЛААМ 57. 59. 60. 62. 71. 262.
ВАРЯГИ 10. 17. 21. 24. 25. 35.
146. - печера 212. 220.
ВАСИЛІВ, м. 43.
ВАСИЛІЙ, б. 122-124.
ВАСИЛІЙ, піп, ігум. 242. 243.
260. 263.
ВАСИЛІЙ 212. 213. 215. 217-
219. 221. 222.
ВАСИЛІЯНИ 5. 9.
ВАСИЛЬКО, кн. Тербовлі (Ос-
ліплений) 202.
ВЕЛИКИЙ Атанас Григорій
ЧСВВ 14.
ВИШАТИЧ Ян, б. 56н.
ВІЗАНТІЯ 112н.
ВІРМЕНИ 176-180.
ВЛАДИМІР, м. 11. - єп. Симон
11. - Манастир 11.
ВОЛИНЕЦЬ Олексій 244.
ВОЛИНЬ 72н.
ВОЛОДАР, кн. 202.

- ВОЛОДИМИР, кн. 229.
 ВОЛОДИМИР Великий, кн. 35.
 126.
 ВОЛОДИМИР Всеволодович,
 кн. 185. 186.
 ВОЛОДИМИР Всеволодович Мо-
 номах, кн. 21. 29. 177. 178.
 204.
 ВОЛОДИМИР Давидович, кн.
 160. 161.
 ВОЛОДИМИР Святославич, кн.
 34.
 ВОЛОДИМИР волинський, м.
 72. 73. 118. 147. - Єп. Степан.
 - монастир Святогірський 72.
 ВОЛОДИМИР, м. (Московщина)
 141. 221. 261.
 ВОРОНИН Н. 16.
 ВСЕВОЛОД, кн. син. Ярослава
 17. 18. 26н. 29. 69н. 89. 177н.
 224.
 ВСЕСЛАВ, кн. 239. 252.
 ВЯТИЧІ 156.
- ГАДЯЧ, м. 12 (монаст.).
 ГАЛИЧ, м. 202.
 ГАЛИЧИНА 200н.
 ГАРАСИМ 156.
 ГЕОРГИЄВСКИЙ Г. 16.
 ГЕРМАН, єп. Новгород. 147.
 ГЛІВ Святославич, кн. 73. 172.
 ГОЛУБІНСКИЙ Е. Е. н: 21.
 29. 30. 32. 35. 37. 52. 56. 57.
 61. 62. 72. 118. 145-147. 152.
 157. 227. 239.
 ГРЕКИ 23. 24. 27. 224. 248.
 ГРЕЦІЯ 5. 25. 34.
 ГРИГОРІЙ 173.
 ГРИГОРІЙ Чудотворець 173.
 182-186.
 ГРУЗИНИ 35н.
 ГРУШЕВСЬКИЙ М. 16. н: 56.
 61. 114. 117. 118. 145. 156.
- ГУЄВИЧ Здеслав (Судислав), б.
 83.
 ҐЕРТРУДА, дружина Ізяслава
 59н.
 ҐЕЦ Л. К. 15. н: 147. 174.
 ДАВИД Святославич, кн. 159.
 161. 202.
 ДАВИД Ігоревич, кн. 202. 221.
 ДАМ'ЯН, пресв. 80. 81н. 137.
 181. 249.
 ДНІПРО, р. 27н. 36. 124. 185.
 218. 245.
 ДОБРИНЯ Яндрійкович Анто-
 ній, єп. Новгород. 145н.
 ЕВАГРІЙ 167. 168.
 ЄВГЕНІЙ, митроп. н: 26. 29.
 244. 263.
 ЄВСТРАТІЙ 151-153. 156н.
 ЄРАЗМ 163. 164.
 ЄРЕМИН И. - ЛИХАЧЕВ Д. 16.
 ЄГИПЕТ н: 36. 131.
 ЄЛЕЦЬКИЙ монастир (Черні-
 гів) 239н.
 ЄПИСКОП гл. Білгород, Вла-
 димір, Володимир волинський,
 Новгород, Переяслав, По-
 лоцьк, Ростів, Смоленськ, Суз-
 даль, Турів, Чернігів, Юрїв.
 ЄРЕМІЙ 137. 181. 250.
 ЄРУСАЛИМ 21. 72. 206.
 ЄФРЕМ, єп. Переяслав. 57. 61.
 65. 118. 147. 198. 257.
 ЄФРЕМ, єп. Суздаль. 147.
 ЄФРЕМ 125н.
 ЖИГМОНТ Август II. кор. поль-
 ський 244н.
 ЖИДИ 97. 151. 152. 153. 156.
 229н.

- ЗАВОЛОЧ, м. 172.
 ЗАХАРІЯ, син Івана 30. 31.
 ИСТИН У. 16.
 ІВАН, б. 30. 31.
 ІВАН, єп. Володимир.-Ростов. 261.
 ІВАН, митроп. Київ. 32.
 ІВАН, єп. Чернігів. 82. 118. 257.
 ІВАН, іг. 31. 32. 173. 177. 178. 200. 202. 204. 241. 255. 262.
 ІВАН-Затворник 187-190. 199.
 ІВЕРСЬКИЙ монастир (Грузинський) 35н.
 ІЗЯСЛАВ, кн. 12. 238.
 ІЗЯСЛАВ Давидович, кн. 160. 161.
 ІЗЯСЛАВ Мстиславич, кн. 125.
 ІЗЯСЛАВ Ярославич, кн. 18. 37. 38. 59. 63н. 70. 72. 75. 82-84. 92. 99. 113н. 139. 172. 174. 198. 246. 247. 252.
 ІЛАРІОН, митроп. Київ. 36. 147. 245. 246.
 ІРОД, цар жид. 141. 142. 192.
 ІСААК 42. 194.
 ІСААК, кухар 240.
 ІСААКІЙ, затворник 37н. 171. 173. 181. 237-242. 251-254.
 ІСАЇЯ, єп. Ростов. 30. 72. 147. 173.
 ІСАЇЯ, іг., єп. Ростов. 72. 173.
 КАЇН 100.
 КАМАНИН І. М. 244н.
 КАНІВ, м. 27. 28н.
 КАРАМЗИН 56н.
 КАРИНСЬКИЙ Н. М. 15.
 КАСІЯН 12. 13.
 КИЇВ, м. 5. 13. 22. 28н. 35-37. 51. 53. 99. 112н. 122. 123. 128. 139. 151. 155. 160. 174. 178. 179. 191. 199. 227. 228. 244. 246. 261. - Київщина 43н. - К. літопис 139н. - монастирі: Св. Димитрія 38. 39. 63. 71. 89. 144. 174 (Ізяславів ман.). 247. 248. - Св. Косми і Дам'яна 143. - Св. Миколи (жіночий) 55. - Св. Михаїла (Видубецький) 69. - Печерська лавра-монастир 5. 11. 12. 16. 38. 40. 65. 106. 122. 123. 146-148. 159. 163. 167. 170. 171. 174. 176. 178. 182-185. 198. 203. 204. 206. 208. 223. 225. 228. 231. 243-245. 247. 248. 259. 260. - Варязька печера 212. 220. - митрополити: Іван, Іларіон, Клим, Константин, Макарій, Матей, Никифор, Юрій. - Поділ 229. - Українська Академія Наук 13. - церкви: Влахернська 22. 26. 29. - Св. Івана Предтечі, Христители 31. 229. - Печерська 5. 22. 24. 32. 82. 112н. 224. 226. - Мала ц.: Успіння Преч. Богородиці 38. 247. - Св. Софії 36. 106. 111. 169. 245. 259. 263.
 КИРІОН, єп. 35н.
 КЛИМ, митроп. К. 139. 259.
 КЛИМЕНТ, б. 83. 84.
 КЛИМЕНТ, іг. 118. 256.
 КЛОВ, монастир 29. 113. 118.
 КОНОН 111.
 КОНСТАНТИН, митроп. Київ. 139. 259.
 КОНСТАНТИНОПІЛЬ, м. 61. 65. 72. 145н. гл. Царгород.
 КОРСАКОВ 147н.
 КОРСУНЬ, м. 153.

- КОСІВ С., митроп. Київ. 12.
 КУКША 156. 157.
 КУРСЬК, м. 44.
- ЛАВРЕНТІЙ, єп. Турів. 147.
 243. 261.
 ЛАВРЕНТІЙ-Затворник 174.
 ЛАЗАР, єп. Смоленск. 145.
 ЛАРИВОН 77. 78.
 ЛАШКАРЕВ 31н.
 ЛЕОНТІЙ, єп. Ростов. 146.
 ЛИХАЧЕВ Д. С. 16. н: 17. 34.
 109.
 ЛІСТВИЦА 11. 144н. 162.
 ЛІТОПИС 10. 11. 191. 245. 263.
 - Академічний 245н. - Густинський 199н. - Іпатіївський н: 104. 122. 136. 162. 172. 185. 222. 229. 242. 245. 259. 263.
 - Київський 139н. - Лаврентіївський н: 122. 125. 136. 159. 172. 222. 245. 263. - Переяславський 34н. - Переяслав-Суздаль. 245н. - Погодінський 259н. - Радивилів. 245н. - Ростів. 147н. - Хлібников. 259н.
- ЛУКА, єп. Білгород. 33. 147.
 ЛУКІЯНІВ 244.
 ЛЮБЕЧ, м. 34. 245.
 ЛЯХИ (Поляки) 191. 192. 195.
 198. 238. 250. 252.
- МАКАРІЙ, митроп. Київ. 144.
 МАКАРІЙ, єп. н: 21. 29. 38.
 55. 72. 146. 157.
 МАЛИШЕВСЬКІЙ И. н: 35. 125.
 151. 174. 220.
 МАРИН, єп. Юрієв. 118. 147.
 МАРІЯ, жінка б. Яня (Янева)
 120.
 МАРКО-Печерник 205-211.
 МАТВІЙ 137. 138. 173. 181. 250.
- МАТЕЙ, митроп. Київ. 261.
 МЕШКО І, польськ. кн. 59н.
 МИКОЛА, єп. Переяслав. 147.
 МИКОЛА, єп. Полоцьк. 243.
 261.
 МИКОЛА, єп. Тьмутарканський 147. 173.
 МИКОЛА Давидович, кн. 159.
 160. 162. (Святоша).
 МИКОЛА 111. 173.
 МИКОЛА, архим. 243.
 МИНА, єп. Полоцьк. 147.
 МИНА, Болгарин 61.
 МИХАЙЛО Олександрович, кн.
 243.
 МИХАЇЛ, єп. 5.
 МИХАЇЛ 39. 248.
 МІДРАШІ 174н.
 МОЙСЕЙ-Угрин 187н. 190-199.
 МОНАСТИРІ гл. Владимир, Володимир волинський, Гадяч, Іверський, Київ, Клов, Суздаль.
 МСТИСЛАВ Святополкович, кн.
 219. 221. 222н.
 МСТИСЛАВ Хоробрий, кн. 17.
- НЕЕМАН 227.
 НЕСТІРЕЦЬ, дячок 13. 244.
 НЕСТОР, літописець 11. 40. 41.
 66н. 113-116. 121. 173. 181.
 248. - Твори: Життя св. Антонія Печерського 11. - Життя св. Теодосія Печерського 40.
 - Літопис 11.
 НИКИТА, єп. Новгород. 173.
 174.
 НИКИТА-Затворник, єп. Новгород. 171-174.
 НИКИФОР, митроп. Київ. 243.
 261.
 НИКОЛЬСЬКІЙ Н. 115н.
 НИКОДИМ 223.

- НІКОН, іг. 27. 30. 52. 56-58. 61. 73. 75. 90. 102. 113. 138. 171. 173. 224. 227. 240. 251. 254. 262.
 НІКОН Сухий 151п. 153. 155.
 НІФОНТ, єп. Новгород. 139. 147. 259.
 НІФОНТ 139. 140.
 НОВГОРОД, м. 17п. 139. 140. 145. 147. 171. 172. 260. Єпископи: Антоній, Герман, Никита, Ніфонт.
 ОЛЕКСАНДРІЯ, м. 179.
 ОЛЕКСІЙ, єп. Юрієв. 145.
 ОЛЕШКІВ, м. 28п.
 ОНИСИФОР, пресв. 149. 150.
 ОНИСИФОР 173.
 ОТЕЧНИК 142. гл. Патерик.
 ПАВЛЮ, іг. 100.
 ПАЛЕСТИНА 42п.
 ПАРЕНЕЗІС 11. 143п. 168п.
 ПАТЕРИК Печерський 5. 7-17. 206. 244. 245.
 ПАТРІЯРХ 139. гл. Царгород.
 ПЕРЕМІШЛЬ, м. 202.
 ПЕРЕЦ В. 15.
 ПЕРЕЯСЛАВ, м. 29. 61п. 147. 191. - Єп. гл. Єфрем, Микола.
 ПЕТРО, лікар 160-162.
 ПЕТРОВ Н. И. н: 220. 244.
 ПЕЧЕРСЬКА Лавра гл. Київ.
 ПІМЕН, іг. 148-150.
 ПІМЕН-Многострадальний 231-237.
 ПІМЕН-Постник 157. 173. 223. 263.
 ПІСОЧИНСЬКИЙ Іларіон, архим. 244п.
 ПОКРОВСЬКИЙ М. М. 200п.
 ПОЛІКАРП, архим. 11. 141. 148. 170. 180-182. 222п. 242. 260. 263.
 ПОЛОВЦІ 18. 125. 154. 155. 156. 165. 185.
 ПОЛОЦЬК, м. 147. - єп: Микола, Мина.
 ПРИСЕЛКОВ М. Д. 15. н: 41. 58. 99. 112. 113. 146. 152. 153. 170. 204. 262.
 ПРОЛОГ 11.
 ПРОНСЬКИЙ Федір Глібович, вєсвода 244.
 ПРОХОР - Лободяник 199-205. 263 (іг.).
 РИБЧЕВИЧ Тарасій 12.
 РИМ 9. 14.
 РОЗАНОВ С. П. 25п.
 РОМАНОВ Б. 16.
 РОСТИСЛАВ, кн. тьмутороканський 73.
 РОСТИСЛАВ Всеволодович, кн. 185. 186.
 РОСТИСЛАВ Рюрикович, кн. 145п.
 РОСТІВ, м. 29. 72. 147. 229. - Єп.: Ісаїя, Леонтій.
 РОСЬ, р. 27п.
 РУСЬ 21. 22. 35. 36. 42. 139. 162. 170. 246. 249. 259. - Руська Земля: 29. 34. 37. 120. 126. 130. 136. 137. 146. 171. 195. 200. 202. 205. 246. 250. 257.
 САМСОН 192.
 САРУШ 143.
 СВЯТА Гора (Атон) 34п. 35-37. 195. 245-247.
 СВЯТА Гора 72. гл. Володимир вол.
 СВЯТІ: Акакій 23. - Антоній Великий 36. 42. 66. - Антоній Печерський 11. 18. 21-29. 31. 33. 34-39. 51-58. 60. 62. 64.

124. 125. 128. 139. 143. 147-150. 153н. 154. 157н. 158. 164. 168. 170. 171. 175. 176. 180. 181. 188. 198. 204. 205. 210. 211. 215. 218. 220. 226. 227. 229. 235-240. 242-244. 246-248. 251. 252. 254. 262. - Арета 23. - Артемії 23. - Атанасій Олександрійський 66н. - Борис, кн. 35. 41. 191. - Празник св. Бориса і Гліба 242. 260. - Варнава 61. - Василій Великий 9. - Гарасим 154. - Гліб, кн. 35. 41. - Давид 63. 67. 68. 98. 142. 143. 152. 223. 226. - Дмитрій 63н. 89. 125н. - Евагрій 163. - Єлисей 227. - Єфрем 11. 168. - Йосиф 194. - Іван Ліствичник 11. 144н. 162. 212. - Іван Предтеча 192. - Ілля, прор. 94. - Іов 128. 161. 166. - Леонтій 23. - Мина 61. - Мойсей 129. 152. - Павло 61. 120. 146. - Петро 71. 141. - Полієвкт 23. - Савва Освящений 96. - Степан первомуч. 88. - Теодор 23. - Теодосій Великий 42н. 43. - Теодосій Печерський 6. 11. 14. 18-22. 25. 27-29. 31. 33. 37. 39-56. 60. 62-135. 137. 139. 140. 143. 148. 150. 154. 158. 164. 168. 170. 171. 175. 180. 182. 185. 198. 204-206. 210. 211. 215. 218. 225-227. 229. 232. 233. 236. 238-244. 248-259. 262. - Тимотей 146. - Яков 23.
- СВЯТОПОЛК Окаянний 35. 191.
- СВЯТОПОЛК, кн. 119. 202-205.
- СВЯТОПОЛК Ізяславич, кн. 172. 199. 200.
- СВЯТОСЛАВ, кн. 5. 159. 239. 252. 260.
- СВЯТОСЛАВ Ольгович, кн. 140. 260.
- СВЯТОСЛАВ Чернигівський, кн. 162н.
- СВЯТОСЛАВ Ярославич, кн. 18. 24. 25. 101. 103. 106. 109. 159. 161.
- СВЯТОША гл. Микола Давидович, кн.
- СВЯТОШИН 140. 259.
- СЕМЕЙ 143.
- СЕМЕН Олександрович, кн. 243.
- СЕРГІЙ, б. 30. 31.
- СИМОВ В. 103н.
- СИМОН, єп. Володимир-Суздаль. 141. 148. 150. 156. 170. 180. 206. 224. - єп. Суздаль. 11. 261.
- СИНАЙСЬКИЙ Патерик 165н. - С-ка Гора 206. - С. півострів 131н.
- СИРІЄЦЬ 160. 227.
- СИЧЕВ Н. 15.
- СІОН 21.
- СМОЛЕНСК, м. 145. 200. - єп. Лазар
- СОБОЛЕВСЬКИЙ А. М. 41н.
- СОКАЛЬ, м. 13. 244.
- СОКОЛОВ И. И. 61н.
- СОЛОМОН 115. 192.
- СОФРОНІЙ, іг. 69.
- СПИРИДОН-Проскурник 222. 223.
- СРЕЗНЕВСЬКИЙ н: 55. 62. 154.
- СТЕПАН, єп. Володимир вол. 118. 147. 257.
- СТЕПАН, іг. 29. 73. 90. 103. 106. 107. 112. 113. 118. 138. 240. 249. 251. 253. 256. 262.
- СТРОЄВ 147н.
- СТУГНА, р. н: 43. 186.

СТУДІЙСЬКИЙ Манастир 39.
65. 85. 128. 129. 248.

СУЗДАЛЬ, м. 30. 122. 125н.
147. 261. - єп. Єфрем, Симон.
- Земля 21. 22. - область 22.
- манастир: Косми і Дам'яна
261. - церква: Св. Димитрія
125н.

ТАЛМУД 174н.

ТВОРИМИРИЧ Іван, б. 56н.
62. 87.

ТЕОДОР 55. 74. 87. 212-222.
ТЕОДОСІЙ, іг. 5. 11. гл. Святі:
Теодосій Печ.

ТЕОДОСІЙ, чернець 12. 14.

ТЕОКТИСТ, єп. Чернігів. 147.
173.

ТЕОКТИСТ, іг. 119. 263.

ТЕОФІЛЬ 208-211.

ТИМОТЕЙ, іг. 263.

ТИТ 167. 168.

ТОБОЛЬЧИЧ Михайло 138. 251
(Тобельнович).

ТОРОПЧАНИН 251. гл. Ісаакій

ТРИЗНА Йосиф, архим. 12. 21н.
26н.

ТРИПЛЛЯ, м. 28. 186.

ТРОЇЦЬКА Лавра 261н.

ТУРІВ, м. 147. 204. 220. - єп.
Лаврентій

ТЬМУТОРОКАНЬ, м. 61н. 73.
102н. 147. 173. - Єп. Микола.
Т. острів 61. 73.

УГРИН 190. 191.

УКРАЇНА-Русь 10. - У. Стара
7. 8.

УКРАЇНЕЦЬ 7. - У. земля 7.
8. - У. народ 5.

УСПЕНСЬКИЙ Сборник 14. 90н.

УСТАВ гл. Студійський мана-
стир

ФАСМЕР 152н.

ФЕДОТОВ Г. 15.

ФІЛЯРЕТ, Асп., Письменник
н: 55. 62.

ФОТИНСЬКИЙ А. 30н.

ФРАНКО Іван 181н.

ФРИЯНД, кн. 17.

ФУНДУКЛЕЙ 28н.

ХОЛОЩЕВСЬКИЙ Калістрат,
іг. 12.

ЦАРГОРОД пор. Константино-
піль 22. 23. 27. 28н. 139. 146н.
213. 259. - Патріярх 139. 260.

ЧЕРНІГІВ, м. 123. 147. 162н.
177. 239. 252. - Болдинські
гори 239. 252. - єп. Іван,
Теоктист - Манастирі: Св. Бо-
городиці 239. 252. - Єлецький
239н. - Чернігівщина 34н.

ЧЕРНЬ 251.

ЧИЖЕВСЬКИЙ Дмитро 10. 13.
14. 16.

ЧУБАТИЙ Микола 61н.

ШАХМАТОВ А. А. 15. н: 17.
25. 41. 139. 147. 151. 153. 156.
170. 181. 187. 191. 198. 222.
235.

ШИМОН, кн. 17-21. 125.

ЩЕКОВИЦЯ 243. 260.

ЩЕПА Денис 243.

ЮРІЙ, митроп. 5. 39. 248.

ЮРІЙ Володимирович, кн. 123.

ЮРІЙ, син Володимира Моно-
маха 21. 29.

ЮРІЙ Всеволодович, кн. 146.
261.

- ЮРІЙ, син Симона 20. 21. 122-125.
 ЮРІЙ-Угрин 191.
 ЮРІЇВ, м. 145. 147. - сп. Антоній, Марин, Олексій.
 ЯКІВ 42. 96. 194.
- ЯКОВЛЄВ В. 13. 15.
 ЯКУН Сліпий, кн. 17. 19.
 ЯНЬ, б. 120. 257. - подруга: Марія 257.
 ЯРОСЛАВ Володимирович, кн. 17. 35. 36. 52. 159н. 169. 191. 192. 245. 246.

СКОРОЧЕННЯ

- архим. - архимандрит
 б. - боярин
 гл. - гляди
 сп. - єпископ
 іг. - ігумен
 кн. - князь
 митроп. - митрополит
 м. - місто, місцевість
 н: - нотки під текстом
 о. - острів
 пресв. - пресвітер, священник
 р. - ріка

Преп. Єремія: ілюстрація « Патерика » 1702 р. (*Заласко*, ст. 175)

ЗМІСТ

<i>Від Видавництва</i>	7
<i>Вступне слово</i>	10
<i>Список важнішої літератури</i>	15

ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК

1. - Побудова Печерської Богородичної Церкви	17
2. - Прихід церковних майстрів з Царгорода	22
3. - Коли була заснована Печерська церква?	24
4. - Прибуття царгородських малярів до ігумена Нікона	27
5. - Чудо, яке збулось перед Богородичною іконою	30
6. - Оповідання про святу Трапезу	32
7. - Оповідання Нестора про названня ман. Печерським	34

ТЕОДОСІЙ ПЕЧЕРСЬКИЙ

8. - Життя Преп. Теодосія, ігумена Печерського	41
1. Народження св. Теодосія	43
2. Хлопячі подвиги св. Теодосія	45
3. Втеча Святого з паломниками	46
4. Дбайливість Святого про просфори	47
5. Служба в володаря і смиренність Святого	49
6. Втеча Святого в Київ	50
7. Про святого великого Антонія	51
8. Прибуття матері до Києва	52
9. Варлаам — син боярина Івана	56
10. Покликання скопця	57

11. Напасть на Святих	58
12. Мужність блаженного Варлаама	59
13. Відхід святого Нікона	61
14. Святий стає пресвітером	62
15. Відхід великого Антонія	62
16. Поставлення св. Теодосія ігуменом	63
17. Побудування Печерського монастиря	65
18. Перемога Святого над нечистими духами	66
19. Чуйність і покора учнів	67
20. Прослава Святого появою сяйва	69
21. Відвідини князя Ізяслава	70
22. Смерть блаженного Варлаама	71
23. Відхід блаженного Ісаїї	72
24. Поворот святого Нікона	73
25. Духовні подвиги і ревність Святого	74
26. Візник Святого	75
27. Ларивон	77
28. Богом послане золоту	78
29. Пресвітер Дам'ян	80
30. Напад розбійників і чудесна захорона	81
31. Чудо Печерської Церкви	82
32. Боярин Климент	83
33. Святий усуває злишне	85
34. Частий вихід з монастиря	86
35. Недостача борошна	87
36. Милосердя святого Теодосія	88
37. Службове літургічне вино	88
38. Непослух келярія	89
39. Непослух заповіді Святого	90
40. Недостача деревної оливи	91
41. Святий словом наповнює бочку меду	92
42. Прогнання бісів	93
43. Пророцьке збільшення муки	94
44. Богоявлення сяйво	95
45. Поява святих Ангелів	97
46. Проповідування християнської віри жидам	97

47. Великі посні подвиги Святого	97
48. Мужність і невгнутість Святого	99
49. Князь Святослав замирюється з Святим	101
50. Спорудження великої Печерської церкви	103
51. Порятуння вбогої вдовиці	104
52. Покликання святого Теодосія до Бога	105
53. Смерть і завіщання святого Теодосія	107
54. Останні доручення й обітниця Святого	108
55. Похорон святого Теодосія	109
56. Чудо Святого над боярином	110
57. Чудо Святого над украденим сріблом	111
58. Недужий клирик	111
59. Ігуменство Степана	112
60. Прогнання Степана, який став єпископом	112
61. Ігуменство Нікона	113

ПРОСЛАВА ТЕОДОСІЯ

9. - Оповідання Нестора про перенесення мощів св. Теодосія	115
10. - Оковання гробу Преп. Теодосія	122
11. - Похвала Преп. Теодосія	126

ПЕЧЕРСЬКІ ЧЕНЦІ

12. - Про перших Печерських чорноризців	136
13. - Про св. Ніфонта, єпископа новгородського	139
14. - Послання єп. владимірсько-суздальського Си- мона	141
15. - Оповідання єп. владимірського про святих Печерян	148
16. - Блаженний послик Евстратій	151
17. - Смирений і многотерпеливий чернець Нікон	153
18. - Святий священомученик Кукша і Пімен-послик	156
19. - Святий Атанасій Затворник	157
20. - Преподобний Святоша, князь Чернігівський	159

21. - Чернець Еразм — любитель ікон	163
22. - Чернець Арета	165
23. - Тит-священик і Евагрій-диякон	167
24. - Друге послання Полікарпа до Акиндина	170
25. - Никита -Затворник	171
26. - Святий Затворник Лаврентій	174
27. - Святий і блаженний Агапит	176
28. - Святий Григорій -Чудотворець	182
29. - Многотерпеливий Іван-Затворник	187
30. - Преподобний Мойсей-Угрин	191
31. - Чернець Прохор	199
32. - Преподобний Марко -Печерник	205
33. - Святі преподобні Теодор і Василій	212
34. - Преподобний Спиридон-Проскурник і Алимпій- Іконописець	222
35. - Преподобний і многострадний Пімен	231
36. - Преподобний Ісаакій -Печерник	237
37. - Смерть преп. Полікарпа і про попа Василя	242

ДОДАТКИ ДО ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА

I. - Літописне оповідання про початок Печер. ма- настиря (1051 р.)	245
II. - Літописне оповідання про перших Печерських ченців (1074 р.)	249
III. - Літописне оповідання про перенесення мощів Преп. Теодосія (1091 р.)	255
IV. - Літописне оповідання про явлення св. Теодо- сія Ніфонтіві (1156 р.)	259
V. - Літописне оповідання про вибір ігумена Ва- силія (1182 р.)	260
VI. - Блаженний Симон, вл. владимірсько-суз- дальський	261
VII. - Початкові Печерські ігумени: від Антонія до Василія	262
<i>Показник імен осіб і місцевостей</i>	265

ПОКАЗНИК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. - Печерська церква	5
2. - Печерська Лавра	16
3. - Печери Антонія і Теодосія	40
4. - Ізяслав I у печерян	114
5. - Св. Антоній і Теодосій	135
6. - Родина Ярослава Мудрого	169
7. - Київська св. Софія: сх. фасад	263
8. - Заголовна сторінка « Патерика » 1661	264
9. - Преп. Бремія з « Патерика », 1702 р.	272
10. - Видубецький монастир у Києві	277

Видубецький монастир у Києві (*Лужн.*, стор. 8)

14. *Різдвяна Містерія. Укр. Різдвяна Поезія. Зібрав о. Г. Кінах. Рим, 1968, ст. 234.* \$ 2.00
15. *Слова Св. Письма — під розвагу всім і для проповідника. Подав о. Інесько М., Торонто 1968, ст. 136.* \$ 2.00
16. Аллярд П., *Св. Василій Великий. Пер. о. Теодорович П., Рим 1968, ст. 200.* \$ 2.00
17. ПЕКАР А., *Досконалий Християнин. Чернечий Ідеал Св. Василя В., Н. Йорк 1968, ст. 224.* \$ 2.50
18. Великий А., *З Літопису Християнської України, том I: IX-XI ст., стор. 278, Рим 1968.* \$ 3.00
19. Великий А., *З Літопису Христ. України, том II: XII-XIV ст., стор. 278, Рим 1968.* \$ 3.00
20. Великий А., *З Літопису Християнської України, том III: XV-XVI ст., стор. 278, Рим 1969.* \$ 3.00
21. Великий А., *З Літопису Християнської України, т. IV: Від Берестя до Витебська, ст. 280. Рим 1971* \$ 3.00
22. Великий А., *З Літопису Християнської України, том V: XVII ст., стор. 290, Рим 1972.* \$ 3.00
23. Трух А., *Світила Сходу. Життєписи визначніших Святих Східної Церкви, стор. 296, Прудентопіль 1968.* \$ 2.50
24. НАВАРКО І., *Царське Священство. Проблеми Життя і Праці Священика, Рим 1969, стор. 204.* \$ 2.00
25. Великий А., *Світла і Тіні Української Історії. Причинки до історії української церковної думки. Стор. 220, Рим 1969.* \$ 2.50
26. Великий А., *Українське Християнство. Причинки до історії української церковної думки. Стор. 224, Рим 1969.* \$ 2.50

27. Іванів М., *Свята Місія*. Всі місійні Проповіді з історичним введенням. Стор. 372, Прудентопіль 1969. \$ 3.50
28. Мудрий С., *Недільна Благовість*. Недільні Радіо-проповіді з Ватикану. Стор. 300, Рим 1970. \$ 3.00
29. «*Достойно всть...*». Антологія новішої Марійської поезії, Рим 1971. \$ 2.50
30. Теснюк Я., *На Божих стежках*. Оповідання і нариси, стор. 304, Рим 1971. \$ 3.00
31. Дирда М., *Ясна Гора в Гошеві*, стор. 144, Ньюорк 1972. \$ 3.00
32. Священики, «*Символ віри*». Катехитичні Радіо-проповіді з Ватикану, стор. 252, Рим 1972. \$ 2.50
33. *Печерський патерик*. Давнє джерело староукраїнської духовності. Пер. А. Г. Великий, Рим 1973, стор. 280. \$ 3.00

КРІМ ТОГО МАЄМО:

- Соловій М., *Божественна Літургія. Історія-Розвиток-Пояснення*, Рим 1964, ст. XIV-422. \$ 7.00
- Тома Кемпійський, *Наслідкування Христа*, пер. вп. Боцян, стор. 384, Рим 1955. \$ 1.00
- Вечірня і Утреня на Будень*, ст. 328, Жовква 1939 - Н. Йорк-Рим 1962. \$ 2.00
- Святе Письмо Старого і Нового Завіту*, ст. XXII, 1070, 352. Рим 1963. \$ 12-20.00
- Церковні Пісні*, під нотами. Жовква 1926, стор. 358, X (Офсетне перевидання, Рим 1970). \$ 3.50

Можна замовляти в нашому Видавництві:

ANALECTA OSBM

Via S. Giosafat, 8 - 00153 Roma (Aventino) - Italia